

המכון ללימודי השואה

ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן,

ת.ד. 9288, חיפה 31092

Bitaon.shoa@gmail.com

בס"ד, אדר ב' תשע"ט - מרץ 2019

ביטאון פורום שמירת

זיכרון השואה

ביטאון 56

עורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

התמודדותם של יהודים עם דילמות מוסריות בשואה

יהודי יוצא
ממחבוא
בגטו ווילנה

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 5

הדילמות של המנהיגות היהודית

ראשי היודנראטים מתמודדים עם דילמות מוסריות

- רבני ווילנה אומרים ליודנראט:
אנו מתנגדים למסירת יהודים לידי הגרמנים 8
- דילמת היודנראט במחנה "בוגאי" ע"י פיוטרקוב 11
- דילמת היודנראט בקהילת שידלובצה: האם מותר ליודנראט
למסור לגרמנים רשימות של עסקנים פוליטיים? 12
- דילמת היודנראט בקהילת קובנה האם להפקיר את העדה?
או להציל הניתן להציל? 13
- מסירות הנפש של היודנראט בשאבלי 16
- דילמת היודנראט ביאדובה:
האם להסגיר את הרב לגרמנים?
גם אם יוצאו להורג חמישה חברים מהיודנראט 17
- דילמת היודנראט בעיירה רמרטוב: האם להסגיר את נחום ביטר
לידי הגרמנים? 19
- דילמת היודנראט בקהילת לופאטין 20
- דילמת הסגרתו של יצחק ויטנברג,
ראש המחותרת היהודית בגטו וילנה לידי הגרמנים 22
- מקורות הלכתיים שעליהם הסתמכו הרבנים
בתשובותיהם ליודנראט 29

עמודים

דילמות מוסריות של יחידים

- עדותו של ד"ר דבורצקי במשפט אייכמן:
31 דילמת את מי להציל בגטו ווילנה?
- דילמת "עקידת יצחק" באושוויץ 34
- דילמת הסגרתה של תמרלה לידי הגרמנים בגטו ורשה 38
- דילמות בעיירה סטאשוב 39
- דילמות בעיירה לושיצה 47
- האם מותר להוריו של ילד לסתום את פיו של ילד בוכה
שעלול לגרום למותו, שמא יביאו קולות הבכי את הגרמנים
למקום המסתור ויביא לגילויים של המסתתרים
וכתוצאה מכך הם ירצחו? 77
- עדותו של אונגר אליעזר על האופה שהקריב את חייו וחיי בנו
ולא הסגיר יהודים מסתתרים 83
- "מאצ'ק" העדיף למות ולא להסגיר יהודי 85
- איצ'לה גולדמינץ מעדיף לספוג מכות ולא להלשין 86
- דילמה של אליעזר יוסלביץ מסלונים 87
- דילמה את מי להציל?
88 עדותו של מאיר הורביץ בפיוטרקוב

עמודים

שאלות ודילמות שעלו בגטו קובנה והופנו לרב אשרי אפרים והתייחסותו לדילמות שנשאלו

- האם מותר להתאבד? 91
- אם מותר להכניס עצמו לספק סכנה
כדי להציל חברו מוודאי סכנה? 92
- אם מותר להכניס עצמו לסכנה
בגלל לימוד תורה ותפילה בצבור? 94
- אם מותר מצד הדין לאחד מכלואי הגטו לסכן את עצמו
ולברוח ליערות לפרטיזנים? 97
- אם יש היתר לקיים מצות לולב ביום ראשון של החג
שחל להיות בשבת, כשאי אפשר ביום אחר? 100
- אם מותר ליתן ילדי ישראל לעכו"ם שיטמנם עד אחר המלחמה,
באופן ספק אם יישארו ההורים בחיים,
ויישארו הילדים בין עכו"ם וילכו באמונתם בדרכם? 103
- דילמה של שומר מצוות התורה:
האם מותר להסתכן על מצוות שמירת שבת שאינה נכללת
בקריטריונים של "ייהרג ואל יעבור"? 104

פתח - דבר

איימי השואה העמידו בפני היהודים דילמות קשות ואכזריות. היהודים בכול מאודם ניסו למצוא דרכים כדי להציל את נפשם - ולהישרד. דילמות רבות עמדו בפני ההנהגה היהודית - היודנראט, וגם בפני יחידים שרצו להציל נפשם ואת בני משפחותיהם וחבריהם.

המנהיגות היהודית באמצעות היודנראטים עמדו תמיד בפני דילמה הקשורה לדרישות הגרמנים. מעת לעת, הגרמנים דרשו, שימסרו להם רשימות של עשירי העיר או רשימות של יהודים שהגרמנים הועידו אותם למיתה, שמות פרטיזנים ואנשי מחתרת ועוד כהנה וכהנה רשימות.

הדילמה שעמדה בפניהם, האם למסור רשימות של אנשים לגרמנים או לא? האם למסור רשימות כדי להקטין את ממדי הרצח ולהציל בכך יהודים אחרים, כיצד יבחרו?

במחנה "בוגאי" בפיוטרקוב, הגסטאפו דורש ממנו למסור לידיו רשימה של 10 יהודים ועמדה הדילמה: אם מותר לבחור את הקורבנות מבין אנשי "עולם תחתון" - גנבים, זונות וכדומה ולמסור הרשימה לידי הנאצים?

הבעיה שעמדה לפתחה של הנהגת הגטו הייתה: האם לציית לפקודת הגסטאפו ולהודיע לציבור על קיום המפקד, או לסרב לשתף פעולה, מתוך חשש מבוסס, שתוצאות המפקד יסתכמו בקורבנות רבים של תושבי הגטו. ההתלבטות וחומרת הבעיה הייתה בכך: אילו הגרמנים היו דורשים כבמקומות אחרים, למסור לידיהם נכים, חולים, זקנים, ילדים וכדומה, כלומר, שהיודנראט הוא שימסור את הקורבנות היהודים לידיהם של הרוצחים הגרמנים.

בגטו וילנה עמדה דילמה קשה: הגרמנים דרשו מהיודנראט להסגיר את יצחק ויטנברג, מנהיג המחתרת ואם לא יוסגר לידיהם ירצחו עשרות יהודים?
יחידים התחבטו קשות בדילמה:

להציל את האימא או את אשתו?

במחנה ההשמדה אושוויץ הייתה אפשרות להציל ילדים מאקציה תמורת ממון וחפצי ערך שהוטמנו בבגדים, ברם, במקום הילד שיינצל יובא ילד אחר במקומו. הדילמה שעמדה בפני היהודי: האם מוסרי לעשות מעשה זה? מקרה דומה היה בגטו וורשה. היה ניתן להציל ילדה מרכבת המוות לטרבלינקה, אבל את החסר ברכבת הגרמנים ייקחו ילד אחר. האם מוסרי לעשות מעשה זה?

צעירים רבים התחבטו בדילמה: האם להצטרף לפרטיזנים ביערות והם יינצלו כאשר הוריהם מופקרים למר גורלם בגטו?

יהודים מצאו מחבוא בבונקרים ובמקומות מסתור. במקומות המסתור היה מחסור במים ובמזון. **הדילמות היו רבות:** האם ניתן להסתכן ולצאת החוצה כדי להביא מים ומזון, ואולי יש סיכוי שכתוצאה מכך ייחשף מקום המסתור וירצחו יושביו? מה קורה כשתינוקת ממררת בבכי ויש חשש שמקום המסתור יתגלה? האם מותר לסתום את פיה עד כדי מוות כדי שיינצלו אחרים?

הגרמנים עינו יהודים כדי שיימסרו להם מידע. ליהודים לא הייתה כול דילמה. רבים העדיפו למות או לספוג עינויים ורק לא להסגיר ולהלשין על מקום הימצאם של יהודים שאותם דרשו הגרמנים.

הועלו גם דילמות הלכתיות של יהודים שומרי מצוות:

האם מותר להתאבד?

אם מותר להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה?

אם מותר להכניס עצמו לסכנה בגלל לימוד תורה תפילה בצבור ושמירת שבת?

אם מותר מצד הדין לאחד מכלואי הגטו לסכן את עצמו ולברוח ליערות לפרטיזנים?

אם יש היתר לקיים מצות לולב ביום ראשון של החג שחל להיות בשבת, כשאי אפשר ביום אחר?

אם מותר בתקופת השואה להעביר ילד יהודי לשמירה אצל נוצרי-פולני וקיים חשש שהילד יישאר מאמין נוצרי?

בביטאון זה, אני מביא מספר דילמות וכיצד היהודים התמודדו עם הדילמות הקשות. ערכי המוסר היהודי ניכרו בכול פתרונות הדילמות למרות שבסופו של דבר נרצחו יהודים רבים, שאותם רצו להציל.

* * * *

לא שיניתי את הניסוחים, התחביר והפיסוק כפי שנכתבו ע"י הכותבים וזאת כדי לשמור על אוטנטיות.

נזכור ולא נשכח!

גזען רפאל בן-מיכאל

עורך הביטאון

**ראשי הודנראטים מתמודדים
עם דילמות מוסריות**

המנהיגות היהודית באמצעות היוזמאות עמדו תמיד בפני דילמה הקשורה לדרישות הגרמנים. מעת לעת, הם דרשו שימסרו להם רשימות של עשירי העיר או רשימות של יהודים שהגרמנים הועידו אותם למיתה, שמות פרטיזנים ואנשי מחתרת ועוד כהנה וכהנה רשימות.

הדילמה שעמדה בפניהם, האם למסור רשימות לגרמנים או לא? אם יוחלט למסור רשימות כדי להקטין את ממדי הרצח ולהציל בכך יהודים אחרים, כיצד יבחרו? בדרך כלל, פנו ראשי היוזמאות כדי לקבל את חוות דעתם ההלכתית-מוסרית של רבני הערים והעיירות. **הרבנים השיבו להם על פי ההלכה:** "שאינן דוחים נפש בפני נפש".

רבני ווילנה אומרים ליוזמאות: אנו מתנגדים למסירת יהודים לידי הגרמנים

גנרל ראש היוזמאות בוילנה רצה לקבל את תמיכת הרבנים בפעולותיו למסירת יהודים לידי הגרמנים. הרבנים התנגדו למסירת יהודים.

הרב קלמן פרבר מביא את העדות הבאה:

"בשכנות למקום מגוריי בגטו, התגוררה משפחת תנחום, בעלי בית-מרקחת בוילנה. משפחת תנחום הייתה מיוחדת עם משפחת הרב מנחם-מנדל זלמנוביץ', שאף היא גרה באותו רחוב.

בגטו, נשאר הרב בודד, יחידי מכל משפחתו, שכן אשתו ובנם **הרב הלל זלמנוביץ'** ומשפחתו נחטפו והובלו להשמדה בפונאר.

הרב זלמנוביץ', הרב פילובסקי, חתנו הרב יצחק קורניקס והרב ישראל גוטסמן, הם ארבעת הרבנים ששרדו בוילנה.

משפחת תנחום קירבה את הרב מנחם-מנדל זלמנוביץ' ובכל יום שלישי היה אוכל על שולחנם. הם עזרו לו בבדידותו.

בחורף תש"ב-1942 'שפך' הרב זלמנוביץ' את מר ליבו לפני. כמסיח לפי תומו אמר לי: 'אינני מבין, מה רוצה ממני ה'קומנדאנט' [ראש היודנראט] יעקב גנס. **הוא בא ושואלני: 'אם מותר לו למסור יהודים נכים, זקנים וחולים לגסטאפו, תמורת הבטחה שעל ידי זה יחוסו על יהודי הגטו?'** הוא רוצה ממני היתר למסור יהודים להיהרג כדי להציל אחרים, צעירים ובריאים הנמצאים בגטו. אמרתי לו: **איך תבקש ממני דבר שהתורה אסרה?** האינך יודע שאין להבדיל בין דם לדם, בין זקן לצעיר? הבאתי לפניו את דברי הפוסקים, הרמב"ם והאחרונים. והוא בשלו: היתר הוא מבקש! אינני מבין בשביל מה נחוץ לו ההיתר? האם בלעדיו אינו יכול לבצע את מה שהוא רוצה? והרב זלמנוביץ' המשיך: תמהני עליו. מתוך שיחתי אתו הבינתי שמצפוני של גנס אינו נותן לו מנוח וברצונו להשקיטו".¹

מקור נוסף בעניין, זה יש לנו מ-ד"ר מרק מאיר דבורז'צקי². במאמרו על החיים בגטו ווילנה הוא כותב:

"קשה לי לומר כיום מה הייתה גישת האנשים הדתיים בגטו ווילנה אל מפקד הגטו יעקב גנס, ששיתף פעולה עם הגרמנים והיה מבצע את כל פקודותיהם בנוגע להוצאות למוות, מאידך, ידוע היה לדרי הגטו, שהוא משתדל עד כמה שאפשר להציל אנשים ממוות. הוא עצמו האמין בשליחותו ובייעודו להציל לו אך מספר זעום מתושבי הגטו. אנשי המחתרת ותנועת-המרי - גישתם אליו הייתה שלילית; ברם, רבים מאנשי הגטו תלו תקוות בכוונותיו הטובות.

¹ קלמן פרבר: בני וילייקה בגטו ווילנה, ספר קהילת וילייקה, עמ' 112 וגם יהושע אייבשיץ: "דברים ככתבם" עמ' 19-18.

² ד"ר מרק דבורז'צקי נולד בוויילנה וסיים לימודי רפואה באוניברסיטת השוכנת בעירו. מנעוריו היה פעיל בתנועה הציונית ונבחר למועצת עיריית וילנה מטעם הסיעה הציונית. במלחמת העולם השנייה שירת דבורז'צקי בצבא הפולני ונפל בשבי. הוא נמלט ממחנה השבויים והגיע לעירו ווילנה. כאשר הוקם הגטו, פעל כרופא בגטו וגם הצטרף למחתרת היהודית. בספטמבר 1943 נשלח למחנות עבודה באסטוניה. דבורז'צקי הנציח את מאמצייה של הרופאים היהודים בתקופת השואה, בגטאות ובמחנות וגם את זוועות הרפואה הנאצית. הקדיש זמנו גם לכתיבה קורות היהודים בשואה תוך מתן דגש על יהדות ווילנה. הוא פרסם מאמרים וספרים רבים המשמשים מקור היסטורי לעוסקים בחקר השואה. בשנת 1959 ייסד את הקתדרה לחקר השואה באוניברסיטת בר-אילן, שהייתה הקתדרה הראשונה לחקר השואה בעולם ועמד בראשה. בשנת 1953 זכה בפרס ישראל במדעי החברה על ספרו "ירושלים דליטא בשואה ובמרי".

ברצוני לעורר כאן בעיה דראסטית במקצת, ואולי יתבררו ויתלבנו הדברים:
ז. קלמנוביץ מספר בזיכרונותיו על המקרה בו ציווה יעקב גנס על השוטרים היהודים שעמדו
לפקודתו לבצע חיסול ארבע מאות זקנים ונכים באושמיאנה, ועל ידי כך הוא הציל, לפי
דבריו, את היהודים הנותרים בגטו מאושמיאנה. קלמנוביץ כותב: 'הרב (מאושמיאנה) **פסק**
למסור את היהודים הזקנים'.

לעומת זאת, ידוע לי מאורע לגמרי **אחר והפוך** על דעת גישתם של ההוגים הדתיים כלפי
יעקב גנס ושיתוף פעולתו עם הגרמנים בהוצאת יהודים מן הגטו לפונאר.

לאחר האקציה במחוסרי התעודות הצהובות בגטו ווילנה נתכנסו החוגים הדתיים להתייעצות
ואחר כך **יצאו הרבנים מנחם מנדל זלמנוביץ, דוב בער פילובסקי, יצחק קורניקס**
וגוסטמאן במשלחת אל יעקב גנס, קומנדאנט הגטו ואמרו לו, כי לפי דין ישראל
אפשר להסגיר יהודי לרשות, אם היא דורשת אותו **אישית**, בציינה את שמו, ואם הוא נאשם
בעבירות אישיות. אבל אסור להסגיר יהודי אם הרשות דורשת יהודי סתם, כלומר, לא על
חטא שחטא, **אלא על שום היותו יהודי**.

הרבנים העירו לגנס כי אין הוא רשאי לברור יהודים ולמסרם לידי הגרמנים
כדרישתם, שבכך הוא נוהג לא לפי הדת היהודית. גנס הצטדק כי על ידי השתתפותו במיון
ובהסגרת מספר מועט של יהודים הוא מציל את כל השאר ממוות. ועל כך ענו לו הרבנים,
כי במקרה כגון זה כבר פסק הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ה, ה"ה): "וכן אם אמרו להם
עכו"ם: תנו לנו אחד מכם ונהרגנהו, ואם לאו נהרוג כולכם - יהרגו כולם ואל ימסרו נפש
אחת מישראל".³

דילמת היודנראט במחנה "בוגאי"
ע"י פיוטרקוב

³ ד"ר מ. דבורצקי: "החיים הדתיים בגטו וילנה", סיני מ"ז, תש"כ - 1960. המאמר נמצא גם באתר "דעת":
<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sinay/vilna-2.ht>

ר' שמשון מימון מפיוטרקוב היה יהודי תלמיד-חכם אבל לא כיהן ברבנות ולא הורה הלכה, והנה הוא מספר בעדותו:

פעם קרא לי ראש היודנראט, שמעון ושבסקי. היה זה בשנת 1943 [לפני פורים]. **במחנה "בוגאי" בפיוטרקוב**. הוא קרא לי לשם התייעצות. והנושא של התייעצות היה: **הגסטאפו דורש ממנו למסור לידי רשימה של 10 יהודים**. והוא ורשבסקי שאל בעצתי: אם מותר לו לבחור את הקורבנות מבין אנשי "עולם תחתון" - גנבים, זונות וכדומה ולמסור הרשימה לידי הנאצים?

אמרתי לו: שלפי פסק הלכה של הרמב"ם ז"ל: אסור להסגיר יהודי למיתה, גם אם הוא מלא פשעים וחטאים. אסור למסור אותו לידיהם של הגרמנים. שהגרמנים ייקחו בעצמם את מי שהם רוצים. אבל חלילה שעשו זאת יהודים.

ואז אמר לי ורשבסקי: יודע אתה? בידי הגסטאפו רשימה של כל היהודים הדתיים בפיוטרקוב, ובתוכם מופיעים השמות: ר' דוד קליינפץ, השוחט ר' לייבל קופייץ וגם שמך מופיע ברשימה. אף-על-פי-כן נשארתי איתן בדעתי, והמשכתי ואמרתי לו: אסור לך, כיהודי, למסור לידיהם יהודים.

עוד באותו היום באו הרוצחים הגרמנים עצרו 10 יהודים [מבין אנשי האינטליגנציה] והוציאו אותם להורג [בבית העלמין היהודי].⁴

דילמת היודנראט בקהילת שידלובצה:

האם מותר ליודנראט למסור לגרמנים רשימות של עסקנים פוליטיים?

⁴ יהושע

ד"ר אברהם פינקלר בנו של הרבי מראדושיץ **שימש כמזכיר היודנראט** בשידלובצה ואחר חיסול הגטו, ברח ליערות ושימש כמפקד פרטיזנים, מספר לנו בעדותו: כאשר הגרמנים בשידלובצה דרשו מהיודנראט להמציא להם רשימות של עסקנים פוליטיים [של המפלגות השונות מלפני המלחמה], גנבים, זונות ועוד. מיד הבינו חברי הוועד את המשמעות החמורה של מסירת רשימה כזאת, וזיעה כיסתה את כל גופם. כל אחד מהם כבר ידע את הגורל הצפוי לעסקנים הפוליטיים [או לסוגים אחרים המופיעים ברשימה], לאחר המצאת רשימה כזאת. שעה לאחר מכן זומנה ישיבה חשאית. היה זה אחד המעמדים הטרגיים ביותר שהשתתפתי בהם. השאלה העיקרית שניצבה לפנינו הייתה: האם כיהודים, יש לנו הזכות לשלוח יהודים למוות, כדי להציל את חיינו?

למועצה [היודנראט] השתייכו אנשים מכל שכבות הציבור: חסידים, ציוניים, עשירים, "בונדאים" ואחרים. כל המשתתפים בדיון דיברו בלהט רב בנושא הכאוב, ושאלו: האם יש לנו הזכות להחליט: מי לחיים ומי למוות?

את הנאום החזק ביותר, **נשא ר' יצחק שטיימן**, יהודי מחסידי אמישנוב, סוחר ובעל שכל בריא וישר. יהודי יקר זה דירבן אותי למלא שליחויות למען הצלת יהודים. היה אומר לי: מה היה עושה במקרה שכזה סבך הקדוש, הרבי מראדושיץ? או אביו, הרב של ראדושיץ, אילו היה צורך להציל אפילו נפש אחת מישראל? ואילו כאן כשמדובר בהצלת עדה שלמה? דיבורים אלו, היה להם השפעה מאגית עלי. והיו מקטינות באופן משמעותי מהרגשת הפחד שהי לי בעת מילוי שליחותי.

תמצית נאומו של ר' יצחק שטיימן:

הגרמנים דורשים מאתנו שנהייה "מלאך המוות" של אחינו בני שידלובצה. אך [דעו לכם], אם נמלא פקודה זו [מסירת הרשימה], מחר הם ידרשו מאתנו רשימה של ילדינו! האם גם לכך נהיה מוכנים למלאות את פקודתם, כדי להציל את עצמנו? רבותי, איך תוכלו למות בשקט, במצפון נקי, כאשר ידיכם תהיינה טבולות בדם? אם נציית לגרמנים, לא נוכל לומר:

ידינו לא שפכו את הדם הזה! אני מעדיף למות כבר עכשיו, כאשר מצפוני נקי, ויהיה קץ לסבלותינו הפיסיים והנפשיים. שיהיה סוף לייסורינו ולהשפלותינו....
דבריו של ר' יצחק עשו רושם כביר. וכולם כאחד החליטו: "יהרגו ואל יעבור". הישיבה ארכה כ-5 שעות.⁵

דילמת היודנראט בקהילת קובנה: האם להפקיר את העדה? או להציל הניתן להציל?

בגטו קובנה **עמדה הנהגת הקהילה - האלטסטנראט [= יודנראט] בפני בעיה מצפונית איומה**. הגרמנים עמדו לקיים מפקד אישי, ולסקור את כל תושבי הגטו: מי כשיר לעבודה קשה, ומי לא.

הבעיה שעמדה לפתחה של הנהגת הגטו הייתה: האם לציית לפקודת הגסטאפו ולהודיע לציבור על קיום המפקד, או לסרב לשתף פעולה, מתוך חשש מבוסס, שתוצאות המפקד יסתכמו בקורבנות רבים של תושבי הגטו. ההתלבטות וחומרת הבעיה הייתה בכך: אילו הגרמנים היו דורשים כבמקומות אחרים, למסור לידיהם נכים, חולים, זקנים, ילדים וכדומה, כלומר, שהיודנראט הוא שימסור את הקורבנות היהודים לידיהם של הרוצחים הגרמנים, אז העניין היה לגמרי ברור, שהדבר אסור על פי ההלכה היהודית.
אבל בקובנה דרשו הגרמנים מהיודנראט פעולה "טכנית", להודיע על קיום המפקד. משום כך התלבטה ההנהגה: האם לשתף פעולה עם הגרמנים ולשאת בתוצאות החמורות, או להימנע משיתוף-פעולה ולהציל את מה שניתן להציל?

⁵ הדברים נכתבו ביידיש בספר: "שידלאווער יזכור-בוך", עמ' 404. תירגם: יהושע אייבשיץ בספרו: "דברים ככתבם", עמ' 14-15.

מאחר והיה מדובר בשאלה של חיים ומוות, הפנו את הבעיה אל רבם הנערץ, **הרב שפירא זצ"ל**. היודנראט התקשה בהחלטתו: האם עליו לשתף פעולה ולבצע את פקודת הגרמנים, העלולה להתפרש כשיתוף-פעולה נגד אחיהם. או שמא אי-ביצוע הפקודה, תגרום חלילה לכיליון מוחלט של הגטו?

לייב גרופינקל, שחיבר את הספר "**קובנה היהודית בחורבנה**" כותב:

עברו שבועות אחדים עד בוא יום הזוועות הנורא, 28 באוקטובר, שנקרא בפי יהודי הגטו: "האקציה הגדולה".

יומיים לפני תאריך זה בא למשרד האלטסטנראט [= יודנראט] פקיד הגסטאפו ראוקה. הוא הודיע לאלטסטנראט על התמנותו לפקח על הגטו מטעם הגסטאפו, ועל רצונו לראות את תושבי הגטו פנים אל פנים. לפיכך הוא פוקד על האלטסטנראט לפרסם הודעה, שביום 28 באוקטובר, בשעה 6 בבוקר חייבים כל תושבי הגטו, בלי יוצא מן הכלל, להתייצב בכיכר [המרכזית בגטו], ובאותו יום לא יצא איש לעבודת הכפייה. אסור לסגור את הבתים, והדלתות בדירות לא תסגרנה. אם מישו יהיה חולה, ולא יוכל להופיע בכיכר, עליו להצטייד ולקבל תעודת-רופא ולהדביק פתק על פתח הבית, שנשאר יהודי בבית. מי שיעבור על הפקודה ויימצא בדירתו – מות יומת...

הוא ראוקה, יעבור על פני כל שורה ויבדוק אצל כל איש ואישה את תעודת העבודה. אלה שימצאו שאינם מסוגלים [כשירים] לעבודות קשות יעברו מן הגטו למקום אחר. לאיזה מקום יעברו? זאת ראוקה לא אמר בדיוק. אבל מדבריו היה אפשר להבין שהוא מתכוון לגטו הקטן. כל יתר אנשים הוא אמר: "ישארו בגטו הקטן". דברי ראוקה עשו רושם מזעזע על כל חברי ה"אלטסטנראט". היה יסוד להניח שלא אמר את כל האמת.

ההרגשה הייתה כי שוב צמאה החיה החומית [הכוונה לנאצי שהצבע החום שלט במדין] דם יהודי, ושוב פער תהום האבדון את פיו.

ה"אלטסטנראט" עמד באותה שעה לפני שאלה מצפונית ואחראית כאחד. השאלה הטראגית, איך לנהוג? האם למלא את הפקודה שנקבלה מראוקה, ולפרסם הודעה ליהודי הגטו על דרישת הגסטאפו? וכן לתת הוראות מתאימות למשטרה היהודית, בדבר ביצוע הדרישה הזאת? או: לנקוט הפעם בטקטיקה של סאבוטאז' גלוי, ולהתעלם לגמרי מפקודתו של ראוקה ל"אלטסטנראט"?

היה ברור שנלך בדרך הראשונה, יש תקווה להציל חלק, ואולי החלק הגדול של הגטו.

אבל אם נלך בדרך השנייה, היינו בדרך של סאבוטאז'ה", עלול הדבר להביא לרדיפות קשות נגד כל הגטו, ואולי גם להשמדה מלאה ומיידית.

רגש האחריות לחייהם של אלפי יהודים, שאפשר עוד להצילם, נתמזגו עם התקווה היהודית המסורתית ש"אולי ירחם" וברגע האחרון יתרחש עוד איזה נס. כל זה השפיע עמדת ה"אלטסטנראט", שהחליט גם הפעם, לא ללכת בדרך של סירוב גלוי נגד הגרמנים.

החלטה זו נתקבלה תוך ייסורים נפשיים נוראים. אחרי ישיבה קשה שארכה שעות רבות, ואחרי ביקור לילי והתייעצויות עם הרב הזקן של קהילת קובנה, הרב א"ד שפירא זצ"ל. כאשר שמע הרב את דברי ה"אלטסטנראט", הוא נבהל מאד וגם התעלף. לאחר שהתאושש קצת, ביקש לתת לו שהות של כמה שעות לעיין ולבדוק בספרים, איך להתנהג בעת צרה שכזאת, לפי המוסר [וההלכה] היהודיים.

למחרת, הודיע הרב שפירא, שאם ה"אלטסטנראט" מקווה שעל ידי קיום פקודת ראוקה יעלה בידו להציל רק חלק מעדת הגטו, עליו לאזור כוח ולקחת על עצמו אחריות ולמלא את הפקודה.⁶

⁶ יהושע אייבשיץ: "דברים ככתבם", עמ' 19-21. גורפינקל: "קובנה היהודית בחורבנה", עמ' 71.

מסירות הנפש של היודנראט בשאבלי

בניגוד למקובל בציבור, יש לציין כי רוב **היודנראטים** היו מודעים לפסיקת ההלכה בענייני נפשות, והשתדלו לנהוג בהתאם. לא מעטים היו המקרים – מהידועים לנו – בהם נעמדו אנשי יודנראט לפני המבחן האכזרי, למסור יהודים להריגה – והם עמדו בכבוד במבחן. נציין אחד המקרים של מסירות נפש, בפועל ממש. **הדבר קרה בשאבלי, ליטא: "הגרמנים דרשו מהיודנראט למסור לידיהם להריגה, 27 יהודים. וכמספר הזה היו בדיוק בחדרון המשרד של היודנראט.**

"אולי ניקח מהזקנים, החלשים והחולים" (שממילא אין להם סיכוי לשרוד)? שאל מאן-דהוא. אך אהרן זאגורניק קם והכריז: **"הרמב"ם פוסק: אם יבואו הגויים ויאמרו, תנו להם אחד מכם, ואם לא, נהרוג את כולכם, יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל"...** כך פוסק הרמב"ם. **אסור לנו למסור לידיהם יהודי חף מכל פשע. זהו החוק שלנו, וכך צריכים אנו לנהוג.** שייקחו את מי שהם רוצים. אנו לא מוסרים! אנו לא נמסור יהודים למולך. שייקחו הרשעים את כולנו, ודינו לא תהיה במעגל הזה. אנו מוכנים לכך".

שקט דחוס השתרר בחדרון הקטן של היודנראט, ד"ר דירקטורוביץ, "פולקיסט" לשעבר לקח את העט בידיו וכתב בגרמנית: "אנו החתומים מטה מצהירים בזה שאנו מוכנים להקריב עצמנו אם הדבר נחוץ, כפי מצוות האל, למסור את קורבן הדמים".

ד"ר דירקטורוביץ שירטט על הנייר 27 שורות, לחתימת כל 27 הנוכחים. והוא היה ראשון לחותמים: מאיר דירקטורוביץ. הלר הזקן כבר לא היה מסוגל לעמוד במתח הזה. פניו נעשו חיוורים, כמו שערות ראשו הלבנות, והוא התעלף. לפנות בוקר כשקבוצת העבודה יצאו לעבודתן, נעמדה ליד שער הגטו קבוצה חדשה – 27 איש. יהודים ביתר הקבוצות התלחשו: כנראה שזוהי קבוצת עבודה "טובה", הביטו נא מי יוצא לעבודה? מנדל לייבוביץ עמד ראשון, עם הנייר בידיו. מנהל העבודה (הגרמני) הכריז את שמות האנשים, כמו בכל קבוצת עבוד. הכול התאים כולם היו מוכנים. בדיוק כמו אצל ה"געביטס-קומיסאר", הזדרזו האנשים והכינו את מכונות הירייה, בדיוק לשעה 12 בצהריים.⁷

⁷ יהושע אייבשיץ: "בקרובי אקדש", עמ' 42-43. תורגם מידיש ע"י יהושע אייבשיץ מהספר מנשה אונגר: "דער גייטיקער ווידערשטאנד, עמ' 27-28.

דילמת היודנראט ביאדובה:
האם להסגיר את הרב לגרמנים?
גם אם יוצאו להורג חמישה חברים
מהיודנראט?

הרב הגאון, ר' יעקב-יוסף בריקמן היה רבה של העיירה טלושטש הסמוכה לוורשה. הייתה בו עוצמה אישית ושימש כדוגמה לב שלא היה מוכן שיהודי יאדובה, לשם הזדמן יסכנו את חייהם למענו.

הגרמנים כדרכם, הגיעו לעייר טלושטש כדי להשמיד את היהודים. הגרמנים מינו את ליפשא כממונה על השמדתם. הוא היה מופקד על מחוז ורשה הכוללת בתוכה את העיירה טלושטש. בעת מפקד החיסול של יהודי המקום הוא חיפש את רב העיר. באופן מקרי נודע לרוצח ליפשא כי הרב נמצא בעיירה הסמוכה יאדובה, כדי להשתתף בקבורתם של יהודים מטלושטש שהובאו לקבר ישראל ביאדובה כי במקום אין בית עלמין ומתי טלושטש הובאו לקבורה ביאדובה.

באותה היו יהודים כלואים בגטאות והיה אסור להם לעבור ממקום למקום ללא רישיון בכתב מאת הגרמנים. כל יהודי שנתפס ללא רישיון היה צפוי לעונש מוות. הרב יעקב-יוסף בריקמן סיכן את נפשו כדי להביא את בני עדתו לקבר ישראל ביאדובה.

העיירה יאדובה נמצאת במחוז ראדיזימין. הרוצח הגרמני ליפשא בא ליאדובה עם עוזרו ואלנברג כדי לתפוס את הרב בריקמן. במהרה נודע דבר בואם ליודנראט ביאדובה. בואם של הרוצחים לא בישר טובות הם חששו מהרוצח ועוזרו, ואכן הם צדקו.

ליפשא הגיע למשרדי היודנראט וראשית-כל הרביץ מכות רצח לחברי היודנראט שנמצאו במקום. הוא פקד עליהם לספק לו תוך שלושה ימים תשעה זוגות מגפיים לאנשיו וזאת:

למרות הקיצוב החמור שגזרו הגרמנים על עור, מכל סוג שהוא. אם נמצאה חתיכת עור אצל יהודי, הוציאו אותו להורג.

כן פקד על אנשי היודנראט שתוך רבע שעה עליהם להסגיר את הרב בריקמן מטלושטש הנמצא ביאדובה. אם לא יבצעו את פקודתו הוא יוציא להורג חמישה מתוך חברי היודנראט.

היודנראט עמד בפני דילמה קשה: האם להסגיר את הרב לידי הגרמנים?

אנשי היודנראט התכנסו להתייעצות והחלטתם הייתה: שהם, בשום פנים ואופן לא יסגירו את הרב בריקמן לידי הגרמנים, גם במחיר קשה של רצח חמישה מאנשי היודנראט.

אנשי היודנראט הודיעו על החלטתם לרב בריקמן, שהם לא יסגירו אותו לגרמנים. **וכאן צצה דילמה נוספת שעמדה לפתחו של הרב בריקמן, האם הוא מוכן שחמישה**

יהודים ירצחו למען הצלתו?

הרב קיבל את החלטתם בשקט מוחלט, הודה להם על נכונותם להקריב עצמם למענו. אולם הצהיר הרב, שהוא אינו מוכן שבגללו ייהרג יהודי. הוא מעדיף למות על קידוש השם בעצמו.

לאחר שיחה זו, התלבש הרב בבגדי שבת, לקח לידי את הטלית והתפילין. נפרד בלבביות מאנשי היודנראט ואמר להם: "בגללי לא יסבול אף יהודי. אני הולך לקדש את השם".

מיד הלך הרב בזריזות והתייצב לפני הרוצח ליפשא ובגאווה אמר לו: "אינני רוצה שיהודי יאדובה יקריבו עצמם למעני, אני מוכן להיות הקורבן למענם".

ליפשא השתולל מזעם. הרגיזה אותו העובדה, שרב יהודי אינו מראה לפניו סימן של פחד. אדרבה, הוא מפגין כבוד עצמי וגאווה יהודית.

הסאדיסט הנאצי לא סלח לו על דבריו, הוציא אקדח וירה כדורים לראשו של הרב שנפל מתבוסס בדמו וכשהוא נקוב ככברה מכדורי הרוצח.

הרב הספיק לקרוא "שמע ישראל". כה היה אכזר הסאדיסט ליפשא שציווה לקוברו בשביל ליד בתי השימוש.⁸

⁸ מיכאל קאסאווער: "די לקוידציע פון טלושטער געטא". עדות בתוך "ספר הזיכרון לקהילת טלושטש", עמ' 128-127. העדות נכתבה בידיש ותורגמה ע"י יהושע אייבשיץ והובאו בספרו "דברים ככתבם", עמ' 17-16.

דילמת היודנראט בעיירה רמרטוב: האם להסגיר את נחום ביטר לידי הגרמנים?

נחום ביטר היה נער יהודי פשוט, ספורטאי מוכשר ובעל שרירים מוצקים ובעל גאווה יהודית. כיהודי, לא היה מסוגל למחול על כבודו היהודי. גם שספג מכות מידי נערים פולניים, השיב להם כגמולם.

באחד הערבים כאשר הסתובב ברחובות העיירה, תפסו אותו שוטרים גרמנים והרביצו לו. נחום לא היסס והנחית לגרמנים מכות רצח וברח לחשכת הלילה. למחרת היום הוקף הגטו ברמברטוב, הגרמנים הגישו אולטימטום ליודנראט: אם הנער היהודי שחבט בשוטרים {את שמו וזהותו לא ידעו הגרמנים}, לא יוסגר לידיהם: יוצאו להורג עשרה יהודים. **דילמה לא פשוטה עמדה בפתחו של היודנראט:** האם להסגיר את הנער לגרמנים ועל ידי כך יינצלו עשרות יהודים? בהלה פרצה בגטו מחשש למעשי הרג בידי הגרמנים.

נחום ביטר פתר את הדילמה באומץ לב. הוא לא חשב הרבה והסגיר עצמו לידי הרוצחים הגרמנים. **הוא אמר: "אינני רוצה שדם יהודי יישפך בגללי".**

כאשר היה כבול באזיקים הוכיח נחום פעם נוספת את אומץ ליבו והתנפל על השוטרים שעצרו אותו והלם בהם.⁹

⁹ "ספר הזכרון לקהילת רמברטוב, אקוניב, מילוסינה". עורך: שמעון קאנץ, תשל"ד-1974. המקור כתוב ביידיש. תירגם יהושע אייבשיץ בספרו: "דברים ככתבם", עמ' 12-13.

דילמה בקהילת לופטאין

האם למסור את הזקנים לגרמנים?

לופאטין נמצאת בגליל ברודי שבגליציה. אברהם צבי ברנהולץ בעדותו שכתב: "דפים מחיי קהילת לופאטין וקיצה", **מתאר את הדילמה של היודנראט.**

יודנראט מושחת בלופטאין

בשנת 1942, בפרוס הימים הנוראים, פשטה שמועה שיהודי העיירה – הגברים, יסודו בעבודה בחוות חקלאיות. רבים ראו בזה עוגן הצלה וצל של ישועה. מי שרצה לצאת לעבודה ולגור בחווה חקלאית צריך היה להירשם ביודנראט. תמורת "טובה" זו צריך היה להכניס סכום ניכר של כסף או שווה כסף, היו אנשים שנאחזו ב"מציאה" זו כדי להינצל מהסוף המר. אלה מכרו את שארית מטלטליהם ואף את כסות לעורם בכדי למלאות את תביעת היודנראט. **בסופו של דבר התברר שאין פה יותר מאשר רמאות ואמתלא להוציא מאתנו את האמצעים האחרונים.**

באחד הימים נכנסתי ליודנראט בכדי להתחקות אחר הנעשה. נודע לי שעוד באותו היום תתקיים "אקציה" של תפיסת אנשים להרג". רצתי במהירות דרך השדות להודיע על כך לבני משפחתי. שהגיע לביתו התברר שהבית ריק מיושביו. אני ושלושת חברי ברחנו מהמקום לעבר השדות והביצות והתחבאנו תחת ערמות שחת. לאחר שהייה של יומיים התברר לנו שניצלנו מהאקציה. ב"אקציה" שנערכה התברר, שהגרמנים לא הצליחו להעביר במועד את כל היהודים לרכבת הטרנספורט שהעבירה יהודים למחנה ההשמדה בלז'ץ.

"ב-א' ראש השנה – 1942 בזמן שכל משפחתנו הייתה עוד יחד בבית, באמצע התפילה שקיימנו בביתנו, דפק מישהו בדלת. ניגשתי בחרדה לראות מי הוא שהגיע פתאום אלינו. עצם קיומו של המניין היה כרוך בסכנה גדולה. והנה הדופק היה – משה וילדר – שוטר היודנראט. הוא בא להודיענו שהנני מוזמן לבוא כעבור שעה עד שעתיים **לביתו של הרב.** הרהורים שונים עברו במוחי אותם סחתי גם בפני הורי ואשתי. חשבתי שמתכוונים לתפסני

וכן חשבו גם הורי ואשתי. בכל זאת קמתי והלכתי. חשבתי, אולי הדבר הוא בכל זאת לטובת הכלל, או אולי לטובת פרט מסוים ואם כך כדאי להסתכן וללכת. בביתו של הרב מצאתי מספר בעלי בתים של העיירה אבלים וחפויי ראש, כשדמעות זולגות מעיניהם.

בחדר שררה דממת-מוות וכולם חיכו למוצא פיו של הרב. נתקלתי בפנים חיוורים ועצובים של הרב, ר' ליבוש המרלינג. לא העזתי אף להתקרב אליו ולברכו בשלום. התיישבתי דומם כמוהם.

כעבור שעה קלה באו עוד מספר אנשים. רק אז נודעה לי מטרת האספה הזאת.

לפי דברי ה"ודנראט הגיעה פקודה ממי שהשלטון בידי, שתוך יומיים יש למסור את כל זקני העיר לרשות.

כרעם נפלה הידיעה הזאת על ראשי. אנחות כבדות נשמעו בבית. כולם נדהמו ונתאבנו. פתאום רמז הרב זצ"ל לחתנו שייגש אליו. **בקול חלוש ובוכה אמר לו: "תן לי את הרמב"ם, הלכות יסודי התורה פרק ה'".**

חתנו הניח את הספר לפניו. בתחילה עיין בעצמו ואחר כך קרא לפניו: "וכן אם אמרו להם עובדי כוכבים, תן לנו אחד מהם ונהרגנו ואם לא נהרוג כולכם, יהרגו כולם **ואל ימסרו נפש אחת מישראל.** אם היה מחויב מיתה כשבע בן בכרי, יתנו אותו להם ואם אינו מחויב מיתה, יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל".

הרב הוסיף ואמר: "ללא ספק אתם מבינים משמעות הדברים. זאת היא ההלכה. זהו הדין ואותו יש לקבל. שום תגובה לא הייתה מצד הנאספים, ואף לא מאנשי ה"ודנראט", שמטעמו התכנסה אסיפה זו בבית הרב.

אחר כך קם אחד מאנשי ה"ודנראט" – אין ברצוני להזכיר את שמו ואמר לנאספים: "יהודים יקרים, יש תקווה ואולי נצליח, אם יעלה בידינו לאסוף עוד היום שני ק"ג זהב, יתכן שהגזירה תבוטל".

בו במקום התארגן ועד שביקר זוגות זוגות בבתי האנשים שבעיירה לאסוף את הזהב הדרוש. ההיענות הייתה כללית, למעלה מן המשוער. הייתה אף אחת – צביה לקריץ שמסרה את כל תכשיטיה ולא השאירה כלום בידיה, בזמן שאחרות נתנו רק חלק מתכשיטיהן. הזהב נאסף ונמסר ל"ודנראט והגזירה בוטלה. כל הפרשה סתומה.¹⁰

¹⁰ מקור: "ספר הזיכרון לקהילות ראדיחוב, לופאטין והסביבה", כתב: אברהם צבי ברנהולץ, "דפים מחי" קהילת לופאטין וקיצה", עמ' 182-183.

דילמת הסגרתו של יצחק ויטנברג, ראש המחתרת היהודית בגטו וילנה לידי הגרמנים

השואה העמידה לפני המחתרת היהודית **דילמה נוראה**. האם להסגיר יהודי לגרמנים על פי דרישתם או להימנע מלהסגירו והתוצאה תהייה, רציחתם של יהודים רבים.

דילמה זו קשורה **ליצחק ויטנברג**, ראש המחתרת בגטו וילנה בתקופת השואה, שנאלץ להסגיר את עצמו לידי הנאצים ומת בכלא.

לגרמנים נודע על התארגנות המחתרת היהודית בגטו ב-8.7.1943. קיטל, הגביטסקומסיאר [קצין מחוז] לענייני יהודים, הגיע למקום מושבו של היודנראט ודרש את הסגרתו של איציק ויטנברג שהיה מפקד המחתרת.

ויטנברג היה פעיל המפלגה הקומוניסטית של ליטא. לאחר כיבוש ווילנה על-ידי הגרמנים עמד בראש המחתרת הקומוניסטית היהודית וזם את איחודה בינואר 1942 עם מחתרות נוספות, בעיקר ציוניות, למחתרת המאוחדת קראו:

פ.פ.א (פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע)

אנשים היגו את שם המחתרת: א-פ-א

ויטנברג נבחר לעמוד בראש המחתרת וכבש לו מעמד סמכותי, בגלל ניסיונו המחתרתי ואישיותו שידעה לגשר בין פערים.

ב-15.7.1943 הזמין גנס ראש הגטו את מטה הפ.פ.א. לפגישה בביתו, במטרה למסור להם דו"ח על מצבו של הגטו. לפגישה זומנו יצחק ויטנברג, חיינה בורובסקה, אבא קובנר וחבויניק.

מעת לעת נדחתה הפגישה ולבסוף התקיימה בחצות הלילה.

בעת קיום הפגישה, דסלר, ראש המשטרה היהודית אירגן כוח כדי לעצור את ויטנברג. הוא הגיע למקום הישיבה עם שוטריו בצירוף 2 ליטאים ממשטרת הביטחון **ועצרו את ויטנברג.**

חברי הפ.פ.או. שידעו מבעוד מועד את מזימתו של דסלר, ארבו להם כדי לשחרר את ויטנברג בעת מעצרו. לאחר מאבק קצר הצליחו לשחררו. ויטנברג עבר מיד למקום מסתור.

בינתיים, ויטנברג נתן הוראה לגייס את כל חברי המחתרת ובשלב ראשון שלח לוחמים לביתו של גנס על מנת להחזיר בשלום את חבריו לבתיהם.

אחד הלוחמים ששמו יוסף כאשר הוא חמוש באקדח וחבריו עם גרזנים בידיהם, רצו לעבר ביתו של גנס. הוא אומר: "אם אסרו מפקדתנו – נחדור למעונו של גנס ונעמידו למשפט!".

מיד לאחר האירוע אוסף **גנס** את הבריגאדירים **ואומר להם:** "הגרמנים דורשים רק אדם אחד בלבד, את ויטנברג! אם יקבלוהו – יחזור הכול כפי שהיה. אם לאו – ישמידו את כולכם ואת הגטו שלנו! בעטיו של אדם אחד יגועו ילדיכם ונשיכם! בגלל קומץ מטורפים, שגורל הגטו אינו נוגע להם כלל – נאבד כולנו. עזרו לנו להסגיר את ויטנברג, הצילו את ילדיכם ונשיכם!"

בחצות הגטו נשמעה הקריאה ע"י היהודים "תפשו את ויטנברג!". המוני יהודים מתאספים סביב המשרד של היודנראט כדי להיכנס למשרד ולתפוס אותו ולהסגירו לגרמנים.

ה-פ.פ.או. נערך כדי למנוע הסתערות זו. הם ניסו להרגיע את ההמון כדי למנוע מלחמת אחים.

לוחמים מנסים לשכנע את ההמון להירגע, דודז'יק ווידוצ'אנסקי פונה להמון **ואומרת להם:** "אל תתנו בהם אמון! הם מוליכים אתכם שולל! ויטנברג אינו אלא אמתלה... אומרים הם לחסל אותנו משום שמפחדים מפנינו ומפני התנגדותנו ביום פורענות! אל תאמינו בכך שעם הסגרתו של ויטנברג הגטו יהיה שלו. ויטנברג אמור להגן על חייכם וכבודכם. הם, בהסגירם את ויטנברג, מצילים את עורם בלבד ולא אכפת להם שהגטו עומד על סף הכיליון. התשובה היא אחת: התגוננות מזוינת בפני האויב!"

חברתו סוניה גם היא מדברת ואומרת: "על מי אתם אומרים לאסור מלחמה? האם עלינו? וכי אתם מבינים משמעות מלחמה זו?"

בינתיים קיטל טילפן מספר פעמים ליודנראט ודרש את הסגרתו של ויטנברג לגסטאפו כאשר הוא חי.

דסלר מפרסם ידיעה זו בגטו ומודיע, שהגרמנים הודיעו לו שאם לא יוסגר ויטנברג – ייכנסו הגרמנים לגטו.

ה-פ.פ.או. נסער מאד. הם חשים שיהודי הגטו שונאים אותם, רואים בהם אויבים.

כל עיני הגטו מופנות למחתרת. הם מצפים שיקבלו החלטה לטובת הציבור היהודי **ויסגירו את ויטנברג.**

המחתרת עמדה מפני דילמה נוראית. דסלר מודיע, שאם עד 6 בערב לא יוסגר ויטנברג הגרמנים יכנסו לגטו.

מפקדת ה-פ.פ.או מחליטה להיפגש עם ויטנברג במקום מחבואו ולהחליט יחד עמו, מה לעשות? **הוא מודיע לחבריו:** "אני אמות בידי עצמי, הגטו ישקוט, הגרמנים יקבלו את ויטנברג – אך מת. למסור את עצמי לידי הגסטאפו? להקל על נצחוננו של הבוגד דסלר? לא, לעולם, לא!".

הגרמנים דורשים את ויטנברג חי. לבסוף, **החליט ויטנברג למסור את עצמו חי לגרמנים.** הוא ממנה את **אבא קובנר כמפקד ה-פ.פ.או. במקומו.**

בגטו נודע שויטנברג החליט להסגיר עצמו. הוא הולך למות מרצונו. לפתע דעת הקהל השתנתה וראתה בויטנברג גיבור המקריב את נפשו. ב-16 ביולי בשעות הערב הוא מסגיר את עצמו לידי אנשי משטרת הביטחון ונלקח מיד לתחנת המשטרה. למחרת בבוקר נמצא מת בתאו.

כיצד מת? קיימות שתי גרסאות: **האחת**, שנרצח ע"י הגרמנים בהיותו בכלא, **והשנייה**, שגנס ודסלר ציידו אותו ברעל ציאנקאלי ובאמצעות הרעל שנמסר לו הוא התאבד. **מדוע?**

ויטנברג חשש שהגרמנים יענו אותו קשות ותוך כדי עינויים לא יעמוד בחקירה וימסור שמותיהם של חבריו במחתרת.

למרות מעצרו, ויטנברג לא מסר שום מידע לגרמנים גם לפני התאבדותו. הוכח שאיש מהמחתרת לא נעצר לאחר התאבדותו.

יצחק ויטנברג, המפקד הראשון של ה-פ.פ.א. בוויילנה

אבא קובנר, בעדותו במשפט אייכמן מפרט בעדותו את הסיטואציה הנוראה, הקשורה בהסגרתו של יצחק ויטנברג לידי הגרמנים.

מעדותו של אבא קובנר במשפט אייכמן

המפקד הראשון של הארגון הלוחם שלנו היה אדם מופלא בשם יצחק'ל, **איציק ויטנברג**. המטה היה מורכב מאיציק ויטנברג - הכינוי שלו 'ליאון', יוסף גלזמן - הכינוי שלו 'אברהם', אברשה חבויניק, ניסן רזניק ואנכי. התחלקנו בתפקידים. ויטנברג נבחר על ידינו להיות המפקד, ואנחנו בתפקידים שונים במטה. בקשנו מה שמבקשת כל מחתרת - למצוא עזרה. לא הייתה לנו כמעט עזרה כזאת. אנחנו, בקשרינו אנו, בעידוד שלנו, הקימונו את המחתרת הלא יהודית. בראשה עמד אחד ויטס, אדם פעיל במפלגה הקומוניסטית מלפני המלחמה.

ב-8 ביולי 1943 נתפס ויטס על ידי הגסטפו. הוא איבד את עצמו לדעת בתא העינויים.

ב-15 ביולי הגיעה אלינו שמועה לא בדוקה, שהמקשר בינו לבין מורדי הגטו, ובעיקר לבין ויטנברג - כי רק אותו הכירו בעיר אישית, אחד קוזלובסקי, שגם הוא נתפס. בליל 15 ביולי קרא גנס מפקד המשטרה היהודי בגטו, שלח את נציגו וביקש לבוא אליו להתייעצות. ביקש לבוא באופן דחוף, את איציק ויטנברג, אברשה חבויניק, אחת חיינה בורובסקה ואני.

הודיעו לנו שהפגישה צריכה להיות בשעה מסוימת, אחרי כן דחו ואמרו שהפגישה צריכה להיות בשעה עשר בערב. הגענו למשרדו של מפקד המשטרה. שוחח בתחילה על העבודה. הרגשנו שמהו עומד להתרחש. מתוך תחושה פנימית של חברינו הלוחמים הועמדו משמרות סביב הבניין וברחובות.

אחרי כמה דקות של שיחה. שלא פירשה דבר, נפתחה דלת צדדית מהמשרד של גנס והופיעו בדלת אנשי ס"ס עם תת-מקלעים דרוכים נגדנו. ציוו עלינו לקום ושאלו: **"מי פה ויטנברג?"** איש לא ענה. אז גנס הצביע על ויטנברג ואמר: "זהו ויטנברג". הם כבלו אותו בשרשרות, הוציאו אותו בתת-מקלעים.

מוכי תדהמה אמרנו לגנס: "בוגד שפל, עוד נתראה!" אז אמר לנו: "אינני אשם. איש שלכם נתפס על ידי הגסטפו. מסר את שמו של ויטנברג. **ואני חייב למסור אותו. אחרת ישלמו אחרים בחייהם עבורי.**"

יצאנו, והוא הובל על ידי הגסטפו אל שער הגטו. זה לא היה רחוק, מרחק פחות מכמה מאות מטרים. התצפיות שהעמידו לוחמינו בדרך, ראו מה קרה. הזעיקו מיד לוחמים, הם התנפלו על אנשי הגסטפו, היו יריות, והם נמלטו על נפשם מעבר לגטו.

ויטנברג נשאר בידינו. קשה היה לשחרר אותו מאזיקיו. שחררנו אותו, אך מיד נגול דבר שאיש לא יכול היה לשער, הגרמנים לא נכנסו לגטו, **אבל הודיעו לגנס, שאם עד שלש לפנות בוקר לא יובא ויטנברג לידיהם, הם משמידים את הגטו.**

גנס כינס מיד את הגטו, הזעיק את הבריגדירים, את המשטרה, **ואחרי כן ערך אסיפה המונית.** הסביר ליהודים שבגלל אחד ויטנברג עלול הגטו להישמד. הגטו נסער. תחילה לא האמינו. עברה שעה שלש, וארכה ניתנה עד שעה שש.

מה שהתחולל בגטו, כל תיאור לא ימצא אותו. נכתבו על כך הרבה ספרים, או יותר נכון גם ספרים ממש וגם הרבה בתוך ספרים. מן היחידים, שיכול היה להגיד על זה משהו אוטנטי ביותר - הוא לא כתב את זאת.

ויטנברג היה בידינו. שחררנו אותו. כאשר ראינו מה מתחולל, מיד הדפסנו כרוז אל היהודים. אני חיברתי אותו ואני יודע שכתבתי לא אמת - זאת אומרת, ידעתי. לא היה שום סימן שצריכה להיות אקציה בגטו. הייתה תקופה של סטביליזציה בגטו. כתבתי שהחליטו להשמיד את הגטו, שזאת היא תואנה. "יהודים, צאו לרחובות, אנו נלחם, נתגונן..." הבאתי את הכרוז לפני ויטנברג. הוא ציווה לגייס את הארגון. גייסנו את הארגון.

ואז יצאו לרחוב - היהודים. לא היו בגטו גרמנים. גנס גייס את כל מי שיכול היה לגייס - אינטליגנציה, אנשים פשוטים, שוטרים, שקיבלו נשק נגדנו. **הלכו אלינו משלחות של אנשי ציבור, ביקשו רחמים, אמרו שאי אפשר לסכן את הגטו בגלל אדם אחד, ביקשו משא-ומתן, דחינו כל משא ומתן.**

ואז באה הסתערות-זעם של מי שעתידיים היו להיות הנרצחים נגדנו. מי שרצו להיות הלוחמים - בגרזן, במקלות, באבנים, גם בנשק - בנשק שקיבלו מהגרמנים נגדנו. **עמדנו מול אחים.** הסברנו להם. נתנו פקודה ללוחמים לא להשתמש בנשק, אפילו לא בנשק קר. אנשינו תלשו את שערותיהם, זבו דם ברחובות כשהסבירו, כשרצו לקרוע את האשליה מהם, אם כי התברר לימים שקוזלובסקי מסר את שמו של ויטנברג. לא יכולנו לקבל שיכול ארגון להסגיר את מפקדו.

התחיל משא-ומתן. אמרנו שויטנברג ברח מהגטו. יושבת כאן באולם אישה צעירה אשר היא העבירה אותו מסימטה לסימטה בגטו. לא רצינו גם אנחנו, חבריו במפקדה, לדעת איפה הוא. עמדנו לפני הברירה: לפתוח באש נגד הקרבנות העתידיים. כל מה שבנינו במשך שנים, כל מה שהתכוונו אליו, הולך ומתמוטט משום שקרה כך ומשום שאפשר להביא לידי טירוף-דעת כזה את הקרבנות למען עוד שעה של חיים. כמה זה אנושי. אבל כמה זה נורא.

לפנות בוקר הגענו אל מחבואו של ויטנברג. אנחנו, אנשי המפקדה, חבריו. היינו אילמים. הוא הביט בנו. עוד נעשה ניסיון ומישהו הודיע לגנס שמישהו אחר ימסור את עצמו בתור

ויטנברג. מישהו התנדב. גנס דחה זאת, אמר שזה לא יעמוד במבחן של קולובסקי, אבל הוא מבטיח שאם הוא יעמוד בכך הוא יעשה הכל לשחרר אותו מהגסטפו.

אבל כשצר עלינו כל הגטו סביב המפקדה עלינו לעלית-הגג. האקדח היה מונח על השולחן. רגע הוא רצה לאבד עצמו לדעת. הוא לא איבד עצמו לדעת, הוא שאל אותנו: "אתם רוצים שאמסור את עצמי?" לא השיבונו. אז אמרתי לו אני: "ראה, ברחוב עומדים יהודים, בהם נצטרך להילחם כדי להגיע אל האויב. אולי ההם יעמדו ויצחקו. זהו המצב. תן פקודה ונלחם. אתה מוכן לזה?" לא, הוא לא היה מוכן לזה. **היה אדם גדול. מסר לי את האקדח, מינה אותי למפקד.**

יצא לרחוב. כולנו עמדנו בחגורותינו, באקדחים האומללים, הלוחמים בצד, ההמונים סביבנו. ברחוב המרוקן הוא הלך לשער הגטו להתמסר לידי הגסטפו.

היועץ המשפטי: יותר לא ראית אותו?

ת. כן. ניסינו להגניב לו ציאנקלי. לא הספקנו. משהו מוזר קרה בינתיים. הוא עונה. הוא מת. ההיסטוריונים ישפטו אותנו לגנאי או לזכות. אם רשאי אני את דעתי אני להגיד, היום עוד יותר מאשר אז, אני סבור שאז מותו של ויטנברג, שעל דעת המפקדה ועל דעתי מסרנו אותו לגסטפו, היה אחד משיאי המרד הגדולים ביותר, אחד ממעשי הגבורה הגדולים ביותר של מחתרת יהודית לוחמת בגטו, כי שום לחימה אינה שווה לה. כי בינינו ובין האויב יהיה עוד משהו.

בראיון שנתן אבא קובנר ארבעים שנה אחרי, אמר:

"ממבט רטרוספקטיבי, כצעיר במדי פרטיזן ועם נשק ביד, חשבתי כי היינו צריכים להתגרות בגורל ולהבריא את ויטנברג מחוץ לגטו - יהיה אשר יהיה. אך אם תשאל את אבא קובנר המבוגר, במדינת ישראל ב-1984, מה הוא חושב עתה בעניין זה - אינני מתבייש להגיד: היה זה אחד משיאי הגבורה של המחתרת היהודית, **שכך נהגה ולא התגרתה בסיטואציה של מלחמת דמים בין יהודים ליהודים בתוך הגטו.**"¹¹

¹¹ פורסם באתר ארגון הפרטיזנים: <http://thepartisan.org>

מקורות הלכתיים שעליהם הסתמכו הרבנים בתשובותיהם ליודנראט

רמב"ם, ספר המדע, הלכות יסודי תורה, הלכה ח:

"נשים שאמרו להם גויים, תנו לנו אחת מכם ונטמא אותה, ואם לאו, נטמא את כולכם – יטמאו את כולן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. וכן אם אמרו להם גויים, תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו, נהרוג את כולכם – ייהרגו כולם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם ייחרוהו להם ואמרו, תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם. אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי, ייתנו אותו להם, ואין מורין להם כן, לכתחילה; ואם אינו חייב – ייהרגו כולם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל".

ירושלמי, תרומות, דף מז, א פרק ח הלכה ד:

"תני סיעות בני אדם שהיו מהלכין בדרך פגעו להן גוים ואמרו תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו ואם לאו הרי אנו הורגים את כולכם אפי' כולן נהרגים לא ימסרו נפש אחת מישראל".

משנה, אהלות ז, ו:

"האישה שהיא מקשה לילד – מחתכין את הוולד במעיה ומוציאין איבר איבר, מפני שחייה קודמין לחייו. יצא רובו – אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש".

רמב"ם, ספר נזקים, הלכות רוצח ושמירת נפש, פרק א, הלכה ט:
"לפיכך הורו חכמים שהעוברה שהיא מקשה לילד - מותר לחתוך העובר במעיה, בין בסם בין ביד: מפני שהוא כרודף אחריה להורגה. ואם משהוציא ראשו, אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש, וזה הוא טבעו של עולם".

רמב"ם, ספר נזקים, הלכות רוצח ושמירת נפש, פרק א, הלכה יד:
"כל היכול להציל, ולא הציל-עובר על "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז). וכן הרואה את חברו טובע בים, או ליסטים באים עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו, או שישכור אחרים להצילו, ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פת, ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באונס שהוא קובל על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה בליבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו - העושה אותם עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

דילמות מוסריות של יחידים

**מתוך עדותו של ד"ר דבור'צקי
במשפט אייכמן:
דילמת את מי להציל בגטו ווילנה?
להציל את האימא או את האישה?**

אחר כך הגיעו ימי התעודות הצהובות "לבנסשיין" – Lebensschein - תעודת חיים, שמי שיש לו תעודה כזאת הבטיחו הגרמנים, יישאר בחיים, אחר-כך נתנו לבני המשפחה, לאישה ולשני ילדים, לא יותר. נתנו להם תעודות חיים כחולות, ותעודות חיים ירוקות, אחר-כך נוספו ורודות וסגולות. אחר-כך נתנו "דרכון הגטו", אחר-כך נתנו תעודת עבודה ורודה, ולבסוף, נתנו לנו את התעודה הזאת שכל אחד צריך היה לשאת על החזה שלו כמו כלב, ואנחנו קראנו לזה "היינטישערנומער" – חתיכת פח אשר היה עליה המספר של האדם, והאותיות G.W גטו ווילנה והיה עוד כתוב, אם האדם זכר או נקבה כדי שלא יטעו. הייתה זו דרך מתוכננת ומחושבת להשלות את אוכלוסיית הגטו, לבלבל אותה ולהחליש את הכוח והערנות לקראת מרי.

ש. תגיד לי ד"ר דבור'צקי, מה היה קורה כאשר אדם לא יכול היה לסדר לעצמו או לבני משפחתו תעודה טוב כלשהי, תעודת חיים?

ת. בשעה שאדם לא היה יכול לסדר לעצמו תעודת חיים, היו בפניו שתי דרכים: דרך אחת – להיחטף, אבל אנשי הגטו לא רצו להיחטף אז הם ארגנו מחבואים בגטו ווילנה, קראו לזה בשם "מאלינות" ("מאליענס") על שום "ונשארה כמלונה במקשה ונותרה בת ציון כסוכה בכרם כמלונה במקשה" (ישעיהו א, ח), אז הקימו עיר של מחתרת. כל בית ובית היה בונה

לו מחבוא או במרתפים או בעליות קיר או מתחת לבאר או מתחת לבית כיסא או מתחת לאיזה מחסן.

הבונקרים הללו היוו רשת ואפשר היה לעבור לפעמים מבונקר אחד למשנהו. מ"מאלינה" אחת לשנייה. כך במשך חודשים, במשך שנים היה גטו מלמעלה ומלמטה הייתה עיר מחתרית של "מאלינות".

ש. ומי שנמצא על ידי אנשי השלטון כשאין בידו תעודה טובה, מה היה קורה לו? **ת.** מי שחטפו אותו אנשי השלטון ואין בידו תעודה טובה – דרכו לפונאר.

ש. אתה זוכר מקרה של אדם שחזר הביתה ובישר לאימו: אימא הייתי צריך לסדר תעודה או לך או לאשתי?

ת. כן, אני זוכר, זאת הייתה בעיה כאובה בכל הגטו שנתנו לאנשים תעודה צהובה אחת ויכולת לרשום אישה ושני ילדים. אבל אם יש לו אישה ויש לו אם הוא צריך לבחור את מי הוא רושם.

אב בית הדין: הוא עצמו?

העד דבור'צקי: הוא עצמו צריך היה לקבוע למי הוא רוצה לתת את החיים.

היועץ המשפטי: על יסוד מה הוא קיבל את התעודה?

העד דבור'צקי: או שרשום את אשתו או שירשום את אימו.

ש. על סמך מה בכלל היה אדם מקבל תעודה כזאת?

ת. היינו באים למשטרה ואומרים: זה אני, זו אשתי, אלה ילדיי.

אב בית הדין: כל יהודי היה מקבל?

ת. לא, רק מי שהייתה לו תעודה שהוא איש מקצוע, שהוא עובד באיזה מקצוע שהוכר בתור מקצוע חשוב. בתור מקצוע לא חשוב נחשבו מורים, סופרים, עיתונאים. חשובים היו סנדלרים, חייטים, עושי פרוות שיכולים להועיל לצבא. היו כמה רופאים כדי לרפא את המחלות בגטו. אבל לא איש רוח, מורה, דיין, שוחט. אלה לא היו נחשבים כחשובים ולא יכלו לקבל שום תעודת חיים.

היועץ המשפטי: אז אדם היה בא הביתה והיה אומר, אימא...

ת. אדם היה בא הביתה, הוא היה אומר לאימו: הנה יש לי תעודה ואני יכול לרשום או אותך אימא או את אשתי. את צריכה להתחבא באיזה בונקר ב"מאלינות", אולי יתמזל המזל אולי לא. ואם יש לי שלושה ילדים, אני יכול לרשום רק שניים ואת הילד השלישי אני מוכרח להפקיר בידי הגרמנים. ואני זוכר מקרה שבן ניגש אל אימו ואמר: "אימא שלי, תאמרי לי מה לעשות. את הובלת אותנו לחופה וכעת אני יכול לקחת רק אותך או את אשתי. אז אמרה לו אימו: כתוב בתורתנו הקדושה "על כן יעזוב איש את אביו ואת אימו ודבק באשתו". אשתך היא הייעודה לך מן השמים, אתה עליך להקים לך משפחה, אני מוותרת על חיי, תן חיים לאשתך" והיא נתנה את הברכה האחרונה לבן, לאישה, לילדים.

ש. האיש הזה היית אתה, ד"ר דבורצ'צקי? ת. זה הייתי אני".

דילמת "עקידת יצחק" באושוויץ

כאשר קראתי את **עדותו של הרב צבי הירש מייזליש** מהונגריה המופיעה בספרו של הרב "**מקדשי השם**", עמדתי משתאה נוכח החלטה מוסרית עילאית של אב, שאינו מתכוון להציל את בנו מידי הגרמנים הרוצחים, מכיוון שאם יציל את בנו, ירצח ילד אחר במקומו. זוהי דילמה קשה ואיומה, המבטאת אמונה עילאית ודביקות דתית בשואה.

רקע לדילמה

הרב צבי הירש מייזליש בשער מחמדים סימן א:

הנה בערב ראש השנה, נקבצו ונלקחו, ע"י השומרים, הנאצי"ם ושליחיהם במחנה, הבחורים הצעירים בערך, מבין י"ח שנה ולמטה, שנמצאו עוד, מפוזר ומפורד, בכל המחנה, שהצליחו להתחמק, באיזה אופן ואמתלאות שונות, מתחת שבט הביקורת של ראש המחנה, הצורר הנאצי ימ"ש, בעת היכנסם למחנה. ונאספו ככה בערך אלף ושש מאות נערים וקטנים, על מגרש ריק מאחורי הבלאקים שבמחנה, וידעו כולם מהגורל שמחכה עליהם. (ובני היקר, זלמן ליב, נ"י, נער בן י"ד שהיה אתי באושוויץ, ניצל בנס, בעזרה"ת, ולא נלקח שמה עם הנערים).

ואז בא עליהם ראש המחנה, הצורר הנאצי ימ"ש, וציווה לתחוב עמוד של עץ בארץ. ובראש העמוד להשכיב דף של עץ, הדוק במסמרים, והי' נראה כמין ד'. ונתן צו, שכל הנערים יעברו, אחד אחד, מתחת הדף הזה. וכל מי אשר יגע ראשו בהדף, יישאר בחיים ויישלח חזרה במחנה. וכל אלו שלא יגעו בראשם את הדף, יוקחו מבודדים בבלאק מסוגר, כי עד"ז שיער הצורר בעצמו את גילם וכושר סגולתם לעבודה.

והיות שהנערים ידעו ושיערו, מהו הפירוש של אי נגיעה בהדף, שזה נחשב לקטן ונידון לשריפה, היו כמה מהם שהתרוממו על בהונות רגליהם ברגע שעברו מתחת להדף, כדי שיגע ראשם בהדף. והצורר הזה שעמד שם על ידם, ברגע שראה דבר כזה, שהנער מתרומם

לנגוע בהדף, נתן לו מכה חזקה בראשו, עם המקל עב של גומי שבידו, בכח כזה, שהנער המסכן נפל ארצה מתבוסס בדמו, ונפח את נשמתו על אתר. או שנשאר בו עדיין קוסטא דחיותא, ולקחוהו ככה לבית השריפה. וככה אירע לכמה נערים.

ואחרי הבחינה וצירוף הלז, נשארו בערך ארבעה עשר מאות נערים על המגרש, ולקחו אותם תיכף בבילוק מבודד, סגור ומסוגר, עד יום מחר, שיחרץ גורלם. ולא קבלו יותר שום אוכל ומשקה בפיהם. והשומרים, הקאפויס, עמדו על השער, ואין יוצא ונכנס.

ואז בשער מחמדים סימן ב' מתאר הרב מייזליש מסחר נפשות עם הקאפו"ס וכך הוא מספר:

והנה ליום המחרת, שהוא יום א' דר"ה, אשר כל בני עולם יעברון לפניו כבני מרון, הי' יום מהומה ומבוכה. ומפה לאוזן נתפשטה השמועה בכל המחנה, שלעת ערב, ייקחו את הנערים לבית המוקד (כי בעוד יום לא הי' מכניסים קורבנות חדשים להכבשונות, רק במשך כל הלילה). ולהרבה אנשים שבמחנה, הי' להם בנם יחידם, אשר נשארו להם לפליטה, בתוך אלו הנערים, או שאר בשרם הקרובים עליהם, או סתם ידידים אהובים, אנשי עירם. והמה רצו כל היום בראש מבולבל מסביב הבלאק המסוגר, אולי יפתח איזה קרן אור, להציל משם את הנער היקר להם, עד שלא תחשך השמש.

אך השומרים, הקאפוס, לא שעו אל כל תחנוניהם ובכיותיהם, להוציא איזה נער וילד, מבין המסוגרים אשר נדונים לשריפה. וכידוע שאלו הקאפו"ס הי', ע"פ רוב, רשעים וקשי לב, פסולת שבפסולת מרשעי עמנו. אך במקרה הלזה, הי' גם טענתם כטענה צודקת בפיהם. היות שהם אחראים על הסכום הילדים שהופקדו לשומרים עליהם, אשר הי' במספר מדויק, ולעת ערב עליהם למסור אותם לידי אנשי הס' ס', ימ"ש, במספר ובמניין, כאשר מסרו להם, ואם יחסר אחד מהם אז דמם בראשם, וייקחו אותם לשריפה, נפש תחת נפש.

אכן, סוף סוף, אחרי הרבה השתדלות ומו"מ של הקרובים עמהם, גברה בהם תאוות הממון, והסכימו, בעד תשלום סכומים גדולים, לשחרר איזה נער וילד, ותיכף חטפו במקומו איזה נער אחר, מן הבא בידם בתוך המחנה (מאלו שהצליחו להתחמק מהאוסף דלאתמול, או שנשתחררו בעת הביור, ע"י נגיעת ראשם בהדף). וסגרוהו בהבלאק הנ"ל, במקום הנער הפדוי, כדי שיהי' המספר שלם.

והנה, להרבה אנשים הי' עוד סכומי כספים, או חתיכות זהב או מרגליות, טמון במטמונים ובמנעלים לעת הצורך. וכמובן שהי' כמה אנשים פשוטים ובעלי קוצר השגה, שלא עשו שום חשבונות, מה נעשה במקום נער הנפדה, וקיבצו במסירת נפש כל הונם הנשאר להם, או שהשתדלו לאסוף סכום הנצרך, מאחרים, ידידים ומכירים, ופדו את בנם המוסגר מכיליון בטוח. וככה נמשך הסחר - מכר הלזה, משך רוב היום הדין, לעיני כל האנשים שבמחנה. (כי ידוע שאנשי הס' ס' לא הסתובבו במשך היום בתוך המחנה, רק ע"י השער ומסביב למחנה, אבל במחנה גופא שלטו הקאפוס הישראלים).

אמנם, כמובן שהי' הרבה אנשים בעלי השגה, שלא רצו לפדות את בנם על חשבון חייו של ילד אחר, כמאמר חכמז"ל, מאי חזית. ולעולם לא אשכח עובדא נוראה אחת, אשר עיני ראו ואוזני שמעו, אז, בשעת ענין הנ"ל. אשר מעשה הלזה מסמל את קדושת בני ישראל, והתמסרותם לדרכי התורה הקדושה בתמימות, אף בעת צרתם וסבלותם הנוראה.

הרב ממשיך בעדותו בשער מחמדים סימן ג בעניין מסירת נפש של אב מלהציל בנו יחידו וכך הוא מספר:

הנה ניגש אלי איש יהודי, שהי' נראה ליהודי פשוט מאויבערלאנד, מתמימות הדברים שלו, שאמר לי כדברים האלה.

רבי! הבן יחיד שלי, היקר לי מבבת עיני, נמצא שמה בתוך הנערים הנידונים לשריפה, ויש בידי היכולת לפדותו. והיות שידוע לנו, בלי שום ספק, **שהקאפוס יתפסו אחר במקומו**, על כן אני שואל מהרבי שאלה להלכה ולמעשה, לפסוק לי הדין עפ"י התורה, אם אני רשאי לפדותו. וכאשר יפסוק כן אעשה.

ואני, בשומעי השאלה הלז, רעדה אחזתני, לפסוק בדיני נפשות. והשבתי לו: ידידי היקר, איך אוכל לפסוק לך הלכה ברורה על שאלה כזה, במצב כזה. הלא גם בזמן שבית המקדש הי' קיים, הייתה שאלה כזו, שהיא בדיני נפשות, עולה על שולחן הסנהדרין. ואני כאן באושוויטץ, בלי שום ספר להלכה, ובלי עוד רבנים אחרים, ובלי שום ישוב הדעת, מרוב התלאות והצרות.

והנה, אם הי' דרך הרשעים הקאפו"ס, להוציא מקודם הנפדה ואח"כ ליקח אחר במקומו, הי' מקום לצדד קצת להתיר, אחרי שהרי הקאפו"ס הי' ישראלים, ולהם בוודאי אסור, **על פי ההלכה, לעשות כזאת בידיים, להכניס בסכנה נפש אחר**, אשר לא עלה עליו הגורל להישרף, והרי הוא בכלל ייהרג ואל יעבור. וא"כ, יש מקום לתלות, שאין זה בירור שייקחו

נפש אחר במקום הנפדה. כי אולי ברגע האחרונה יתעורר בנפשם הישראלית שלא לעבור על איסור חמור כזה. ועיין בתוס' כתובות (ע"ב ע"א), ד"ה אי, בשם הרשב"א, דבזה שהאישה רצתה להאכיל לבעלה דבר איסור, אינה יוצאת בלי כתובה. דיכולה לומר משחקת הייתי, ואם היית בא לאכול הייתי מונעת אותך, ע"ש. וכ"כ, י"ל, דכל זמן שלא נעשית המכשול בפועל, יכול להיות שבאמת לא יהי' נעשית כלל, שיתעורר טבע של נפש הישראלי, ולא יעשה איסור חמור כזה.

אכן לדאבוני, נוכחתי לדעת, שדרכם של הקאפו"ס ליקח מקודם נפש אחר מהמחנה, ואח"כ מוציאים לחוץ הנפדה, כדי שיהי' בטוחים שלא יחסר להם המניין ומספר שמסרו להם הס"ס, אשר המה אחראים עבורם. ואם יוציאו לחוץ הנפדה, ולא יעלה בידם לחטוף נפש אחר במקומו, אז דמם בראשם אם הס"ס ימצאו שחסר אחד מהמספר שמסרו להם. וממילא אין כאן ממה לצדד כלל.

אכן, איש הנ"ל, בבכ"י רבה, הפציר בי מאד. ואמר לי, רבי, אתם מוכרחים לפסוק לי כעת את ההלכה בזה, כי הוא שאלה בוערת, להציל את בני יחידי, כל זמן שאפשר עוד להצילו. ואני באחת מתחנן אליו, יקירי, צמיד לבבי, הרף ממני בשאלה הליזאת, כי לא אוכל לומר לך, לא דבר ולא חצי דבר, מבלי עיון בשום ספר, ובמצב נורא ואיום כזה. והוא ממשיך להפציר בי, ואומר לי בזה הלשון:

תרגום מיידיש:

רבי, אני עשיתי את שלי ונהגתי כפי שהתורה מחייבת אותי. אני הצגתי את השאלה לפני רב, ורב אחר אין כאן בנמצא. ואם אתם לא יכולים להורות לי שמותר לי לפדות את הבן שלי, הרי סימן הוא שאינכם שלמים עם ההלכה להתיר. שכן אילו היה מותר בלי כל פקפוק בוודאי הייתם מתירים לי. פירוש הדבר בשבילי הוא, כי לפי ההלכה אסור לי לפדות את בני. זה מספיק בשבילי וילדי יישרף, אפוא על פי התורה וההלכה. ואני מקבל זאת באהבה ובשמחה, ואין בדעתי לעשות דבר כדי לפדותו, משום שכך ציוותה עלי תורתנו...

ולא הועילו כל דיבורי אליו, שאל ישית עלי האחריות על הדבר הזה, כי אני כאילו לא שמעתי ממנו השאלה. אך הוא הכפיל, עוד הפעם, דיבורים הנ"ל, בתמימות לבבו ובבכ"י רבה, שנקרע הלב לי"ב קרעים. **וגם ככה קיים דבריו, ולא פדה את בנו. והי' כל היום,** יומא

דראש השנה, הולך ומדבר לעצמו בשמחה, שזוכה להקריב את בנו יחידו לה', כי אף שיש ביכולת בידו לפדותו, עכ"ז אינו פודהו, מחמת שרואה שהתורה לא התירה לו לעשות כזאת. **ויהי חשוב לפני השם יתברך כעקידת יצחק אבינו, שהי' גם כן ביום ראש השנה.**

ואתה, אחי יקירי, בין והתבונן בצדקת ובתמימות איש הישראלי. ואין שום ספק אצלי, שבוודאי עשו דברי האיש הזה רעש גדול בפמליא של מעלה. והקב"ה כינס את כל חיל שמיא ומשרתי מעלה, והשתבח והתפאר כביכול, ראו בריאה שבראתי בעולמי וכו'. ובצדק נאמר עליו ישראל אשר ברך אתפאר.

דילמת הסגרתה של תמר'לה לידי הגרמנים בגטו ורשה

כך היא מספרת בעדותה:

צף ועולה לנגד עיניי היום האחרון בגטו ורשה, כשאני ובעלי ישראל ניסינו לחפש עזרה כדי להציל את ילדתנו הפעוטה תמר'לה. פנינו אל שוטר יהודי, מכר שלנו ששמו היה פרלשטיין. שוטר זה התגורר ברחוב דז'לנה 9, בבית הנ"ל שוכנו השוטרים [היהודים] ומשפחותיהם.

משפחתו של השוטר פרלשטיין אהבו מאד את תמר'לה הפעוטה, וכאשר שמעו על דבר חטיפתה מאד התעצבו ופירכו ידיהם. השוטר שהיה אותה שעה בביתו, הסיר מעל ראשו את כובע השוטרים ומסר אותו לידי בעלי ישראל, יחד עם תעודת השוטר שלו. "רוץ מהר ל"אומשלאגפלאץ" [הכיכר בו רוכזו היהודים המגורשים להשמדה למחנה טרבלינקה] – קרא פרלשטיין השוטר – תודיע לקצין התורן שילדתך בין החטופים. אני בטוח שתצליח להציל ולהחזיר את תמר'לה, מאחר ואנו השוטרים ומשפחותינו מוגנים מפני החטיפות. רוץ מהר, ישראל, כי הקרונות עדיין בכיכר "אומשלאגפלאץ" והמשלוח לא יצא אלא בחצות הלילה.

בידיים הועדות חטף בעלי ישראל את כובע השוטר ונדברנו שאחכה לו בדירת משפחת פרלשטיין. משהגיע בעלי אל הדלת הוסיף השוטר, כבדרך אגב הערה קטנה: "ישראל, שכחתי לומר לך שבדרך ל"אומשלאגפלאץ", עליך לחטוף מישהו, אדם בוגר או ילד, שיבוא במקום תמר'לה. שלך, שכן הגרמנים מקפידים על כך שמספר הנפשות במשלוח מוכרח להתאים".

ישראל נעמד קפוא לי הדלת, כמאובן. דומה היה שאינו תופס במה בכלל מדובר. מיד הוריד את כובע השוטר והחזירו יחד עם התעודות לפר לשטיין. בהניחו אותם על השולחן.

"ילדתי היחידה" – שמעתי את יבבותיו החנוקים – "ילדתי היחידה, רק אותך אני רשאי להקריב קורבן, רק את שלי, רק את שלי!"¹²

דילמות בעיירה סטאשוב

החודשים האחרונים בגטו סטאשוב

בשורות איוב מגיעות לעיירה מכל העברים. המולך הגרמני תובע יומיום את קורבנותיו החדשים ומחסל באכזריות ובשיטתיות קהילה אחרי רעותה. ידיעות על ערים גדולות כקטנות, שנעלמו כליל, לפי תוכנית שטנית מחושבת על כל פרטיה מראש – ממחישות בפני העיירה כאספקלריה המאירה, את הגורל הצפוי לה. חורבן קילץ ואוסטרוביץ, אוטוב וצוזמיר, כמיאלניק ובוסק, לאגוב וקלמונטוב ורבות דומיהן - משמשות אותות אזעקה לסכנה האיזומה, ההולכת וקרבה בצעדי ענק.

עם זאת התנחמנו עוד, באותם הימים, באפשרות של התנגדות מזוינת כלשהי, שחלק מהנוער המאורגן הגה ותיכנן. שבועות רבים ישבה על המדוכה הנהלת-גג, נציגי

¹² דורמבוס-אלבום: "אויף דער ארישער זייט", עמ' 168-169. תירגם מיידיש, יהושע אייבשיץ: "בקדושה ובטהרה", עמ' 289-290.

ההסתדרות המקומית, בדירתו של יהודה גולדהר הי"ד, ודנה בעניין. הרכב ההנהלה במידה שאני זוכר, היה דלקמן: דוד שניפר ומנדל טננבום מהשומר הצעיר, צבי לבוביץ וכותב השורות האלה מהנוער הציוני, סוצ'ה דיזנהויז מהקומוניסטים ועוד שנים מהסתדרויות אחרות, שאת שמותיהם איני זוכר.

בפני ההנהלה עמדות שתי מטרות מרכזיות:

א. החדרת רעיון ההתנגדות המזוינת לבין שורות הנוער ואירגונו. **ב.** השגת נשק כלשהו בכל המהירות ובכל מחיר.

לביצוע המטרה הראשונה הוחל באירגון הנוער והוקמו, בסודיות גמורה תאים נפרדים בני 5 אנשים כל אחד שאיש מהם לא ידע על זהותו של השני, פרט למקשר שביניהם. **ביחס למטרה השנייה**, שבלעדיה לכל הפעולות האחרות לא היה כל ערך, התברר מיד, לאחר שהוחל בחיפושים מזורזים אחרי נשק, שהאפשרות היחידה לקבלתו, בכמויות תואמות את המטרה – היא המפלגה הקומוניסטית הפולנית. אי-לזאת הוחלט לשגר את סוצ'ה דיזנהויז הנ"ל – שהייתה בעצמה חברה נכבדה בשורות הקומוניסטים ובעלת קשרים בחוגים אלה – לבקש הספקת נשק לאירגונו, בכל מחיר שיידרש.

בתומתנו סבורים היינו, כי הואיל והקומוניסטים, בעת ההיא, היו כבר לאויביהם בנפש של הכובשים הגרמניים, שניהלו – ובאותו הזמן בהצלחה רבה - מלחמת חורמה נגד רוסיה, והואיל ורוסיה נראתה בעיניהם של הקומוניסטים כמולדתם היחידה, מולדת עולם המחר הנערצת והמקודשת, ובנוסף לכך נרדפו הם בעצמם, על צוואר ממש, על ידי אותו הכובש – חשבנו, איפוא, שהעובדה הזאת תהא בכוחה להפוך אותם אבטומטית לבעלי ברית שלנו על-כל-פנים, מבחינת הספקת הנשק, בהתאם לכלל הידוע: אויבי הוא ידידי. אך התשובה הקצרה והחד-משמעית, שהביאה לנו השליחה: **"עם יהודים אין לנו כל קשר ואין לכם לצפות מאיתנו לשום עזרה"**.

התבררו לנו 2 דברים: א. שנאתם אותנו שקולה כנגד כל האידיאולוגיה הקומוניסטית ואהבתם את רוסיה. **ב.** וזה קובע במצבנו: באיזו מידה אנחנו מבודדים ומוקפים אויבים בנפש.

האכזבה הייתה קשה והרת-תוצאות חמורות על המורל של הנוער, אם גם בדרך "תמות נפשי עם פלישתים", זיק-האור היחיד של מות-גיבורים ונקמה כלשהי במפלצות הטמאות, נופצה לרסיסים בצורה כה בוגדנית – הרי כלו כל הקיצין ואין מנוס ומפלט מהגורל המיועד!

במצב של השתלטות בהלה וחרדה, כתוצאה בלתי נמנעת מהלכי-רוח שלאחר ייאוש – האמין "היודנראט" בראשותו של אפרים זינגר הנועז, יהודי, שלא פעם אגב סיכן את נפשו בעומדו מול השלטונות כנציג הקהילה, לעשות מעשה רב – שיהא בו משום הצלה פורתא – בהפנותו בקשה מלווה מתנת-יד הגונה, למשרד העבודה באוסטרוביץ, להעסיק כמה מאות איש, מבין שורות הנוער בעיקר, המסוגלים לעבודה במחנה "האסאג" – בית חרושת לנשק בסקארז'יסק.

ואכן, **בשבת בראשית, 10.10.1942**, הגיעו 4 מכוניות משא להסיע את "המתנדבים". בהופיע המכונות הנ"ל, **נזרקה לחלל הישוב היהודי המבוהל השאלה הגורלית: להתנדב או להימנע?** ומי חכם וידע, איזו לחיים ואיזו למוות ואם בכלל הועיד עוד לנו הגורל חיים?

אווירת דכאון משתררת בכל בית אשר שם יהודי. מתקיימות התייעצויות משפחתיות קדחניות, באין כל אשליות לגבי המצב הנואש, מחליטים אנשים רבים להיתלות בקש – משענת קנה רצוץ זה. פרידה נרגשת ובכי עצור ומאופק נישאים באוויר. אני מציץ דרך החלון ורואה כיצד איש אחרי רעהו מסגיר עמו ללוע הארי, ואיך המכוניות העומדות באמצע השוק, הולכות ומתמלאות במיטב בניה-בניה של קהילה עתיקה סטאשוב.

רבים באים ועולים בחיפזון על המכוניות, כאילו חששו מפני זרם המחשבות והספקות המציפים את המוח. אחרים באים כשקומותיהם שחוחות, שקועים ומכונסים בתוך עצמם, ועולים על המכוניות, כאילו כפאם שד.

בזמן ההוא שכבה אימי ז"ל על ערש דווי. באותו מצב בו הייתה נתונה. קשה היה לי לספר לה על המתרחש בחוץ ועל **התלבטותי הפנימית: להיסחף עם הזרם או לשחות נגדו?** אך מצד שני **נקפני לבי לעזוב אותה, במקרה שהייתי מחליט כן, מבלי להודיע לה ולהתייעץ איתה, ואף לקבל את ברכתה.** לבסוף אזרתי עוז ובעדינות וסחור-סחור

התחלתי להכין אותה לעומד להתרחש. אימא יהודייה פשוטה, אך פקחית ומעשית מאד, תפסה בן-רגע את המצב, היססה קמעה ובפסקנות הודיעה: "לא תיסע, דיה לצרה בשעתה!".

בהרגשת רווחה קיבלתי עלי את הדין. המכוניות יוצאות עמוסות כ-300 איש. **בלב קשה מלווה העיירה את בניה בעוד שאלות נוקבות**, שאינן מועלות על השפתיים, מרחפות באוויר: "האם נזכה עוד לראותם? והם, האם עוד יזכו לראותנו?".

כדי להדגים, מחד גיסא, את הרגשת הכיליון הממשמש ובא, שהרגיש כל יהודי באותם הימים, ולאיו סייטואציות מסובכות וקשות נקלענו, מאידך גיסא, ישמש הסיפור האבטנטי הבא: הערתי כבר למעלה, שאמי ז"ל חלתה אז קשות. באחד הימים האלה פניתי לד"ר אליהו פרידמן {מניצולי היער} שיבוא לבקרה, ד"ר פרידמן בחור פיקח, מדד אותי מלמעלה למטה במבט, שמשמעותו: ספק לגלוג ספק רחמנות, על עיוורוני ובטלנותי, ואחר הפליט: "ארליך! היום זכות גדולה היא לאדם למות באופן טבעי על מיטתו ובחיק משפחתו, ואתה בא לבקש רפואות לאמך כדי...".

לא נתתי לו לסיים את המשפט ואמרתי: **"ובכן, ד"ר, עלי להיפך לרוצח אימי, אם גם בעקיפין? לא, ד"ר איני יכול! בוא אתי!"**.

חמש "הדרכים"

בשבועות ובימים האחרונים שלפני "הגירוש", משהו חוויר לכולם, כי גזר-הדין נחתם ואין להשיבו – כאילו פסקה הקהילה להוות יחידה אירגונית אחת, אך-על-פי שקיים היה "היודנראט", מוסד המייצג את הקהילה בפני השלטונות. הקהילה הפכה לעדר של יחידים, או חבורות קטנות של אנשים, בעיקר שכנים או בני משפחה, שבנפרד ובסודיות טיכסו עצות כיצד להימלט מהאסון. טבע הדברים מחייב, שבאותה תסבוכת טראגית של תנאים מיוחדים, ששום אדם טרם נתנסה

בהם ושום הגיון קר לא היה בכוחו להתירם – לניסיון הנואש להתחמק מטבעת החנק היו צדדים רבים ושונים בהתאם להערכת המצב וראיית הדברים מצד כל הנפשות הפועלות בדרמה הזאת.

נדמה לי שלא אטעה, **אם אמיין את חילוקי הדעות בשטח זה**, בהעמידי אותם על חמישה, כדלהלן:

א. תפישת מקום עבודה, שעשוי להיחשב בעיני הגרמנים כפחות או יותר חיוני למאמץ המלחמתי שלהם, ועל-ידי כך להיות מוכר כ"יהודי מועיל". כמקומות עבודה אלה נחשבו אצלנו: חברת בנין כבישים "אמלר", "הסדנאות" לתפירת מדי צבא, וכמה עמדות יותר קטנות, כגון זו של ה"פאלקסדויטש" אנדרצקי ועוד.

ביום ההשמדה התברר, שכל העמדות הקטנות התפקעו כשלפוחית סבון, בשמשן למספר גרמנים ופולנים כמקור סחיטה לצבירת הון. כל אלה ששמו את מבטחם בהם – הועברו לטרנספורט הכללי וחלקו את גורל הקהילה כולה. אפילו אנשי "אמלר" נצטוו לצאת לטרנספורט, ורק אחרי עוברם כמחצית הדרך – נתקבלה פקודה להחזירם למחנה. נאמר אז, שהדבר אופשר לאחר פנייה נמרצת של מנהל המחנה גוליק. רק אנשי "הסדנאות" נשארו על עומדם מבלי לנגוע בהם. אך בסופו של דבר נספו אנשי "הסדנאות" כולם בפוניאטוב, בתוכם אבא, ר' אלתר ארליך, ושתי אחיותיי, הניה ורחל הי"ד – ואילו חלק ניכר מאנשי "אמלר", לאחר שעברו עליהם גלגולים רבים ושונים, הצליחו להישאר בחיים.

ב. הקמת מחבואים, "בונקרים", בתקווה הקלושה להסתדר איכשהו לאחר הגירוש, בבחינת "בא בצור, הטמן בסלע, חבי כמעט רגע עד יעבור זעם". דרך זאת הסתיימה באופן טראגי ביותר. במידה שידוע לי, רק בודדים לבד מבאי המחבואים האלה נשארו בחיים.

ג. חיפוש מחבואים אצל מכרים פולניים בכסף רב. גם מאלה הצליח רק חלק אפסי ביותר לעבור את המלחמה ואילו רובן גורשו בבזיון, וחלק גם בתחתונייהם, על-ידי "מיטיביהם", לאחר שגזלו מהם את כל רכושם, כגון אלימלך בסר ואחרים. אגב, 2 בנותיו של אלימלך בסר, מניה וגוצ'ה, נרצחו אחרי זמן מה על-ידי הפולנים.

ד. בריחה ליער והרמת "בונקרים" בתוכו. מקרוב לאלף איש, שנקטו דרך זו, נשארו בחיים, ביחד עם אלה של סעיף ג', קרוב למאה איש.

ה. שב ואל תעשה. הגורסים שיטה זו היוו את **רוב רובה של קהילת סאטשוב**

והנמלטים אליה מהסביבה. רובם של אלה היו עד כדי כך אדישים לגורלם, שלא נשארו להם כוחות נפשיים להמשיך במאבק, ואילו חלק מהם פנה לדרך הזאת, אם מפני שלא יכלו לנצל את אחת הדרכים הנ"ל, ואם מפני שלא האמינו באף אחת מהן. מציבור גדול, תמים וקדוש זה – נדמה, שלא נותר אף זכר.

9.11-1.12.1942, כ"ט מרחשוון -כ"א בכסלו, תש"ג

החל מיום המחרת להשמדה נגשו הטמאים, בהשתתפות השלטונות הפולניים ל"מכירת" רכוש היהודים – "ליציטנציה בלע"ז. על המאורע "הגדול" הוכרז בפרסומים ענקיים בעיר ובסביבה כולה. הערב-רב המקומי, ומשל כפרי הסביבה, התאסף בהמוניו, צר על הבית או הבתים שעמדו למכירה באותו יום ו"קנו" מכל הבא ליד במחיר של פרוטות. כך הלך לטמיון רכוש יהודי, שבעליו עליו במשך דורות רבים! **תוך כדי העבודה המוזהמת הזאת נתגלו מחבואים רבים**, ואלה נמצאו שנמצאו בתוכם – הוצאו מיד להורג, אך לא רק דרך-אגב, תוך כדי חיפוש אחרי סחורות יהודיות מוסתרות נתגלו יהודים. רבים מצאו את מותם על-ידי הלשנת פולנים במישרין – תוך כוונה מפורשת וגלויה לעזור לגרמנים בהשמדת אחרוני היהודים.

אסון מסוג זה אירע למקלט שבו נמצאו: ישראל-קלה ויצמן, משפחת ליפשיץ, יוסל'ה גליקליך, הצורף, ועוד.

שלושת ימי חרדה

בימים 20-22.11, כסלו תש"ג, הגיעה "מכירת" הרכוש לביתנו. הערב-רב המה במקום ככוורת ל"קנות" מציאות, לחפש ולתפוש, וליהנות מן השוד והגזל. כמנהגם הרימו רצפות, הרסו קירות וכד', כדי למצוא רכוש מוסתר, וכאשר נמזל מזלם לגלות גם אנשים חיים יצאו לגמרי מכליהם, מרוב אושר וצימאון לדם יהודי.

באותו בית שימשה העלייה הדולה של משפחת סגל כמחבוא לכמה משפחות. שם הסתתרו: אבא, אימא -החולה הקשה, שתי אחיותיי רחל ולאה {הניה הייתה ב"סדנאות"}, ר' דוד גולד פדר הישיש, וינברג ביניש ועוד. עד הליציטנציה רגיל הייתי, כל לילה שני, להתגנב למקום, כדי להביא משהו למשחתי לסעוד את ליבם, ובעיקר כדי לצייד אותם במים לרוות את צימאונם, כך היה נוהג גם יצחק וינברג כלפי הוריו. אך באותם שלושת הימים הגישה למקום בלתי אפשרית הייתה,, כמובן, משום שבכל שעות היום ועד מאוחר

בלילה הסתובבו בסביבה דמויות אפלות, המחטטות בכל פינה וזווית. אילו הייתי נתפס שם, לא רק את נפשי הייתי מסכן, אלא גם מחשיד את המקום וגורם לגילוי המקלט. **בלית ברירה נשארו האנשים שלושה ימים רצופים בלי טיפת מים ונאלצו לשתות - כפי שסיפרו לאחר-מכן -מי שתן,** כדי להרטיב את השפתיים, פרט לסכנת מוות, שהייתה תלויה מעל לראשם, בהיותם עלולים כל רגע ורגע להתגלות.

גם עלי עברו שלושה ימי חרדה, הואיל ולא הוצאתי לעבודה, כי שימשתי כשען במחנה – הייתה לי אפשרות לקבוע לעצמי נקודת תצפית מהחצר הגדולה של ר' איצ'ה מוונצ'ניק הי"ד, שטח מגורי אנשי הסדנאות, ולעקוב משך שעות ארוכות, בעיניים בוהות ותוהות, ובאוזניים קולטות כל רחש ולחש, אחר המתרחש בביתנו.

הדילמה

ב-23.11, י"ד כסלו, שככה התכונה. ההמולה "העליזה" הועתקה לבתים היותר רחוקים לכיוון רחוב קראקבוסקה. במשך כל אותו יום לא הבחנתי עוד בשום דבר חשוב. בלילה ההוא יצאתי באין-רואים מהמחנה והתגנבתי למקלט בהיות דלת הכניסה לחדר המדרגות סגורה. טיפסתי

על המרפסת של הקומה השנייה, בעוד שני בקבוקי מים בכיסי המכנסיים, קראתי לפי סימן מוסכם ואבא ז"ל ניגש, פתח את האשנב המוסתר ובקול חלוש וחנוק דמעות סיפר לי על ימי הזוועה שעברו עליהם, **וכי אימא, בחוששה, ששיעוליה התכופים ישמעו בחוץ, התכסתה בכרים וכסתות רבים ככל שאפשר, וכתוצאה מחוסר אוויר נחנקה ומתה.**

באותו מחבוא נפח גם את נשמתו ר' דוד גולדפדר הישיש. לפני היפרדי ניגש לאשנב ביניש וינברג ובתחנונים קורעי לב השביעני, להביא בשבילו קצת מים – שאם לא כן יימקו כולם בצימאון. **והנה הדילמה האכזרית שבפניה הועמדתי: להקשיח את ליבי ולסרב לו? – הריני מסכן נפשות ממש. ואילו להיענות לו ולעשות אותה הדרך פעמיים – לא זו בלבד שאת עצמי הייתי מסכן, אלא גם את יושבי המחבוא כולו!** אמרתי לו: "ר' בייניש! אין בכוחי להתחייב, משום שאיני יודע אם התנאים יאפשרו לי לקיים את התחייבותי. אך מבטיח אני: שאם הדבר יהיה תלוי בי אלך ואמלא את בקשתך!".

ירדתי וטיפסתי מהמרפסת למטה, בעוד רחל'ה, אחותי הצעירה, שהייתה מזועזעת מכל מה שעבר עליה, נישאת על כתפי. משהבאתיה למקום מבטחים, שוב הצטיידתי בשני בקבוקי מים ויצאתי לדרך בשנייה. לא סיפרתי על הדבר לאיש ואף לא ליצחק, בנו של בייניש וינברג, מפאת החשש, שמא לא ייזהר מספיק ויגרום לתקלה ח"ו.

מסרתי את המטען היקר לתעודתו והאיש, לשונו נדבקה לחכו, מבלי לדעת איך להודות לי. התכוונתי לחזור – והנה צרור יריות מקרוב פולח את האוויר! **בפני ניצבה השאלה החמורה: לחזור? אני עלול להיתפס ולהעמיד בסכנה את האנשים כולם. ואילו להיכנס למחבוא? – מה יהי גורל האנשים ללא מקשר מבחוץ!** חיכיתי זמן מה, כשהיריות נדמו החלטתי, בעוד כולי רועד מפחד, לחזור, הגעתי למחנה וכאילו נפלתי לתוך "דירתי". שכני לדירה: מנדל פרידמן, לייביש פפרמן ופנחס דומברובסקי ואחרים הבחינו בהתרגשותי הרבה.

משסיפרתי להם על המבצע הכפול, כאילו נזפו בי, בצורה אבהית, על ההסתכנות המופרזת. אך אני הייתי מאושר ממש על שעמדתי במבחן זה של פיקוח נפש, על אף הרגשת הדיכאון הכבד, עקב מותה הטראגי של אימא הי"ד, ועקב צערם וסבלם של אבא והאחיות, שנאלצו, בתוקף התנאים המיוחדים שהזמן גרמם, לחזות במחזה הנורא, מבלי שיהיה לאל ידם להושיע.¹³

¹³ מתוך עדותו של א.ארליך: "בנתיב הייסורים והחדלון", ספר הזיכרון סטאשוב, מעמ' 369 עד עמ' 373.

דילמות בעיירה לושיצה

עדותו מתוך הספר אוסקר פינקוס: "אוד מוצל", עמ' 143-175.
תירגם מכתב ידו של אוסקר פינקוס: ז.הרטבי

אוסקר פינקוס היה כבן 18 בעת היותו במקום מסתור.
המקום: פולין, העיירה לושיצה, שבה היו כ-8000 יהודים.

בתחילה, שהו 27 אנשים במקום המסתור שהיה צר מלהכיל את כל כולם.
המסתתרים נאלצו לשהות במסתור כאשר הם צמודים איש לרעהו - ילדים
מבוגרים זקנים וצעירים.

אוסקר מספר על אימת המוות, שתפסה אותם בעקבות הרציחות של
הגרמנים והאקציות, חוסר האוויר, רעב, הצימאון הנוראי למים והחרדה פן
יתגלה המסתור והם ירצחו.

בעת היותם במסתור עלו וצצו דילמות רבות הקשורות בהישרדותם.

בגלל המצב הקשה, ניסו מספר יושבי המסתור לברוח, חלקם נרצחו
וחלקם הצליחו לשרוד.

בעדותו, **מתוארת דילמה** נוראה של אימא שמחמת הצימאון וחוסר
הסיכוי שיובאו מים למסתור החליטה לשלוח את בניה מחוץ למסתור כדי
שישיגו מים וישרדו.

כדי לשמור על האוטנטיות של העדות, לא שיניתי ניסוחים, שאולי היה
צורך לתקנם על פי כללי התחביר של השפה העברית.

א.

שחרו של ה- 22 באוגוסט, 1942, עלה על פני לשיצה. אותו בוקר השכמתי קום. השמש זרחה בקרניה, שרחצו באגלי הטל, העירו את הסנוניות מתרדמתן. יום קיצי חמים ושטוף אור החל לעלות, יום שבת. בלבשי את בגדי התבוננתי אל הרחובות. ריקים היו מאדם ושקטים וקרני השמש פיזו על פני עצי השיטה וניסו לחדור אל המדרכות המוצלות. אותו רגע הבחנתי בשוטר העומד על משמרתו על הכיכר, מנגד לידו התהלך אחד הזקיפים בהילוך איטי. סבור הייתי שהגרמנים עורכים חיפוש בבית הסמוך, אלא שסברה זו נמוגה במהרה נוכח מה שראיתי מיד לאחר מכן. פולני שבא מחוץ לתחומי הגטו קרב אל השוטר והחל משוחח עמו. לאחר דקות מספר סרו השניים לביתו של חייט יהודי שגר בקרבת מקום והפולני נטל ממנו את חליפתו הגזורה שטרם נתפרה. שקט רב שרר מסביב והשמש התרוממה לאיטה בשמי המזרח.

צעדים נחפזים נשמעו מאחד הרחובות. שני צעירים הופיעו מאחת הסמטאות. אחד מהם היה יעקב, פקיד היודנראט, שטיפל בהימצאותם של העובדים לידי המשגיחים הגרמניים. השני היה צעיר שעבד בנימוקי. השניים הלכו לעבר היודנראט, בצעד בוטה, ונעלי העץ שלרגליהם הקישו בשאון על מרצפת הרחוב השקט. הזקיף שהבחין בהם נכנס אל הסמטה והחל מהלך לעברם. לאחר צעדים מועטים החל הגרמני מנופף לעברם בידו, אלא שהשניים לא ירדו כנראה לסוף דעתו. הצעירים המשיכו להתקדם ואילו, הגרמני המשיך לנופף בידו בחוסר סבלנות - מרמז היה להם, מן הסתם, לשוב לבתיהם. שני הצעירים הוציאו אז את רישיונות היציאה שלהם.

באומרם לגרמני שעליהם לצאת לעבודתם. הגרמני לא שת לבו לרישיון והחל לצעוק לעברם, משקרבו אליו השניים הסיר את רובהו מעל כתפו כשהוא מטלטלו לעברם בחמת זעם. הצעירים נעצרו ומשנוכחו שהגרמני מכוון את רובהו לעומתם פנו לו עורף ונמלטו במהירות לאחור. מחזה זה התרחש כהרף עין. השניים ברחו בהביטם מדי פעם לאחור ואילו הגרמני קרב את רובהו לכתפו, כיוון וירה. לקול הירייה נרתעתי לאחור ...

נאקה עמומה עלתה מן הרחוב קרבותי שנית אל החלון וראיתי את אחד הצעירים כשהוא שוכב פרקדן על המדרכה. ידו פרכסה עדיין באיטיות, אולם עד מהרה נשמטה ונפלה לצד גופו.

הגרמני פסע לאיטו לעבר הגופה הדוממת ועצר לידה, בעט בה פעמים מספר כשהוא מסלקה מעל המדרכה ובהשיבו את רובהו לכתפו שב בהילוך איטי אל משמרתו. שם עמד בלא נוע והשקט אשר נשתרר מסביב היה עמוק וכבד מקודם. השמש גבהה והלכה וסנוניות רבות יותר טסו באוויר. המת שכב במנוחה בביב השופכין כשתיק הצידה שלו לידו. שני זקיפים נוספים נראו בדרך העולה לביאלה. נסוגותי מעם החלון פנימה.

התחלתי למצמץ בעיני. קיבתי נלפתה בעווית נוראה ורגש של אי-מנוחה מילא את לבי. נכנסתי לחדר הסמוי ונוכחתי שכל הנוכחים שם היו גחונים אל אדן החלון. נתקפתי בפיך ברכיים וערפל לא נעים החל מצעף את עיני. אימה סתומה, אימה, שלא יכולתי להסבירה, מילאה את חדרי לבבי. "בוריס", לחשתי. עיניו של בוריס היו קרועות לרווחה, כעיני פרה. "בוריס, היכן הרשק..." בוריס לא ענה הוא נשא את זרועו והורה באצבעותיו הארוכות והרוטטות על הכיכר. קרבתי אליו, וגחנתי אל החלון כשאני נתמך בנקליטי המיטה. לטשתי מבט בוהה לעבר גדר התיל המקיפה את הגטו; ליד כל שער ניצב שוטר מזוין ומאחוריו גרמנים חבושי קסדות ומזוינים במקלעים.

הגרמנים החלו לירות. היריות נשמעו מכל פינות העיר כשהן מלוות בשקט מטיל אימה. צרורות כדורים חלפו בשריקה ליד החלונות. הזקיפים לא משו מעמדותיהם שמסביב לגטו. והשמש עלתה לאיטה ...

חזרתי לחדרנו. אבא ביקש לדעת מה מתרחש בחוץ. אימא החלה אורזת את חפצינו "לקראת הדרך". בלציה הצטנפה בפנינת החדר, כשהיא רועדת מפחד. הדירה הייתה הפוכה ... צללים זחלו על הכתלים. הצצתי בעיניים קפואות מבעד לחלון אל המראה המתגלה לפני. הזקיף שהמית את הצעיר עמד בלא נוע על משמרתו ואילו השוטר שניצב ליד השער קרב אל ההרוג משהגיע אליו גהר והרים את תיק הצידה שלו, תחב את ידו פנימה והוציא פת קיבר. אז השליכה ממנו והלאה זה והמשיך ללכת. מתחת לגזוזטרת ביתנו עמדו זקיפים מספר בשוחחם ביניהם בקול נמוך. קולות היריות רבו והכדורים החלו מקרקרים את תריסי הבתים וניתזים בשריקה אל אבני המרצפת. הזמן לא קפא על שמריו... השמש החלה רוחצת באדום ולאחר מכן בשחור. נפץ היריות גבר והיה לרעם נוהם; גצי האש שחלפו לנגד עיני היו ככוכבים נופלים.

אז כוסתה לושיצה בצעיף לבן - הגרמנים ניצבו על עמדותיהם בפינות הגטו, ההרוג נם את שנתו בביב השופכין, ואילו כל קרובי משפחתי החלו נוהרים לעבר ביתנו, למצוא מקלט במקום המחבוא שבדירתנו, הלחש עבר מפה לאוזן: הם מתכוונים להמיתנו.

הזמן עצר מלכת. החיים קפאו והעולם שמסביבנו נדם והמתין. פעמון ההיסטוריה החל משמיע את צלצולו - ולא פסק. מוות. דווקא ביום קיצי נפלא זה - מוות. גווית ההרוג המוטלת בביב, הזקיפים האורבים ליד גדר התיל, העיניים הקרועות לרווחה, הכדורים השורקים, הקריאה "היכן הרשק", הכול יחד הסתכם במובן אחד - מוות. המוות ניבט מקני הרובים; המוות היה פרוש על פני השמש העולה, על גגות הבתים, מסביב - מוות ומוות ...

אנשים רבים החלו מקישים על דלת דירתנו ונכנסים פנימה. קרובים, דיירי הבית וגם זרים - הללו גררו את גופם הנעווה ואת עיניהם המשוטטות באימה אל מקום המחבוא אשר בדירתנו. לא הועילו כל טענותינו ומענותנו, לא הועילו כל דברי השכנוע ההגיוניים בהם סיברנו את אוזניהם. נוכח הפצרותינו ובקשותינו שילכו למקום אחר, שיתחבאו במחבוא אחר, נתקפו ידיהם ברטט נורא. הם לא ניסו להתווכח, הם לא טענו כנגדנו. הם עמדו וביקשו את רחמינו, הם התחננו בשם עולליהם; הם נפלו על הרצפה, השמיעו את תפילותיהם האחרונות ועיניהם נקרעו מאימה מחמת הכדורים השוצפים בחוץ ומקרקרים את גג ביתנו. יצאתי מדירתנו. השכנים ישבו בחדר המדרגות, חיוורים כסיד אך שקטים. כולם לבשו את בגדי שבתם וצורות גדולים בידיהם.

עקירה...הם שוחחו ביניהם בלחש, מסבירים היו איש לרעהו כיצד להתנהג בחוץ, בדרך. הם ידעו על דבר המחבוא אשר בדירתנו אולם ביכרו שלא להתחבא, מה טעם יסכנו את חייהם - הרי לא הייתה זו אלא עקירה בלבד, יציאה למקום אחר. ירדתי אל הקומה שמתחתנו. גם שם ישנו האנשים בבגדי השבת שלהם כשחבילות גדולות בידיהם. הם הכינו לעצמם אוכל. בתו של הסנדלר הייתה מלבישה את התינוקת. סבתי, המכורבלת בפינת החדר, הייתה משמיעה את וידויה. זקן אחד היה עוטף את גופו בטלית ... חזרתי לדירתנו.

הייתה שעת בוקר מאוחרת; השמש הציפה את העיירה באור רב, הזקיפים מדדו בהילוכם האיטי והשליו את גדר התיל המקיפה את הגטו. נהמו של מנוע מכונית נשמע מעבר הכיכר. חמישה אנשי גסטפו יצאו ממנה כשהם טופחים במגלבים לבנים על מגפיהם המצוחצחים.

תת מקלע היה שמוט ברישול על כתפיהם. הם התפזרו בחצי גורן וסקרו את העיר. מפקדם הופיע אף הוא כשהוא לבוש מדי המפלגה. לאחר שעה קלה הגיע גם מפקד האזור עם פלוגת חיילים. בין כל הגרמנים הללו היה רק יהודי אחד - הרוג.

משהחלו העניינים להתגלגל, קצרה דעתנו מהשיגם. אינני זוכר כיצד ומתי הסתלקו כל האנשים שניסו למצוא לעצמם מקום מחבוא בדירתנו, כשם שאינני יכול להבין מדוע עשו זאת. כל שזוכר אני הוא שרק כני המשפחה וידידינו הקרובים ביותר נשארו במקום. התחלנו להידחק למקום המחבוא. עשינו זאת בזהירות רבה, על מנת שלא להרוס את הפינות - מה שעלול יהיה להסגירנו. אחרון הנכנסים סגר מאחוריו את הדלת.

היריות נמשכו ללא הפוגה; כדורים שרקו ליד החלונות ונתקלו בגגות הבתים. הילדים השתרעו בשקט ליד אמותיהם, הרבי פתח בתפילה. החום גבר. הזמן חלף ... היריות שככו בשעה אחת-עשרה. צעדים נשמעו מרחוב פולינוב. מאן דהוא צרח בפולנית:

"אל תירו... אל - תי - רו - ..."

והרחובות הריקים הדהדו אחריו

"אל תירו... אל - תי - רו - ..."

היריות פסקו.

שוטרים יהודיים הופיעו ברחובות. הם נשלחו כדי להביא אלינו את דבר הגרמנים.

"כל היהודים החוצה, כל היהודים החוצה..."

הצעקות שככו ודומיה שררה לזמן מה.

ואז נשמע קול האוכלוסייה הנשפכת לרחובות כסאון הים בסערו.

העיר סבבה על ציריה ובנפלה עלתה נאקתם של שמונת אלפי תושביה היהודים. לושיצה, על גבריה, נשיה וילדיה פרצה בבכי.

נרתעתי לאחור נוכח אימת הקינה המייבבת ברחובות. היבבה לא גברה, אף לא דעכה היא נמשכה ופיעפעה השמימה, כפירכוסיו של כוכב גווע. הזעקה בקעה מכל מינה, מכל הרחובות והחצרות, מכל הבתים ומאבני המרצפת. נאקה נוראה זו הכריעה תחתיה את הכול - אד רק לרגע. ברגע זה חדלו הגרמנים לירות, פסקו מצעוק - השמש הליטה את פניה ולילה הגיח פתאום; לילה בו נשמעה רק אנחתה וקינתה של עיר המובלת לטבח.

הצצתי מבעד לחרך בכותל תאנו. אנשים רבים נהרו בזרם בלתי פוסק מהרחוב - מכל החצרות, מכל הדלתות ומכל הסמטאות. עם רב, גברים, נשים וילדים, כולם לובשים את בגדי השבת אשר להם וכולם נוהרים אל הכיכר המרכזית בנושאם עמם חבילות וצורות ככל אשר יכלו לשאת. משפחות צעדו במכונס כשהגברים נושאים עמם את כלי המיטה ובגדי החורף. הצעירים תמכו בזקנים והחולים נישאו על אלונקות. ואז יכולת לשמוע, על אף יבבתו וסאוונו של ההמון, את השוטרים בקוראם, "כולם החוצה ... מי שיימצא בבתיים יירה ..."

יבבת העיר היוצאת בגולה לא שככה, הכיכר המרכזית הייתה מלאה מפה לפה ואנשים נוספים החלו ממלאים את הרחובות הסמוכים. מטושטש צורה היה ההמון; לא יכולת להבחין בבהירות בקלסתרו של מאן דהוא. זוג זקנים נשענו אל הכותל, מבלי דעת לאן ילכו; ילדים התרוצצו בין האנשים בבכי בחפשם אחר הוריהם שאבדו; איש נמוך קומה הבקיע לו דרך בתוך ההמון כשהוא נושא על גב; צרור בגדים עצום; חיגר קירטע על המדרכה בהישענו על קביו - הלה התיירא שמא לא יילקח ביחד עם האחדים. האנשים רצו ונחפזו, התרכזו והמתינו.

דבר מוזר התרחש אז כל הנחבאים בתא ביקשו לצאת החוצה. בראותם שכל בני העיר נחלצו ויצאו ביקשו בני משפחתי להלוות אליהם. מצבנו היה בכי רע. ידענו שלא תעבורנה דקות מרובות והגרמנים יפתחו בחיפושים; אכן, אותה שעה שמענו כבר דלתות בהיטרקן וצעדים פוסעים בגסות בקומת הקרקע. קמתי ממקומי והודעתי לכל הנאספים בתא שאני אינני מתעתד לצאת; אולם, כל החפץ לצאת ייטיב לעשות זאת בהקדם, שכן, לא אתיר להם לעשות זאת לאחר זמן. מכל מקום, את בני משפחתי הקרובים ביותר מנעתי מצאת.

אז חודשו היריות. צרור יריות ניתך לתוך הקהל ואחריו לא אחרו לבוא צורות רבים. ההמון החל צורח בבעתה והיבבה הפכה לזעקה. החבאתי את ראשי בין ברכי כשאני מתבונן בעיניו של ברק הקטן, עיניים נפחדות שגדלו ורחבו מאימה. הרובים ירו בלא חשך והכדורים פגעו בשקט וברכות בנאספים על הכיכר. עתה לא נשמעה עוד אותה יבבה נכאה, עתה יכולת לשמוע רק צעקות לעזרה ויללת פצועים. מטח יריות זה שניתך פתאום, הצמית את רצונם של האנשים לרדת ולהיספח אל חבריהם - כולם קרסו על הרצפה כשהם כוססים את ציפורניהם ומביטים איש בפני רעהו בשפתיים חיוורות שהדם אזל מהן. עוד הם מהססים

והחלטתי הנחושה להישאר החלה מתערערת. העיר כולה יצאה בגולה, קהילה שלמה עוקרת ממקומה והולכת למקום שאליו הובל עם שלם; ואם תאמר שאדם הינו קצת יותר מאשר גוף סתם, הרי ש"מותר האדם" הזה, נעקר אף הוא והתלווה אל שמונת אלפי ההולכים. מדוע לא אלוה אליהם? מדוע לא אעזור להם לספוג את הכדורים ומדוע לא אסייע בידם להיאנח ולהיאנק מדוע לא אמצא עימם בעת השמיעם את וידוים, את תפילתם האחרונה לפני מותם?

אך לא ... לא ולא ... לא שם. חזרתי ושיננתי לעצמי את החלטתי הנחושה בה העדפתי למות בירייה בביתי ולא "שם", באותו מקום נורא.

היריות נמשכו כסדרן - מרובים וממכונות - ירייה. כל ירייה וירייה הרתיעה את ההמון לאחור; כל ירייה וירייה השירה לארץ הרוג נוסף, פצוע נוסף. אחרוני האנשים החלו נמלטים מתוך הבתים החוצה. החולים והתשושים כרעו על המדרכות, ליד ההרוגים. מספר ישישים נשענו אל הכותל והתפללי בקול מתוך סידור תפילה ..., סרתי מעל החרך.

אחרים תפסו את מקומי ליד החרך, הציצו ומסרו לנו שהעיר כולה הייתה בחוץ, ואפילו אנשי היודנראט נמצאו בין הנקהלים. יראים ונפחדים, ביקשו עתה האנשים לצאת החוצה, אולם בוריס, שמיליק ואני חסמנו את היציאה. עמדנו בפני צרחותיהם ומאבקם הנואש ולא הנחנו לאף אחד מהם לצאת. משנוכחו באוזלת ידם, נרתעו לאחור והצטנפו כל אחד בפינתו.

התופת שהשתוללה בחוץ הגיעה לשיאה. היריות שחוללו את מרחץ הדמים הנורא החרישו את אוזנינו. מטחי יריות הדהדו בלא הרף. שמענו את הקרונות המתגלגלים העירה, מאות קרונות רתומים לסוסים. אנשים צרחו, סוסים דהרו כמטורפים, כדורים זמזמו והיבבה שנעורה פעפעה במוגלה בפצע אנוש .. צרור יריות שיסע את ההמון, הגרמנים פקדו בצריחות והקהל בן שמונת האלפים החל לנוע. שמונת אלפי יהודים יצאו למסעם האחרון. שאון הקרונות גווע לאיטו, התרחקו טפיפת רגלי ההמונים נמוגה במרחק. היבבה והזעקות הפכו והיו לאנחה עמוקה ורחוקה. רוח הבוקר הקלילה עוד הביאה לאוזנינו את צעדי ההולכים, אולם גם רחש זה גווע ונמוג. שקט חרוץ שרר בעיר. לשיצה מתה.

ב.

עשרים ושבעה אנשים נחבאו בתא. חמישה מהם נמנו עם משפחתי, דודי ינקל היה עם אשתו ושלושת ילדיהם;;ברק היה עם רבקה ובנם איציק, הדוד הרשל היה עם אשתו ועם בנם ברקו בן השמונה, דוד אחר, הרבי מקונסטנטינוב, היה עם אשתו ובנם מוטל. כן נמצאה בתא משפחת מורדכוביץ ועמם חותנתם בת השמונים. מלבדם היו שם עוד שני שכנינו, גדלוס ושמוליק, וכן אישה אחת מסרנקי ושני בניה הצעירים.

התא היה קטן, ולמעשה לא יכול היה להכיל גם את מחצית מספר האנשים שהצטופפו בו. הגג הנטוי בשיפוע מנע בעדנו מעמוד בקומה זקופה ואשנב קטן שנקרע בכותל היווה המקור היחיד לאוויר ולאור. כיצד יכלו כל האנשים ההם להתכנס בתא ההוא - פליאה הייתה זו בעיני.

שעת הצהרים הגיעה והגג להט כתנור. מבעד לאשנב הזעיר ניתן לראות קטע מזעיר של לושיצה שהייתה רווית שמש, לבנה וקפואה בלא ניע. החום גבר והלך; עד מהרה החילונו פושטים את מרבית בגדינו, כשאנו שואפים בדי עמל את האוויר לריאותינו. מחמת הדוחק הרב והזיעה שניגרה מגופנו חשנו בעילפון המקרה את חושינו ...

שעות חלפו. המתנו לשובם של אלה, שבדומה למקרים קודמים, שוחררו והוחזרו לבתיהם. עם שובם, נוכל להצטרף אליהם. המתנו והאזנו לקולות כלשהם, לצעדים - לאנשים שחזרו. אולם איש לא חזר; דממת מוות הייתה שרויה על פני העיר. לא נשמע אף שמץ רחש, אף לא אות קל שבקלים לחיים. לושיצה הייתה כעיר שוממה.

לא יכולנו לכלכל זאת במחשבתנו ולפיכך המשכנו להמתין; האזנו וקוינו. ירייה בודדת שניתכה אי מזה שיסעה את הדומייה; אולם השקט ששרר לאחר מכן היה עמוק, מקודמו. ירייה נוספת נורתה והקליע ניתז אל המרחב בקול שריקה מתכתי. ושוב שרר שקט נורא ומעיק. לעתים יכולנו, לשמוע בשקט ששרר לאחר אותן יריות בודדות, נאקת כאב או התייפחות חרישית. יבבה אילמת זו הייתה נתלית באוויר ומרחפת זמן רב בחללו. פעם שמענו צריחה נוראה ומיד לאחריה ירייה, והצעקה נקטעה בבת אחת; רק בת-קול מיבבת הייתה מרטיטה עדיין את מיתרי האוויר. דומיית בית העלמין של לושיצה כמעט שלא

הופרעה. יום הקיץ החם היה קרב לסיומו ואף סימן של חיים לא נתגלה בעיר. נדמה שהעיר נהפכה על צירה, שחלונות הבתים הפעורים לרווחה היו ניבטים זה בזה בתמיהה, כמי שאינו מבין מה התרחש שם ... ואנו המתנו. שעות רבות חלפו; התקווה לשובם של כמה ניצולים גוועה.

מאז הבוקר לא הושמעו דיבורים בתא. בעיניהם הגדולות של הילדים הובעה הבנת גורלם והם נשאו את פחדם וכאבם בלא תלונה. איברינו התקשו ודמנו קדח בעורקינו, כמה מאתנו החלו מתעלפים. הושטתי את ידי ופתחתי קמעה את הדלת המובילה לדירתנו. רוח קרירה נשבה לפתע לתוך התא. הרוח עוררה אותנו מעלפוננו והמציאות המרה שבה וטפחה בפנינו.

נשאתי את ראשי והבטתי סביבי. התא היה שרוי באפילה, האנשים ישבו בתוכו כשהם צמודים זה לזה, כאשכול חי. קרן אור בקעה מבעד לאשנב הזעיר ועמה חדרה גם הדומייה הבלתי מופרעת אשר בחוץ. התחלתי לטלטל את רגלי וכשאתי מתנגף בגופות שמסביבי זחלתי לתוך דירתנו. האוויר הצונן והאור הפתאומי סחררו אותי לרגע ואני שכבתי זמן מה על הרצפה. אחר כך התיישבתי ובהישעני אל הקיר, הצצתי מבעד לחלון אל הרחוב ... חלונות ודלתות כל הבתים היו פתוחים לרווחה כשהם מדיפים את הריקנות והשקט שקנו לעצמם שביתה במקום אלה שהלכו. התקדמתי בזהירות, על בהונות רגלי, אל החדר הסמוך. העיר נראתה כאחרי קרב, כזירה מגואלת בדם שהגופות הוצאו מתוכה לפני זמן קצר בלבד. הכיכר והרחובות הסמוכים אליה היו זרועים חבילות וצורות רבים, מזוודות וחפצים. כלי מיטה היו מפוזרים בכל מקום, נעליים מיותמות ומעילים היו זרוקים על פני המדרכות. פה ושם הייתה שלולית דם מתקרשת לאורה של חמה. קירות הבתים הלבנים היו דוממים כמצבות בבתי-הקברות. המראה היה רווי קינה אילמת שלא ניתנה להבעה במלים.

רוח קיץ קלילה חדרה לדירתנו מבעד למרפסת הפתוחה. הרוח החליקה את שערי וציננה את גופי הלוהט. סנוניות לבנות חזה חגו באוויר והתעופפו כשיכורות מעל עצי השיטה הירוקים. תליתי עיני במקום בו ראיתי הבוקר לראשונה את השוטר הגרמני. אכן, עדיין ניצב על עומדו כשרובהו תלוי ברשלנות על כתפו. נרתעתי לאחור ונכנסתי למטבח, מקום בו חבוי הייתי מעיני העומדים בחוץ; שם ישרתי את גבי וניסיתי לתהות על קנקנם של דברים. לא

יכולתי. פניתי לעבר אחר וראיתי את המשמר הגרמני הניצב בקצה רחוב פולינב וצופה אל הגטו. ליד בית המדרש ראיתי משמר בן שני זקיפים הסורק את הרחובות. הגטו היה נתון תחת משמר.

חזרתי לתא. לא יכולתי לחשוב; לא יכולתי להשיג בשכלי את שהתרחש בחוץ - אולם ידעתי גם ידעתי שנלכדנו בלא סיכוי להימלט. **בודדים היינו בגטו.** היום החל להעריב. השמש השוקעת מאחורי יער מיאסקי הציתה את חלונות הבית שמנגד בשלל אורות. שקעתי שוב בעילפון המטמטם... דימיתי בלבי שהיקום הסובב אותנו הומה ביופי. שמעתי מלאכים מתרוננים להנאתם בדומיה העמוקה. האזנתי לפריטתם על נבלם - שמעתי את צליליהם בבהירות; נעימה שמימית ריחפה באוויר הערב. עננים מוכיים זעירים שוטטו באור הדמדומים כתפילות נאנחות. שלווה מלכותית השתלטה על היקום; והמלאכים המשיכו לפרוט על נבלם ... הרהרתי במוות.

הערב ירד. לא ניתן עוד להבחין במאומה בתוך התא החשוך. איש לא הפליט הגה; איש לא שאל לאשר התרחש בחוץ; איש לא ביקש לדעת מה לעשות. האשנב הקטן היה בתחילה כחול, אחר כך אפור ולבסוף נעלם כליל. המשכנו בעקשנות להאזין, אלא שגם היריות הבודדות חדלו מפקוד אותנו. רק האנחה הרוטטת סירבה לנטוש את העיר המתה. האנחה המשיכה ליבב ולקונן ושפתותינו. ליוו אותה בתפילות חרישיות. נלווינו אל האנחה, ריחפנו עמה יחד אל המקום שאליו הובלו כל ידידינו וחברינו. שיקעתי את ראשי בין ברכי והאזנתי לגוויעתה של לושיצה.

ג.

היה לילה שקט. האוויר בתא החל מצטנן ואנו התעודדנו. מישהו פשט את רגליו, אחד הילדים נאנח, בוריס הסיר את ידיו מעל פניו ולטש את מבטו לעבר הכוכבים. שמוליק היה הראשון שההין להשמיע את דברו ..

לילה; ליל קיץ קצר. שומה עלינו לעשות משהו. האנשים התעוררו, זיע חלף ביניהם; הם החלו מתלחשים, החלו נעים. מישהו החל מדבר אלי. זיהיתי את קולו של גדלוס. מוזר היה ונשמע כאילו ממרחק רב. הכוכבים שנשקפו באשנב הקטן ריצדו בעיניו באור זרחני חיוור.

הוא סיים את דברו. לא היה הרבה מה לאמר. הכול היה פשוט וכה נורא. היינו אבודים. יום חדש עתיד לעלות. אי בזה נמצאו יהודים - בשדליץ, ביאנוב או במורדי. שומה עלינו לצאת להיספח אליהם. הדבר נאמר, עתה עלינו לבצעו. אולם משהגיעה שעת הפעולה לא יכולנו לעשות דבר אלא לשבת ולהמתין בדומיה.

כוכבים בודדים נשקפו לתאנו מבעד לאשנב הקטן. היו אלה כוכבים זעירים ומהבהבים. הרחק, בעיבורה של העיר, נשמעו צעדי משמר גרמני העושה את דרכו. גדלוס ושמוליק היו הראשונים שביקשו לצאת. ראיתם בגחנם על האנשים, חשתי בידיהם המחליקות על כתפי. הדלת המובילה לדירתנו נחסמה לרגע והשניים זחלו דרכה החוצה.

שקט שרר לאחר צאתם. משהו חרק אז כבמתכוון בדירתנו. עצרנו את נשימתנו. הרגעים שחלפו לאחר מכן היו ארוכים ואכזריים. השניים הוצרכו לרדת במדרגות שתי הקומות, לחצות את המסדרון ולצאת אל הגטו. צינה פיעפעה בגבי משהעליתי זאת בדעתי. ישבנו על מקומנו במתיחות כשאנו פוקחים את אוזנינו לנעשה בחוץ... הזמן חלף; כסבורים היינו שהם הגיעו כבר החוצה.

ירייה שנורתה מרובה חלפה מתחת לחלוננו. מישהו עבר בריצה רעשנית את הרחוב שלרגלי ביתנו. מישהו צרח בגרמנית! ואז נשמעה ירייה שנייה שהדיה התנפצו אל בתי הסביבה. התמוטטנו תחתינו באימה ועצמנו את עיינו. פשטתי את זרועי וסגרתי את הדלת המובילה אל הדירה. לשיצה שקעה שוב בדומייתה ...

* * *

הלילה האפל התבהר ... הירח החל לעלות וערפל סיכוי החל עוטף את נוף הסביבה. האשנב התבהר לאיטו ואור כסוף זרם דרכו פנימה. גג הפח שמעל הבית שמנגד היה כמרחץ כסף. לאחר שעה קלה התגלה גם הירח כשהוא נועץ בנו את פניו החיוורים, כשהוא סוקר את רוחות הרפאים שהתריסו כלפי מותה של לשיצה.

חריקה חרישית נשמעה מדירתנו. אוזנינו הקשובות הבחינו במישהו המחליק ליד הכותל. אצבע הקישה בעדינות על הדלת. לא עניתי ואיש מאיתנו לא זע ולא גע. אילו נוכחנו שהמוות הוא המתדפק על דלתנו כי אז לא היינו מופתעים כלל ועיקר. הדלת נפתחה וגדלוס ושמוליק זחלו פנימה.

ראינו אותם כאנשים הבאים מעולם אחר. היקפנו אותם, מששנו אותם ושאלנו לאשר התרחש בחוץ. "לא, לא, לא - הם הרגיעונו, היריות לא כוונו אליהם, הם נמצאו עדיין בתוך חדר המדרגות. הם חזרו כדי להרגיענו; הם התכוונו לחדש את ניסיונם.

הפעם ניסיתי לעצור בעדם. ידי לא מצאה אותם. דיברתי. אך הם לא ענו, הראיתי להם את הירח המלא ואת שפעת האור הכסוף שמילאה את העיר. אולם, עיניהם הגדולות התריסו לעברי באש קרה ונחושה. "אנחנו נלך ... נלך..." לחשו השניים לעצמם. ראיתם בזחלם מתחת לספה הסמוכה אל דלת מחבואינו. "גדלוס..." קראתי לעברו בלחישה; ירייה נורתה בעברו השני של הגטו. הלה היפנה למולי את פניו החיוורים, משך בכתפיו ונעלם. סגרתי את הדלת. שמענו את המדרגות בחורקן. שמענו את דלת המסדרון בסובה על צירה. התחלנו למנות את הזמן. שקט שרר בחוץ ... הירח החל נוטש את החלון. הלילה החל להחשיך.

ד.

שמשו של יום ראשון הגיחה בפזרה מלוא חופנים מאורה. צרכינו הגופניים היו ביום זה, יומנו השני, מוחשיים יותר והם שהחזירו אותנו לחיים. גפינו המכווצים החלו כואבים, הרעב החל לענותנו וגרוע מכל - היינו צמאים... רק אז ניאותו כמה מאתנו לרדת אל המחבוא שהוכן בקומה הראשונה. העקירה נערכה בהשכמת הבוקר; הדודים ינקל והרשל עם בני משפחותיהם, כולם יחד שמונה במספר, זחלו מתחת לספה ועשו את דרכם בזהירות אל התא השני. כל מבצע כזה חלף בלא תקלות ושקט השתרר שוב בביתנו הנטוש. שקט זה שרר גם בעיר המתה.

אז, ואולי מחמת האפשרות הפתאומית להתמתח ולנוח, **החלה אחותי הקטנה, בלציה, לבכות.** בתחילה לא ניסה אף אחד מאתנו להסותה. התייפחותה גברה והלכה והיא החלה להתאונן. **מדוע מנענו בעדה מלכת עם כל האחרים ? מדוע מנענו בעדה מהילוות אל חברותיה ומחלוק עמן את מר גורלן ?** מרת מורדכוביץ הצטרפה אליה. "מה אתם רוצים ממני ... מה יהיה עכשיו ... מה נעשה ?" קולות מיואשים נשמעו מכל עבר. האנשים התקיפנו בחריפות בהאשימם אותנו בצרות עין - על שמנענו בעדם מהילוות אל כלל הציבור.

כל הנחבאים בתא הטיחו בנו את אשמת כליאתם בקבר לווט זה. לא עיניין אותם מה שהתרחש בחוץ, היה עליהם ללכת עם האחרים - יתכן וכבר היה מגיע הקץ לסבלם. חיבה כמוסה לעיר שגלתה נתלתה לפתע באוויר ובוריס, שמוליק ואני חשנו עצמנו כמנודים, כמקוללים כמעט. לא עניתי להם, שכן גרמו לי צערם וכאבם לכך שאתחרט על מעשי.

כיצד אירע הדבר שסירבתי ללכת עם כל קרובי וחברי י- עם כל בני העיר? כיצד זה העזתי להישאר לבדי? איך זה מלאנו ליבנו להתריס מול אומה כה חזקה? כיצד זה מלאנו ליבנו לעמוד מנגד ולראות את לשיצה בצעדה לקראת מותה?

הרבי קם על רגליו, עטף עצמו בטלית ובתפילין והחל מתפלל. התפילה יצאה מפיו בלחישה, אלא שבריקנותו של העולם המת אשר מסביבנו נשמעה תחינתו כשאגתו של ענק. נדמה לנו שהוא משוחח עם אלוהים. הוא עמד, כשקומתו שחוחה מחמת גג הפח הנטוי אלכסונית, ובידיו משולבות על חזהו הפטיר בלחישה:

"... מחיה מתים ... סומך נופלים ... מתיר אסורים..." צעדיהם המדודים של הגרמנים הקישו במרחק על אבני המרצפת.

החום נעשה קשה מנשוא. הרעב והצמא גברו. הכינונו מבעוד מועד כמה כיכרות לחם ועד אז הספקנו לכלות את מחציתן. אולם, גרוע מהרעב היה הצמא. גרונו ניחר, שפתותינו היו צרובות וראשנו חג על כתפינו בסחרחורת. מלאי המים שלנו נתרוקן עוד ביום הראשון וכל מה שהיה ברשותנו היו קצת מי-גשמים. שבעה עשר הכלואים עטו על המים בתאוה ואלמלא הוצאנו את המיכל מידיהם כי אז גמאו את כל המים בלגימה אחת. אולם, לרוע מזלנו לא ריוו מי-הגשמים את צימאוננו והוא שב לפקדנו כקודם. כך שכבנו בחום הנורא והלוהט כשאנו שוקעים מדי פעם בפעם בתרדמת עילפון.

סמוך לשעת הצהרים עלה באוזנינו קול אדם. מישוהו היה בוכה בעיר הנטושה. הקול נשמע ממרחק, אולם הרגשנו שהוא היה קרוב לביתנו. התבוננתי החוצה, ילדה עולת ימים הילכה ברחוב, כשהיא ממררת בבכי, ושוטר מזוין מהלך אחריה במרחק של פסיעות מספר, שמעתי בבכותה ואחר שמעתי בבקשה מאת הגרמני שיניח לה ללכת למקום שאליו הובלו כל האחרים. הגרמני ענה לה בצחוק עליז ונטול דאגות, בהעירו: "לא פחות ולא יותר, מכונית מיוחדת נשלח למענק..." , הבכי פסק לפתע. הצעדים גוועו במרחק. לאחר דקות מספר נשמעה ירייה בודדת, והשמים ענו בהד מתכתי ממושך. העיר חזרה לדומייתה הקפואה.

היום קרב לסיומו. שמוליק ובוריס הודיעו לי שבדעתם לנסות להימלט בשעות הלילה. אמם הביטה בהם בעיני פרה הרואה את עגלתה כשהיא מומתת לעיניה. אביהם, איש נמוך וצהוב ובעל חוטם גדול מידות לא מש מפיתו - אליה נדחק ברגע היכנסו למחבוא. משהגידו לו בניו על דבר תכניתם הניע האיש בראשו, הביט בבניו ומבלי שיאמר דבר שב והיפנה את פניו לעבר החלון. עם בוא הערב החלו שמוליק ובוריס מכינים עצמם ליציאה. משהגישו לזקן את אדרתו הזדעזע הלה והחל מדבר.

"לא, לא ... זקנתי ... לא אוכל לעשות זאת ..."

שמוליק אמר לו שיחדל מהשמיע שטויות. אולם מורדכוביץ עמד בשלו, כשחיוך לפה מרחף על שפתותיו:

"אין לי כוח, ושמח אני שאיני חזק דיו כדי לעשות זאת.

אתם, לכו - נסו לברוח ... אני רוצה למות כאן".

הנערים הפצירו בו, התחננו לפניו. ואילו הזקן בשלו. הוא ישב בפינתו, ובחיוכו הסתום תקע את עיניו בחלון המחשיך לאיטו.

ממרחקים נשמע קול הבקר השב מן המרעה. הקוקיות אשר ביער מיאסקי החלו משמיעות את קולן. הרכנתי את ראשי והחילותי חולם על לגימה של מים - מים קרים, צוננים ורעננים. מה רב היה שפע המים במרחב אשר מחוצה לגטו - בכרי הדשא, מתחת לשמי הערב. פערתי את פי וחשתי בצריבתו הניחרת. מים, מים ... חשתי בתרדמה הנופלת עלי.

* * *

המורדכוביצים החלו יוצאים את התא. עלה בידיהם לשכנע את אביהם להילוות אליהם - **הנערים איימו עליו, שאם לא יבוא עמם הם יישארו במקום ולא ינסו לברוח.** הוא יצא עמם בלא חשק, באדישות. ועל שפתיו אותו חיוך סתום שהוא אימץ לעצמו במחבוא. הוא הביט אל ההכנות ליציאה בשוויון נפש ולא הציע להם את עזרתו. הנערים התנהגו בפחזות מה; רוצים היו לבצע את זממם במהירות הרבה ביותר. הם נעלו את נעליהם. ביקשתי מהם שיעשו את דרכם כשהם יחפים, אולם הם התעלמו מאזהרתי.

נשענתי אל הכותל והתרוממתי לאיטי. זמזום טורדני מילא את ראשי, התא חג סביבי כאוניה. שאלתים למגמת פניהם והם ענוני שבדעתם להגיע לשדליץ. הם ישתדלו למצוא את זלוס שעבד שם במחנה עבודה. לחצתי את ידיהם ושאלתים לדרך בה אוכל להתקשר עמם

בשדליץ. שמוליק הניע בידו לאות ביטול "אל תשתטה..." הוא פשט את זרועו וסייע לאביו להתקרב אל הדלת. אז פנה גם הוא לאחור וקרב אל הדלת. צעדתי לאחור והתכנסתי בפינת התא. אפלולית הדלת נתעלמה מעיני; הבחורים זחלו לדירתנו. זמן מה נשארו בדירה. שמענו אותם בנועם בה וזקפנו את אוזנינו בחרדה. בלציה כרעה ליד הדלת והפצירה בהם: "הסירו את נעליכם ... את נעליכם..." הם לא ענו. כולנו ייחלנו לצאתם. אימת היציאה לרחוב, ההליכה בתוך הגטו המת - מול משמרות הגרמנים - חידדה את שמיעתנו .. הלטנו את פנינו בדינו, כמבקשים שלא לחזות בגורלם של המורדכוביצים. ביקשנו בליבנו שיבצעו את משימתם מעבר להישגם של חושינו. שקט שרר בחוץ וצפייה מעיקה בתא.

הלילה ירד אז, אפל וערפילי. שקט שרר במשך זמן מה בדירה, אולם עתה יכולתי לשומעם בנועם לעבר הדלת. קמתי מעל מקומי וקרבותי אל החלון. לאחר שעה קלה יכולתי להבחין בצלליות הבתים הסמוכים ובנעשה ברחוב פולינוב. רוח ליל קלילה נשבה בצננה את פני. פערתי את פי וגמעת את הקרירות. הקוקיות המשיכו להשמיע את קולותיהן. נקישת מגפיים נשמעה מאחורי קרן הרחוב. הגרמנים פסעו בצעד מאושש כשהם קרבים לעבר ביתנו. הם הגיעו אל הבית ואיזו תנועה חשודה נתרחשה שם. צל זינק לעבר דלת קומת הקרקע ופתחה בבעיטה. קרן אור פילחה לפתע את החשיכה וצריחה הופלטה כלפי משהו:

"מי שם..."

הם נתפסו בכף! מחשבה זו פילחה את מוחי כברק נורא.

כרעתי על ברכי והשענתי את מצחי אל לבני הכותל.

הצריחה הניחרת "מי שם ... " שבה ונשנתה. אורות פנסי היד כבו ונדלקו חליפות. הדלתות חרקו פעמים מספר; הן נפתחו ונסגרו בטריקה. שמענו אנשים המתלחשים ביניהם, גוף כבד נפל לארץ. מגפיים נקשו על הרצפה וכלי מתכת צלצלו ... האורות התרכזו בכיוון אחד. ראיתי לאורן את לועי הרובים. זעקה חדה פילחה לפתע את דומיית הלילה ...

"אוהו ... אל תירו ... אל תירו ..."

היה זה קולה של גברת מורדכוביץ. "אל תירו", יללה. היא דיברה במהירות כשנשימתה נעתקת מדי פעם בפעם. אחד הזקיפים חבט בה בפניה; המכה ניחתה עליה במהירות בהשמיעה קול חד כצלצול פעמון. האישה מעדה לארץ אולם שבה ועמדה על רגליה במהירות רבה. הגרמנים החלו חובטים בהם ברגליהם ובקתות רוביהם; הם חבטו בפנים,

בבטן, בכל מקום בו יכלו לנגוע. האישה נעה בלי הרף בהשתדלה להתייבב בין הגרמנים לבין בניה. כל מכה שהונחתה עליה טלטלה אותה אל הביב שבקצה הרחוב; אלא שהיא קפצה על רגליה במהירות הבזק וכשפיה שותת דם הייתה צורחת לעברם כמטורפת "אל תירו ... אל תירו ..."

האורות התרכזו לנקודה אחת. ראיתי את ארבעתם בעמדם זה ליד זה כשידיהם מורמות. הגרמנים חיפשו בבגדיהם. האורות היו מחליקים על גופם מלמעלה למטה. כפתוריהם הנוצצים של מדי הגרמנים היו מזדקרים בחשיכה ונעלמים והאור היה מוסט אל לועי רוביהם, אל עיניהם הנפחדות של הנלכדים. בדי עמל יכול הייתי לראות גם את פניהם. בחיורון הנורא שכיסה אותם נראו פניהם כמסכות שטוחות, חסרות עיניים, אף או פה. הם הוצבו בשורה כשפניהם אל הקיר. אצבעותיהם קרצפו את הטיח וראשם שקע לתוך כתפיהם. הגרמנים שבו והדפו למרכז הרחוב, כשהם מזכים אותם בחבטות ובבעיטות. האור נח אותה שעה על חלקו התחתון של פניהם ועל כלי הנשק.

צל הזדקר לפתע מתוך החבורה. ראיתי את שמוליק בהגיחו לעבר הגרמנים. הוא פשט את זרועו..רובה הונף לעומתו והוא נפל ארצה. הוא התרומם והסתער לעברם בשנייה. הגרמנים נעו לאחור וצריחה נוראה בקעה לתוך הלילה. האישה קפצה בין שמוליק לבין הרובים. גרמני אחר חבט בה בכוח והיא טולטלה אל הריצפה. ואז נשמעה הירייה ...

בעוד החבורה משמיעה "שמוליק"! נורא, כרע זה על ברכיו וכשדם ניתז מפרצופו התגלגל על מרצפת הרחוב. צריחות רצחניות בקעו מגרון הגרמנים, האורות כבו ונדלקו והם החלו לטלטל את רוביהם בחמת זעם. החבורה נהדפה לאחור. האישה, בהתריסה נגד מהלומותיהם של הגרמנים, רצה לעברו של שמוליק בצרחה "עזבו אותו ... עזבו אותו ... עודנו חי ..."

צחוק נתעב וצמא-דם השיב ליללותיה. הם קרבו אליו.

שמוליק הסתובב, פניו כלפי מטה.

ירייה שנייה ניתכה לעברו כשהיא מאירה לרגע את הרחוב. אלפי כוכבים הבהבו ממעל ושתקו. ערפילי כסף ריחפו בלילה הקיצי. אבטיטים צייצו בביצות. רוחות רפאים נקבצו בחלונות הבתים הנטושים וצפו במחזה. הרבי שעמד לידי המשיך להתפלל. שקט מעיק שרר זמן מה; רק האורות המשיכו לשוטט במבוכה על פני הרחוב.

שאגות ניחרות הוטחו לפתע לעבר החבורה. הם הורו להתקדם. הם נשארו על עומדם. הגרמנים חזרו על פקודתם. הם לא ענו. "קדימה", צרחו הגרמנים. ואז אמר בוריס, "לא. הרגונו כאן ... כאן נמות "

צריחה רוויה שנאה רעמה. "ללכת..." אלא שהחבורה התיישבה לפתע באמצע הרחוב וסירבה לזוז. בהליטם את פניהם בידיהם היו השלושה חוזרים וממלמלים בלא הרף, בעקשנות, "הרגו אותנו ... ירו בנו ..."

"כך - לא כל כך מהר," הייתה התשובה.

שני גרמנים גררו את גופתו של שמוליק הצידה. הם הסירו את השעון מעל ולזרועו, נטלו את ארנקו ושאר דברי הערך שנמצאו על גופו. ואז החלו מנחיתים על האחרים מכות ומהלומות על מנת לעוררם ללכת. המורדכוביצים דבקו בעקשנות לאבני המרצפת, אלא שקתות הרובים ומגפי הגרמנים העמידום על רגליהם. האורות האירו את המדרכה בפעם נוספת, כך ראיתי את גופתו של שמוליק המוטלת לרגלי עמוד הטלפון. החבורה עקרה ממקומה. שמענו את צעדיהם בהתרחקם. עד מהרה נעלמו מעיני וגם קול צעדיהם גווע לאיטו. הדממה שבה ופקדה את העיר המתה.

ישבתי ליד החלון. הקוקייה נדמה. כוכבי השמיים החלו נמוגים לאיטם. הילת כסף החלה עוטה את האופק. שרטוטי בתיה של לושיצה החלו מזדקרים מתוך העלטה. הירח עלה.

* * *

דומיה שררה בתא. המתנו לבאות. הגרמנים ראו מנין יצאו המורדכוביצים והם עלולים לשער שעוד אנשים מלבדם מצאו לעצמם מקלט באותו בית. סברנו שהם יבואו מייד כדי לוודא את מידת האמת שבחשדם זה.

נקישות המגפיים הקרבות ובאות הוכיחו לנו שחשדינו לא היו בלתי מבוססים. הצעדים קרבו ובאו האנשים עצרו לפני ביתנו. הדלת נפתחה בטפיחה. שמענו אותם בהיכנסם פנימה, אל הקומה הראשונה. מבעד לחלון ראיתי את אורות פנסיהם של הגרמנים המשתקפים על קירות הבתים ממול. אדרות אלה בקעו מחלונות הקומה הראשונה, מקום בו ערכו הגרמנים חיפוש מדוקדק אחרינו. צעידתם הכבידה הדהדה בחדרים הריקים. הטיתי את אוזני כדי להבחין ברעש בלתי רגיל - מה שהיה מודיע לי על דבר גלותם את מקום המחבוא שבקומה הראשונה. אלא שלא שמעתי דבר. חשבתי שהם יניחו לקומה השלישית, אולם עד מהרה שמעתי בעלותם לעבר דירתנו. סרתי - מעל החלון.

הגרמנים נכנסו למטבח. נקישות צעדיהם ושקשוק כלי נשקם מלאו את החדרים בשאון רב. רק קיר דק חצץ בינינו ובין מפלצות אלה המגלמות את המוות. הם נכנסו לחדרם של המורדכוביצים, מבעד לסדקי הדלת יכולתי להבחין באורותיהם המשוטטים בחדרים. הם הזיזו את הארון, הפכו את המיטות וקרבו אל הפתח החבוי בכותל. הזיזו את הספה הצדה. אורם שבקע מבעד לסדקי הדלת נח לרגע על פניו החיוורים של מאן דהוא מבינינו. האורות כבו לפתע, הצעדים גוועו לאיטם במורד המדרגות, המדרגות חרקו באנחה והדלת המובילה לחוץ נסגרה בטפיחה. שמענו את צעדיהם בנועם ברחוב. ואז קמה דומיה כבדה ומעיקה. הלילה נמשך.

* * *

הירח שטף את העיר בערפל ירקרק, והעיר נראתה כמכושפת. פסי הכסף והכתמים הסגולים והארגמניים שנזרקו פה ושם הפכו את העיר לכעין יצירה אמנותית, פרי כפיו של מטורף - דמיונו החולני של אמן שהפך את יופייה הבשל של העיר לאימה. הירח הקר והאדיש ניסר בשמיו כשהוא רוקם סביבו מציאות חדשה - מציאות של חלום והזיה.

עד כה היה המוות תמיד בגדר סוף פסוק. בין שהיה העבר טוב או רע, המוות היה סיומה של פרשת החיים; והגם שרב היה כאבו של הנוטה למות לא היה המוות נושא עיקרי לשיחת הבריות - ואולי היה זה מחמת הופעתו החטופה. אולם עתה באו רוחות הרפאים של הלילה כדי ללעוג לנו על ספקנותנו זו. המוות הפך והיה לעולם בפני עצמו, לישות מתמידה ונמשכת - עולם רחב ואינסופי כחיים עצמם. היה זה עולם בעל צללים וצבעים, בעל דמויות וקולות, בעל תנועות וחלומות - הכול משלו. היה זה עולם שטווה את קוריו בעדינות; עולם בעל מראות משלו, עולם של שירה, אימים וצחנה - היה זה מרחב פילוסופי שבו ניתן לשרטט שנים רבות, נצח תמים, מבלי שתשבע העין מראות והמוח מחשוב ומהתפעל. היה זה מרחב אינסופי של חשיבה שנישא על כנפיו של דמיון קודח וחולני וששכן בעמקי החושים; היה זה מרחב בו יכולת לשוטט במשך יובלות רבים, להרהר ולהתווכח, להתפעל ולהתעבות במבחניה העדינים ביותר של אי-השפיות..אכן, המוות לא היה סוף פסוק.

הממשות האמיתית היחידה באותו לילה הייתה גופתו של שמוליק המוטלת לרגלי עמוד הטלפון. יש וגופתו הייתה צפה באגם של אור ירקרק ויש והייתה חוזרת אל אבני המרצפות הקרות, כדי לחבוק אותן בכל כוח זרועותיה. לא הייתה זו גופתו של בר-מינן; היה זה חלק

אורגני של אותו לילה: של העיר ההרוגה ושל פילוסופית המוות. נדמה לך שהוא שכב שם כדי להתווכח עם עצמו, כדי להתפלפל עם עצמו על אודות המוות שזה עתה נתגלה לפניו בכל רחבו ועמקו. הוא התווכח על אנטומיית השיגעון, על חזיונות ההזיה ועל רקמותיו הצבויות של הכאב. היה זה, אכן, כבת קולו של הפשע העולמי, כהד רפה לטבח הגדול ביותר של אלף השנים האחרונות. שם הוא היה מוטל - על מרצפת הרחוב, שותה בצימאון את אורו הירקרק של הירח ומלקט כוכבים בעיניו הזוגיות. הבטתי בו ודיברתי עמו ודיברתי וחזרתי ודיברתי במשך שעות רבות ...

הלילה נמשך ללא קץ. המוות ריחף מעלינו כעטלף ענק המנסה להסתבך בשערנו. המוות ארח עמנו לתא, פזם לנו משיריו. המוות נילוה אלינו לטיוולנו על פני שבילים ארוכים שאינם מסתיימים לעולם ודרך שערים נישאים אל ארצות דמיוניות רוויות עשו וצחנה, מקום בו הועלתה אדמה שלימה על המוקד. בדומה למסעו של דנטה בשאול ראינו את הריקנות שנותרה לאחר מותם של האנשים יותר משראינו את ציבורי הגולגולות הערופות ואת נחלי הדם. אכן ואכן - אותו לילה הבינונו היטב את המוות. אותו לילה התמזגנו במוות והיינו לחלק ממנו.

הירח טיפס לאיטו במרחב השמיים. הצל שביתנו הטיל על הרחוב, הלך והתארך. צללי הבתים האחרים התארכו גם הם. לא יצאה שעה מרובה והצללים קרבו זה אל זה, והתחברו זה עם זה. אחד הצללים האלה עטף בכנפיו גם את גוויתו של שמוליק.

* * *

במשך כל הלילה הבחנו בתנועות בלתי רגילות בחוץ. המשמרות. הגרמניים שוטטו ברחובות כשליחיו של המוות. הם הילכו בזוגות ואף ביחידות; מגיחים היו מתוך הצל וחשים להעלם מאחורי פינת הרחוב. הם עברו זה ליד זה בשקט, התבוננו בפני חבריהם והמשיכו בסיוורם. כל אחד מהם עצר ליד עמוד הטלפון והביט בגופה. נראה היה שהם הצטערו על עובדת מותו. על שלא היה לאל ידם להתעלל בו עוד ולהמיתו בשנית. אז עמדו והביטו בביתנו וריר נטף - מפיהם. הם הדליקו את פנסיהם והאירו את החלונות. התלחשו ביניהם בהראותם על הבית ואף אל החלון שלידו ישבתי. אחד הזקיפים פרש מהחבורה, נכנס לבית שמנגד ולביתנו ונשאר שם. בהביטי לאחר זמן מה הרחובה ראיתי זקיף היושב על המדרגות המוליכות לביתנו כשרובה מונח בין ברכיו.

ה.

את עליית השחר בישרו שלוש יריות שנורו אי בזה מחוץ לעיר. המורדכוביצים; הרכנו את ראשינו בדומיה.

משעלתה השמש הופיעה עגלה רתומה לסוס לפני ביתנו וגופתו של שמוליק נזרקה לתוכה. העגלון דפק בסוסו והעגלה משה מהמקום כשרגלו של שמוליק נסרחת מאחוריה בנדנד. שלולית קטנה של דם נקרשה על אבני המרצפת.

שעות מספר לאחר מכן פקדנו יום לווט חדש. התא שבו נחבאנו היה ליורה רותחת. בחום הנורא ששרר סביבנו לא יכולת להפטיר או לשמוע מלה אחת ויחידה: "מים.. מים.."
היה זה יומנו השלישי מאז נחבאנו באותו תא קטן. עד אז הספקנו כבר לכלות את כל מזוננו ומשקנו. לא הייתה כל אפשרות של היחלצות מהמקום. קיווינו שכמה עובדים יוחזרו ללושיצה; שהשומרים יעזבו את גבולות הגטו. אולם, דבר לא נשתנה; **והצמא ינק את דמנו וייבש את לשדנו.** הינו מכוסים בזיעה ולכלוך, את צרכינו נאלצנו לעשות בתא ומידי פעם בפעם היינו שוקעים בתרדמת עילפון; החום הנורא היה צולה את בשרינו – כך מתנו לאיטנו, מוות נורא ומחריד.

שכבתי בפינת התא וחשתי בשידפון האוכל את רקמותיי. לשונות אש היו מלחכות את חזי ורוח חמה נשבה בחדרי בטני. שכחתי בדבר מצבנו הנואש, כל מעייניי היו נתונים לטיפת מים, למגע קל של טחבות צוננת - מים, מים... אותה שעה הייתי נכון לכל ובלבד שתינתן לי לגימת מים. אילו הציעו לי מי כוס מים תמורת היכנעותנו כי אז אחרנו לעשות זאת. אלא שהגרמנים היו עושים בדיוק להיפך. יראתי שאם איירה בצימאוני הרי שעתיד אהיה לסחוב אותי את צימאוני שאולה - לכל ימי מותי ...

הנעתי בראשי וחלתי מתוך התא אל דירתנו. שפעת אורה סינורה אותי לרגע עד שנאלצתי לעצום את עיני בחזקה. בדי עמל גררתי את גופי הכבד תחת הספה וסקרתי את החדר. בגדי הבחורים היו מושלכים על הריצפה. על השולחן, ליד ה"ליטררישא בלטר" היו מונחים משקפיו של מורדכוביץ הזקן, הוא לא טרח אפילו לנטלם עמו. החדר היה הפוך כולו. תמונתו של הרצל הייתה מונחת במסגרתה השחורה על המיטה.

קמתי ועמדתי על רגלי. לא ידעתי לאן היה בדעתי ללכת. בפיק ברכים עשיתי את דרכי לחדרנו. קריר היה בחדר ואני נשתהיתי שם קמעה. דלת המרפסת הייתה פתוחה לרווחה ואויר צח ורענן חדר דרכה במשב מרענן. הכול מסביבי היה שקט ונינוח. כמקודם שמעתי גם עתה את מלאכי השמים בפורטם על נבליהם ... לשיצה הייתה פרושה לרגלי, לבנה, שליוה ומתה, נדמה שתמו כל החיים עלי אדמות; שרק כמה רוחות שרדו בעולמנו כדי לשאוף לקרבן אוירה של שלווה ומנוחה, כדי להאזין למוסיקה. אולם אז נשאתי את עיני אל מעבר לגדר התיל, אל הרובע הפולני, ושם ראיתי אנשים חיים. שם עמדו אנשים כשהם מתווכחים בינם לבין עצמם ומלקקים גלידה. לא, עדיין לא פסי כל החיים. השמש לא אספה את נוגהה והשמיים לא התמוטטו תחתיהם באותה שבת עקובת מדם. רק היהודים הובלו לטבח, בהניחם מאחוריהם עולם מרווח יותר. רק היהודים, אך ורק היהודים ...

שלווה וצינה שררו בחדר. השמיים נשקפו מבעד למרפסת הרחבה - שמיים כחולים ומצודדים. בכחול מרגיע זה, בשירה מצודדת זו חבוי היה קולו של הנצח-קול מבטיח ומעודד והרי לא נחבאתי אלא כדי להיחלץ מתאי הגזים. הצלחתי, עתה לא נותר לי אלא למות. מה טוב יהיה למות בחדר קריר זה, ליד החלון הפתוח ונוכח כרי הדשא והחורשות הרעננות - מקום בו שיחקתי כל קיץ עם מוטל, עם בוריס ועם שמוליק... מה טוב יהיה למות שם, בלי גרמנים - ובלי צלבי קרס; חיך יגיעו לקיצם כסיומו של שיר נוגה. חיך יגיעו לקיצם בחדר בו עלה שחרם - ואם הקדים הקץ לבוא, מה בכך ... איש לא יתענג עוד על השפלתי. מעתה לא אחוש עוד בכל הסובב אותי. שכבתי על הספה, האזנתי לנעימת הנבל ועצמתי את עיני. שמעתי את הרשק בדברו עמי ... פקחתי את עיני, איש לא נמצא שם מלבדי. סנוניות נחו על חוטי החשמל שמנגד למרפסת. בראשי המסוחרר זרמו מים - מים קרים, מים לחים... ערפל צעף את עיני וכיסה את עין השמיים. "מים, מים ... " מלמלתי באפיסת כוחות. הסנוניות צייצו והמלאכים פרטו על נבליהם. פריטתם הייתה עתה חזקה מתמיד, המנגינה הייתה ברורה ואכן גם מוכרת. "יזכור", נהמו המיתרים, "יזכור". הפסיון המצויר שעל הכותל התעורר לחיים בנופפו בגאווה בזנבו המלכותי. "מים ... " התחננתי לפניו. "ש-ש-ש-ש ... " היסה אותי, בתחבו את זנבו לתוך פי. חשתי שאני נשנק וקפצתי מעל הספה. מים, מים.

תקווה קלושה פיעמה עדיין בלבי, שמא יימצאו מים בתא שמתחתינו. בדי עמל גררתי עצמי במורד המדרגות, אל המחבוא שבקומה הראשונה. מחבוא זה היה מרווח יותר אולם לא נמצא בו כל חלון והאור חדר לתוכו דרך הסדקים שהיו בכותל הפונה אל החצר הפנימית. מבעד לסדקים אלה ניתן היה לראות חלק מה מלושיצה - בתים ואורות, מחראות ומוסכים. מאחת הרפתות הסמוכות עלתה נהימתו היבבנית של עגל שלא ניזון מאז יום השבת. כמה תרגולות ניקרו בחצרות כשהן תמהות נוכח הדומייה שנפרשה לפתע על העיר. בכל מקום נראו דלתות וחלונות פתוחים לרווחה ורחובות שוממים. נוכח שקט ודממה זו שנכפו על העיר ניתן לחשוב שהיא הוכתה בשיתוק. מעל מרחב זה של שקט ומוות התנשאו שני צריחיה הגבוהים של הכנסייה - אלו סמלי האהבה והסליחה אשר לנצרות.

שני דודי היו רוקמים שם תכניות רבות בדבר הימלטות מתחומי הגטו - תכניות שהיו

פשוטות מידי או דמיוניות יתר על המידה. סקרתי אותו חלק של העיר שנשקף לעיני וחשבתי שיתכן ומוטב להימלט דרך החצר מאשר דרך הדלת הפונה לרחוב. האזנתי לזקיפים הגרמניים אולם לא שמעתי דבר, הללו הוצבו כנראה במרחק מה מאיתנו. החלטתי לחמוק משם עוד באותו לילה, ובהחלטה נחושה זו שבתי ועליתי למחבואנו. אם נחליט לצאת הרי ששומה עלינו לעשות זאת בראשית הערב, בטרם יעלה הירח. הודעתי למשפחתי בדבר תכניתי. נותר לנו עתה לפתור לאן נשים את פעמינו לכשנימלט מתוך הגטו. חשבנו בתחילה על אודות שדליץ ואחר כך גם על קונסטנטינוב. אולם נאלצנו לוותר על שני מקומות אלה מאחר שבלתי אפשרי היה להגיע אליהם במשך לילה אחד. אם יעלה בידינו לצאת נצא למורדי, עיירה שהייתה מרוחקת כארבעה-עשר ק"מ מאתנו; לשם נוכל להגיע עוד בטרם יעלה השחר.

האפילה החלה לרדת וכוכבים מספר החלו מבצבצים מבעד לחלון. בדומה למורדכוביצים החילונו גם אנו להכין עצמנו לדרך. הדפתי את בגדינו ונעלינו מתחת לספה וחלתי עמם לחדר. למשך דקות מספר היינו המומים, נוכח הבדידות והדממה הכבדה שנפרשת על הגטו. שמעתי כיצד נועלים מאחורינו הנשארים בתא את הדלת. לטשנו את עינינו אל הלילה הפזל והמתנו. בתחילה נחלקנו לשתי קבוצות; אני התכוננתי לצאת ראשון, עם אמי, ובלציה, ומניה נועדה לצאת אחרי עם אבי. **אולם, לפני רגע היציאה ממש החלטנו לעשות את דרכנו בצוותא.**

המתנו על המדרגות. היציאה החוצה דרשה מאתנו אומץ על אנושי. כנראה שהחלטנו לבסוף לעשות זאת משום שמצאנו עצמנו פוסעים לעבר הדלת. ירדנו קומה אחת והדומיה שבחוץ לא הופרעה. אולם משהגענו לקומת הקרקע שמענו אנשים הרצים בחוץ במהירות רבה. ירייה נשמעה מעבר הרחוב מזה ולאחריה פלחו שתי יריות נוספות את דומיית הלילה. שמענו את הגרמנים ברוצם ברחוב ובצעקם בקול. ירייה נוספת נורתה ממש מתחת לחלוננו. עלינו במדרגות במהירות רבה וטיפסנו לעלית הבית. שם ישבנו והמתנו לבואם של הגרמנים. דלת הכניסה לביתנו נפתחה שמענו את הגרמנים בחפשם משהו בקומת הקרקע. אולם, הדלת טרקה לפתע ושקט שרר כמקודם. למשך זמן מה שכבנו בעליה ואז שבנו למחבוא. דקות מספר לאחר מכן עלה ירח מלא והאיר את השמיים.

* * *

שכבתי בחשיכה והאזנתי לשטפו של הזמן. שטף זה היה ישות בפני עצמה, ישות שממנה לא היה מנוס. הלילה, המחבוא, העיר המתה, הכוכבים החיוורים והירח הלגלגני היו כל מה שנותר לנו; מאטון סבוך זה של קורים לא יעלה בידינו להימלט. שמיים דוממים נפרשו מעל העיר, וכך זה נמשך ... השתופפתי ליד החלון והתבוננתי ברחוב אשר מנגד לביתנו, בצללים האורבים בקרנות הרחובות וברוחות הרפאים היושבים על אדני החלונות. ממשותו של מצבנו הטיחה גל של אימה קרה לתוך מוחי והיכתה את חושי בשיגעון. עמקותה של הטרגדיה חרתה באדמה חריץ עמוק כשעשן רב מתמר ממנה...הכאב והקינה ריחפו בליאות על פני הגוף ויללו מרה.

ישנתי. הייתה זו שינה מלאת חלומות שיגעוניים ודמויות שלא מעלמא דנא. כל כמה דקות התעוררתי משנתי וקמתי כרי להביט מבעד לחלון אל רחובותיה השוממים של העיר הטבוחה. היה זה מדבר זרוע עצמותיהם המגורמות של קרבנותיו. הייתה זו ביצה שטופת אור ירח ומלאה בגוויותיהם הטבועות של אנשיה. המחריד שבכל הנוף הזה הייתה הילתו של הירח ... שוב שקעתי בשנתי. משהתעוררתי לבסוף שקע הירח; התא היה אפל, אורו של הליל שהיה עד כה ירוק הפך והיה לאפור. קמתי והערתי את האחרים.

לפני עלות השחר היה הלילה ערפילי ביותר. הערפל החל יורד על העיר והראיה הוגבלה. חזרנו על מבצענו מראשית הערב. השלכנו את חפצינו החדרה, זחלנו מתחת לספה ועמדנו בחדר כשאנו רועדים; כך המתנו ואוזנינו קשובות. בחסות החשיכה קרבנו אל החלון. משהתבוננו החוצה ראינו שני שוטרים היושבים ברחוב שממול לבית; שוטר אחר קנה לעצמו

שביתה על מדרגות ביתנו. שבנו וחזרנו לתא. עתה משוכנעים היינו ששוב לא נימלט מתוכו. מחצית השעה לאחר מכן הפציע שחרו של יום חדש.

כישלוננו מהליל טפח על פנינו בהחווירו לנו מה נואש היה מצבנו. סיכוינו למות בצמא החל מתממש הלכה למעשה. מוות יבש ולוהט זה זחל אלינו בחסותם של שמיים בוערים בלא כל ענן. נדמה היה לי שגיצי אש רשפו על פני כתלי תאנו במשך על היום. גופנו החל מעלה את דמנו, מיבש את מוחנו ומעבירנו על דעתנו. מוות איטי ועצל היה קרב אלינו; סבלן אשר בדומה לעלוקה היה מוצץ בתאוה את תמצית חיינו, את לשד עצמותינו. חדלנו כמעט משלוט בעצמנו; קמנו מעל מקומנו, דחפנו זה את זה, זחלנו אל הדירה הצוננת קמעה ושבנו והצטנפנו בתא הלוהט. **האישה מסרנקי לפתה לפתע את הסיר שנמצא בפינת התא וקרבה אותו לפיה. היא שתתה... מישהו זינק לעברה בנסותו להוציא את הסיר מידיה, אחרים שתו גם הם.** רק הרביעי בין השותים התבונן לתוך הסיר, הניחו על הרצפה והתיישב לידו בגניחה קורעת לב. הסיר מלא היה עד שפתו בשתן שנצטבר בתוכו במשך שלושת הימים האחרונים.

באותו יום ראינו את ראשוני האנשים בגטו. זקיפים שסיימו את תורנותם שוטטו ברחובות הנטושים באפס מעשה. שוטרים פולניים חיטטו בבניינים הריקים אחר מציאות כשלהן; אזרחים בודדים ההינו לחצות את הגטו בדרכם לעבודתם. בעל המסבאה שליד גדר הגטו חזר ופתח את מסבאתו. לפני החנות הייתה מונחת ערימה גבוהה של כלי מיטה ובגדים ואיש גררה לתוך חנותו. אז נטל מטאטא ודלי מים והחל מוחה את כתמי הדם הקרושים שלפני חנותו. המים שהותזו על אבני המרצפת נועדו למחות את עקבות רציחתנו, אולם אני הבטתי בהם בעיניים שוקקות ומלמלתי באין אונים "מים.. מים"

סמוך לשעת הצהרים נשמע שקשוק מרכבות בגטו. הבוזזים באו ליטול את ביזתם. כל עוד היה הגטו שקט עשוי היית לחשוב שהעולם הגיע לקיצו – ודבר זה היה עוד בכוחך לשאתו. אולם, משראית את האנשים בפתחם את חנויותיהם ובקנותם לחם ומצרכי מזון.. החיים החלו להתעורר על קברם של שמונת אלפי הגברים, הנשים והילדים. **חיים חדשים אלה שהחלו לפכות המריצונו ביתר שאת לברוח משם, להימלט בכל מחיר.** צריכים היינו להימלט למדבר, לערבה שוממה, למקום שלא הצמיח דבר ושלא החיה דבר, למקום שדיכא כל זיכרון שהוא..

בנה הקטן של האשה מסרנקי הוא הוא שאיבד עשתונותיו. הוא זינק לפתע על רגליו וצרח בכל כוח גרונו – זעקה שנשמעה, מן הסתם בכל העיר. עיניו התהפכו ואישוניו נחבאו; הוא צרח אלינו למים, **הוא ביקשנו שנניח לו לצאת משם, שנפסיק לרדוף אחריו היטלנו אותו על הרצפה, סתמנו את פיו, והחזקנו בו בכוח עד הרגעו.** אמו החלה אז להלבישו באומרה לו: "לך, צא מכאן אל המוות." והילד לא ירד לסוף דעתה, כמונו אנו. אולם היא הלבישה אותו ואמרה לו לצאת; אם יעלה בידו לצאת את תחומי הגטו שינסה להגיע לסרנקי, מקום בו עבד אביו אצל הגרמנים. איש לא אמר דבר, איש לא מיחה בידיה בעת שיצאה עמו לדירתנו. שמענו את המדרגות בחרקן; זקפנו את אוזנינו והמתנו לירייה. הייתה זו תכניה נואלת לשלחו החוצה בעיצומו של יום אולם, יתכן והם יחשבוהו לילד פולני. ישבנו והמתנו ומאומה לא אירע. מאחר שהזמן חלף ומאומה לא הפריע את שלוות הגטו החלה התקווה מפעמת בקרבנו שגם בידינו יעלה להימלט מתחומי הגטו החוצה.

האשה נחושת החלטה לא הרהרה זמן רב והחלת מכינה גם את בנה השני לדרך. בדומה לאחיו ציידה אמו גם אותו, ילד בן אחת-עשרה, בכסף והורתה לו לנסות להגיע לסרנקי. הילד לא ענה דבר; הוא עמד ליד דלת התא ורעד כעלה נידף. האשה הייתה מחזקת את לבו באומרה לו שאם לא ימצא את אביו אל לו להתייאש - ילך אל אחד האיכרים ויבקש שם מחסה עד יעבור זעם. הנער לא מש מעל מקומו; כל גופו רעד כבקדחת. "שם תשיג מים!" האיצה בו אמו. הילד לא דיבר וזחל החוצה. אמו זחלה בעקבותיו והביאה אותו אל המדרגות; אז שבה וחזרה אלינו באומרה לנו שזה עתה ירד.

שקט ושלוה שררו בחוץ; השמיים העניקו לארץ מלוא חופניים אורה. מבעד לחלון ראיתי זקיף גרמני הפוסע במנוחה לאורך רחוב פולינוב כשרובהו מוטל ברשלנות על כתפו. אמם של הילדים ישבה בפינת התא שאצבעותיה תחובות בשערה האדום והסמך. יריית רובה פילחה לפתע את הדממה. האשה קפצה מעל מקומה כנשוכת נחש; היא שילבה את ידיה כבתפילה ושקעה בפינתה בהליטה את פניה. זחלתי החדרה וסקרתי בזהירות את הרחוב. השומר ששוטט ברחוב פולינוב נעלם. שמעתי לפתע מישהו המהלך על המדרגות. נחפזתי לתא ונעלתי את הדלת. מישהו החל זוחל לעבר הדלת ומקיש עליה מבחוץ. הילד נכנס בהזהירו אותנו לשמור על השקט. הוא סיפר לנו שהזקיף הבחין בו וירה לעברו. הוא הצליח להימלט ובמשך זמן מה נחבא בעליה. לאחר שהשתכנע שהגרמנים לא ביקשו אחריו שב וחזר לתא.

וכך, בעוד שברירתו המוצלחת של הנער הראשון עודדה אותנו, הנה בא כישלון של אחיו וטפח על פנינו. החום גבר, הצמא נעשה נורא והאנשים החלו מטיחים בפני מחדש את האשמה בדבר כליאתם שם. **היינו צריכים ללכת עם כל האחרים... צריכים היינו לחלוק עימם את גורלם...** הסתלקתי מהתא וירדתי אל המחבוא אשר בקומה הראשונה.

הנחבאים שם ידעו על דבר בריחתו המוצלחת של הילד הראשון ודודתי החלה מכינה את ברק ורבקה לניסיון דומה. שני הילדים מאנו לצאת; הם ביקשו להישאר עם האחרים, אולם הוריהם דחקו בהם לצאת באומרם להם ללכת לסביניארוב, אל יוספובה, אולי תאוות לעזור להם. בדומה לילדיה של האישה מסנקי שימשו המים כגורם מפתה גם לשני ילדים אלה. הוריהם העניקו להם קצת כסף והדפום החוצה.

מבעד לסדקים הרחבים שבכותל ראיתי את שני הילדים ברדתם לחצר. הם נראו גלמודים ואובדים. יחפים, זעירים ונבוכים עמדו בחוץ כשהם ממצמצים בעיניהם מחמת האור הרב; ואז החלו עושים את דרכם ברגליים כושלות. הילדה אחזה ביד אחיה והשניים היו היצורים החיים היחידים במרחב זה של בתים ריקים ורחובות נטושים. צעדם היה איטי ולא בטוח ומדי פעם בפעם היו סוקרים את סביבתם במבט נפחד. נראה שילדים אלה יהיו מאושרים רק אם יונח להם לשוב למחבואם. לאחר שעה קלה נעלמו השניים מאחורי פינת רח' מזריץ'.

מתוך עשרים ושבעת האנשים שנחבאו תחילה בתא נותרנו שמונה עשר בלבד. חזרתי למעלה. אבא קרא בספר ירמיה. מניה הייתה מעיינת בתמונות ישנות. פני האנשים הנשארים לא הביעו כל כאב או יומרה איזו שהיא; מבטם היה אדיש והם נראו לאור הדמדומים כנרות דועכים. איש לא התאונן, איש לא ביקש מים, איש לא חיפש אחר מוצא – הייאוש והמרי נטשו אותם. **האנשים חזרו וטעמו מהשתן במהלם אותו בריבה שנמצאה במטבח.** קרן זהובה של אור חדרה מבעד לחלון ורסיסי אבק שוטטו עליה בשובבות.

חשבתי על דרך בה נוכל להימלט והחלטתי לעשות זאת עוד באותו לילה, ועל אף כל הסכנה שבדבר. הבחנתי בעובדה שהמשטרה הפולנית החלה מחליפה את הזקיפים הגרמניים. קיוויתי להתקשר עם אחד השוטרים הפולנים ולבקש ממנו עזרה. לשם כך שומה היה עלינו ראשית כל להתקשר אתו. הייתה זו תכנית מסוכנת, אולם לא יכולנו להשהותה.

בלי מים לא נוכל להחזיק מעמד בתא. שומה עלינו להתקשר עם אחד השוטרים הפולניים ממיודעינו.

ירדתי לתא שמתחתינו ושוחחתי על כך עם ינקל. ינקל מסר את שמו של אחד השוטרים הפולנים עמו קיים יחסי ידידות; הוא אף הציע למסור לעניין זה את כל הכסף שנמצא אותה שעה ברשותו. עלינו יחד לתאנו והודענו לאחרים על אודות תכניתנו. עתה נותר לנו להודיע גם לפולני על דבר תכניתנו. מבטי התוהה נח על בלציה. היא הבינה את כוונתי והתחמקה לפינת התא. חיויתי את דעתי שהיא הייתה היחידה מבינינו העשויה לבצע מעשה זה בהצלחה. נוכל להלבישה כנערה כפרית וכך יעלה בידה לחמוק דרך הגטו לביתו של השוטר הפולני.

הערב בא. השמים היו תכולים ועננים מוכיים התלו מתקשרים בגובה רב. המלאכים שבו לפרוט על נבליהם... אימא ישבה בפינת התא כשהיא מחבקת את בלציה ומניעה בראשה לאות מאון. **הנערה עצמה רעדה בכל גופה ואיש מאתנו לא השמיע דבר. היא הייתה צריכה להחליט בדבר; השארנו זאת לבחירתה.** במשך זמן רב הייתה אחותי חוזרת ואומרת "אני פוחדת ללכת לבדי, אני פוחדת למות לבדי..." אולם, לאחר זמן מה הודיעה על נכונותה לצאת ...

נטלתי פיסת נייר ורשמתי עליה את הדברים הבאים "אדון יקר, קבוצת יהודים הצליחה להיחבא ברח' מזריץ' מס' 2. הואל נא לבוא אלינו. היכנס לבית מהדלת האחורית, עלה לקומה השנייה וקרא שלוש פעמים בשמו של "ינקל". נשלם לך בעבור נדיבות לבך ביד רחבה..." חתמתי בשם דודי ינקל שהיה ממיודעיו. מסרתי לבלציה את האיגרת והוריתי לה כיצד לעבור את הגטו. אחרי שתמסור את האיגרת לתעודתה יהיה עליה להסתלק לסביניארוב ולהמתין לנו.

בביתה של יוספובה. היא האזינה לדברי בלא שתאמר מלה וזחלה מתוך התא כשהיא רועדת בכל גופה מפחד. אימא יצאה אחריה כדי להלבישה כילדת איכרים.

הזמן חלף ואנו סברנו שהיא כבר יצאה החוצה. רחש חשוד עלה מהחדר. זחלתי מתוך התא. בלציה נמצאה שם כשהיא לבושה כבת איכרים, ובעיניים קרועות לרווחה הייתה מביטה אל

הגטו. היא הייתה יחפה ובידה כד חלב. כה רכה ואובדת נראתה בעיני אותה שעה עד שלבי נכמר בקרבי; היה זה פשע לבקשתה לעשות זאת. בראותה אותי הרכינה הילדה את ראשה ולחשה: "אני פוחדת למות לבדי ... " היא הייתה קרובה להתמוטטות. מניה יצאה אליה ושתי הנשים ביקשו להישאר. בלציה תלתה בי את עיניה ואני רמזתי כלפי התא. היא הרכינה את ראשה, נטלה את כד החלב ואמרה בקול שפל: "**אני מוכרחה ללכת ...**" חיוורון נורא כיסה את פניה וכל גופה רעד בקדחת.

אמרתי לאמי ולמניה לחזור לתא ואני יצאתי עם בלציה אל חדר המדרגות. הסברתי לה בפעם נוספת את שעליה לעשות. ירדתי עמה עד לקומת הקרקע, שם הוריתי לה להמשיך בדרכה בלעדי היא התקדמה צעדים ספורים והפנתה אלי את ראשה. אז, מבלי שתביט לצדדים, התקדמה ונעלמה בחצר. נכנסתי לתא שבקומה מתחתינו והבטתי מבעד לחרכים.

ראיתיה בעומדה בפינת הבית כשהיא סוקרת את סביבתה בחרדה. חיוורת ויחפה, זעירה ונבוכה הייתה הילדה אומללה ביותר; אילו יכולתי כי אז קראתי לה לשוב. לבסוף נעתקה ממקומה והחלה ללכת. היא חצתה את החצרות הריקות, עברה בין הבתים הריקים והתקדמה דרך הרחובות הנטושים - יצור יחידי העושה את דרכו בגטו המת ... היא התקדמה כלפי הרובע הפולני בהשאירה אחריה שביל של עגמות, כאב וטרגדיה, של קינה ארוכה ללא סוף, אז פנתה מאחורי גדר עץ ונעלמה מעיני .

התהלכנו בתא באי-סבלנות מכאיבה. המתנו ליריות. מניתי את השניות שכל אחת מהן הייתה כצלצול אדיש של שעון אכזרי. הזמן נמשך לאיטו; לאחר שמחצית השעה חלפה בלא כל יריות הגענו למסקנה שעלה בידיה לחמוק מתוך הגטו בשלום.

הערב החשיך והלילה החל פורש את כנפיו עלטנו. לא ידענו עדיין מה עלה בגורלה של הלציה ואם יאות הפולני לקבל עליו את המשימה. יריות בודדות נשמעו עתה פה ושם; משמרות נוספים הופיעו ברחובות הריקים. הירח נחלץ לבסוף מאחורי האופק. צמא הייתי וחושי החלו מתקעים. חזרתי לפינתי ושם שקעתי בתרדמה גואלת, בה חלמתי על אודות מים, מים רבים...

שעת לילה מאוחרת; הירח ניסר במרומי הרקיע בעת שדמות חמקה בחשאי בסימטא שליד ביתנו. ישבתי במתיחות כשעיני מלוות בדאגה את הצל המתקדם לעבר ביתנו. הצל נעלם

בכניסה ועד מהרה שמענו מישהו עולה במדרגות. האיש מעד ורעש נורא נשמע בכל חדרי הבית. שקט מעיק שרר לאחר זאת במשך זמן מה. לאחר שעה קלה שמענו בהתקדמו במדרגות. האיש הגיע לקומה השנייה ושם עצר. המתנו כחמש דקות בהאזנה קשובה ואז שמענו, "ינקל...ינקל...ינקל..."

זה היה שוטר פולני.

ינקל ואני יצאנו אליו. יחד דנו בתוכנית לפרטי פרטיה. **הכול היה כשורה, אלא שהפולני סרב ליטול עמו קבוצה גדולה כל כך. הוא אמר שהוא יוביל את מחציתנו עוד באותו לילה ואילו האחרים יצאו עמו בליל המחרת.** עד אז הבטיח האיש להביא להם מים כדי שיוכלו להתאושש קמעה עד ליל המחרת. כן אמר לנו השוטר שבמקרה וניתפס שומה עליו להעמיד פנים כאילו נתפסנו על ידו; במקרה זה יתכן ויהא עליו אף לירות בנו. לאחר זאת יצא החוצה בהורתו לנו להכין עצמנו לדרך.

מאחר שאיש לא הציע או ההין להציע דרך כלשהי לבחירת המועמדים לצאת ראשונים, הנחנו לבעיה לפי שעה. כולם החלו מכינים את עצמם. הורדתי את משפחתי לתא שלמטה ושם המתנו. ישבנו ליד הכותל ומבעד לחרכיו צפיתי אל העיר. נפרד הייתי מלושציה, מקום ממנו גורשתי על ידי אנשים שהיו זרים לו. עזבתי את העיר בה נולדתי וגדלתי, עיר שהייתה שוקקת חיים ומרובת אוכלוסים – עיר שהייתה עתה מתה ונטושה – כדי לגרור את עצמי למקום קבר אחר. משאיר הייתי את לושציה מאחורי גבי, עיר לבנה וחרישית הרוחצת באור הירקרק של ירח חצות; עיר שעטתה את גון המוות החיוור, עיר שנענשה על חטאים שלא ביצעה, עיר שנגזר עליה לסבול בלא סיבה וטעם.

השוטר חזר לביתנו בשעה מאוחרת הוא חזר ושינן את פרטי תוכניתו. שני שוטרים פולניים שמרו על אחת מפינות הגטו. חלקו הקשה של המבצע הייתה חציית רחוב מזריץ', מקום בו הוצבו משמרות גרמניים. הוא חזר והזהרנו לא לבגוד בו במקרה ונתפס על-ידי הגרמנים. במקרה זה שומה יהא עלינו לאמור שנתפסנו על ידו ושהוא מובילנו למאסר.

משפחתי ואני נמצאנו בקבוצה היוצאים הראשונה. ירדנו בעקבות הפולני אל קומת הירקרק. השוטר יצא החוצה וחצה את רחוב מזריץ'. פתחתי את דלת ביתנו כשחבילותינו הקטנות בידינו ורגלינו יחפות. הזהרנו איש את רעהו שבמקרה והגרמנים יפתחו באש לא נעצור אלא נמשיך לרוץ. המתנו בשקט.

הפנס הבהב לעברנו ינקל ובני ביתו יצאו ראשונים. ראינו אותם ברוצם לאור הירח כשגבם שפוף וצרורותיהם צמודים לגופם; הם נעלמו במהירות בשער הבית. הפנס הבהב שנית. יצאנו לרחוב.

דומיית מוות עמדה בו ואנו רצנו במהירות כשאוינו פקוחות בחרדה. נכנסנו לבית ומיד יצאנו לדרך. עשינו את דרכנו מבית לבית כשאנו נדחקים אל הקירות ומשתופפים לי הגדרות; אט אט קרבנו אל גבול הגטו.

השתהינו קמעה. שמענו צעדים ושקשוק כלי נשק. הבתים שברובע הפולני היו מוארים; ראינו אנשים המתנועעים בפנים. לאחר שעה קלה אותת לנו הפולני בפנסו. חצינו את רחוב פולינוב ואת גדר התיל. ראינו את הזקיף הפולני השני בעמדו על משמרתו בצל, אולם הוא לא זע מעל עמדו. הפולני הנחה אותנו עד לדרך בואכה ביאלה. הוא עצר ליד הגשר, סקר את הסביבה ואתת לנו ללכת. טיפסנו על הסוללה, חצינו את דרך המלך ובאנו בשדות. שם נחלקה קבוצתנו וכל משפחה יצאה לדרכה. היינו "חופשיים".

**האם מותר להוריו של ילד לסתום את פיו של ילד
בוכה שעלול לגרום למותו, שמא יביאו קולות הבכי
את הגרמנים למקום המסתור ויביא לגילויים
של המסתתרים וכתוצאה מכך הם ירצחו?**

**יצחק נימצוביץ, ראיין את יוסף קרמר ניצול שואה. עדותו של
יוסף מצמררת. זוהי עדותו של אדם החונק את אחייניתו התינוקת
ואת בנו הקטן ומסביר את הסיבות שהכריעו אותו לנקוט במעשים
הנוראיים שעשה כדי להציל אנשים שהתחבאו במסתור.**

וכך מספר יוסף קרמר ליצחק נימצוביץ:

הדברים נאמרו תוך בכייה חרישית ומלווים היו אנחות שיצאו מלב שבור ורצוף. ישבנו שנינו בחדר דירתו של יוסף קרמר, בשיכון רמת-יוסף שבבת-ים. עצבות קודרת אפפה את הכול. האווירה הייתה ספוגה הדי טרגדיה איומה שעברה על האיש נמוך-הקומה ורחב הכתפיים שישב ממולי, עליו ועל משפחתו. מאורעות המלחמה נגולו לפני בכל מוראן ובעוד שב"בית העם" בירושלים החלו מופיעים העדים הראשונים, שתיארו את הזוועות שבהן היה מעורב אדולף אייכמן, חשף לפני יוסף קרמר את הטרגדיה הפרטית שפקדה אותו במלחמה. **זגג היה יוסף, יליד העיירה דולהינוב שעל יד ווילנה**, עובר בכפרי הסביבה בעגלתו עמוסת-הזכוכית, מתקין זגוגיות בחלונותיהם של האיכרים הפולנים, כזה הכירוהו כל כפריי הסביבה, "ירוק" - קראו לו האיכרים.

בריתה ממחנה שבויים

עם פרוץ המלחמה גויס יוסף לצבא הפולני ונלקח, כעבור ימים ספורים, בשבי על ידי הרוסים, אך שוחרר כעבור שנה וחזר לביתו ולמשפחתו. בפרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה גויס לצבא האדום ובמשך שמונה חודשים נלחם בחזיתות העקובות מדם. על יד סמולנסק נשבה עם עוד 20 אלף חיילים רוסים ונכלא במחנה שבויים.

התאכזרותם של הגרמנים לשבויים לא ידעה גבול. הגרמנים היו יורים בכל שבוי שהיה חשוד בבריחה, ויוסף לא פקפק אף לרגע בגורל הצפוי לו ולחבריו, השבויים היהודים, במחנה זה. הוא ארגן קבוצה של ארבעים שבויים יהודים ותוך סכנת נפשות עלה בידם להימלט מהמחנה. במשך שבועות, מחופש כפולני עונד צלב על צווארו, עשה יוסף את דרכו בלילות, במטרה אחת ויחידה להגיע לעיירתו, לביתו ולמשפחתו. לא אחת ראה את המוות לנגד עיניו ובאחד הלילות התחמק כצל ממשמרות הגרמנים שהקיפו את העיירה, דפק על דלת ביתו ומצא, להפתעתו ולשמחתו, את משפחתו בריאה ושלימה.

בנו הפעוט מצילו ממוות

הגרמנים החלו בפעולותיהם האכזריות נגד היהודים מספר ימים אחרי בואו לעיירתו. יוסף נתפס, יחד עם עוד 150 מצעירי היהודים, והובל אל החומה המקיפה את גן ביתו של הכומר הפולני ושם הועמדו לקיר, להיירות. אך בעוד החיילים הגרמנים מתעללים באסיריהם ומתקינים עצמם להמית את היהודים, **בא במרוצה, כשהוא מתייפח ובוכה, ישראל הקטן, בנו בן החמש של יוסף, נפל לרגלי הקצין הגרמני, נשק ידיו ורגליו והתחנן לפניו שישחרר את אביו.** עד היום אין יוסף מבין מה קרה לו לקצין הגרמני, שלרגע חזרה אליו דמות האדם והוא פנה בקריאה ליהודים האומללים: "אביו של הילד הזה ירים את ידו!" "הרמתי את ידי", אמר יוסף, "ואז פנה אלי הקצין הגרמני ואמר: 'יש לך מזל, בנך הציל את חיך, קחהו ולך הביתה', וכך ניצל יוסף ממוות בטוח, מיד לאחר מכן השמיע הקצין הגרמני פקודה וכל היהודים הומתו.

בונקר ושתי שחיטות

יוסף, שחזה מבשרו מה עוללו הגרמנים ליהודים, החל בבניית בונקר, שם החביא 46 יהודים, וביניהם היתה גם אשתו גניה וילדיו, דוידל בן 18 חודש, ישראל בן 5 השנים וברטה, בת השלוש וכן אחיו יצחק ומשפחתו. 5000 יהודים היו אז בדולהינוב, מהם 2000 פליטים מהעיירות והכפרים הסמוכים. השחיטה ההמונית הראשונה ביהודים בוצעה על ידי הגרמנים בפסח 1942. באקציה זו נהרגו 3000 יהודים. אחריה באו עוד שתי שחיטות – בל"ג בעומר ובשבועות של אותה שנה. הרוצחים הגרמנים בחרו להם תמיד דווקא ימי חג יהודיים, כדי לבצע בהם את ההרג. מיד לאחר השחיטה הראשונה עברו חברי היודנראט המקומי מבית

לבית והכריזו: "יהודים רחמנים בני רחמנים, צאו ממחבואיכם והביאו לקבורות את הקדושים היהודים". יוסף לא יכול היה להבליג, לבו התפלץ מצער וכאב, כשברחובות דולהינב מונחות גוויותיהם של מאות ואלפי יהודים, רבים מהם עטופי טליתות ואין מביא אותם לקבורה. הוא יצא איפוא מהבונקר ויחד עם יהודים אחרים הביא לקבורה את אלפי אחיו, בעוד השוטרים הפולנים והאוקראינים מאיצים בהם ועיניו של יוסף רואות בשוד שביצעו האיכרים והתושבים הנוצרים של עיירה זו, בעקרים שני זהב מפיותיהם של הקרבנות ובהורידם מהם את מלבושיהם, כשהם מטעינים שלל על עגלות.

חונק את בתו הפצועה של אחיו

יוסף הצליח לחזור לבונקר כשבבלבו החלטה נחושה לברוח, לברוח מיד. אך עוד הוא מתכנן את הבריחה והנה בוצעה השחיטה השנייה, בל"ג בעומר. הגרמנים עברו מבית לבית וחיפשו יהודים, בעזרת הפולנים בני העיירה. הפולני וינקר קראצ'יסקי נכנס לביתו, ויחד עם כמה גרמנים הפכו את הבית אך לא מצאו יהודים. רק בעגלת-ילדים מצאו את ברכה'לה, בתו בת ארבעת החודשים של אחיו יצחק. יושבי הבונקר לא הספיקו להכניסה ולהחביאה. חייל גרמני קרב אליה, פרץ בצחוק וירה בתינוקת. הכדור פצע אותה קשה ובמשך שעות היא צעקה צעקות אימות שזעזעו את יושבי הבונקר. יוסף הרהיב עוז בנפשו ויצא מהבונקר לעבר ביתו. הוא לא מצא שם את הרוצחים. **התינוקת שכבה פצועה קשה, מתבוססת בדמה, ולא היה לאל ידו להושיעה. כאשר הבחין לפתע שהגרמנים חוזרים לביתו, נטל כר וחנק את התינוקת - במו ידיו החזיר את נשמתה הקדושה לבוראה.**

הטרגדיה בתוך הבונקר

כשכולו מזועזע הספיק להיכנס לבונקר לפני שהגרמנים הבחינו בו. **בנו דוידל החל לפתע, גם הוא, להתייפח ולבכות. יושבי הבונקר נתקפו בהלה והיו חוששים שעוד מעט יגלו אותם הגרמנים. הכול עצרו נשימתם, אך דוידל, בן הזקונים, וחביבם של יוסף וגניה, מאן להירגע. נקישות מגפי הגרמנים נשמעו כבר בבירור והן הולכות וקרבות לבונקר, כשסכנה וכליון צפויים ליושביו. יוסף העיף מבט על יושבי הבונקר ונרעד כולו; הוא קרא את מחשבתם והבין את תחנוניהם: "עליך לחנוק את בנך, אם אינו יכול להירגע". אגלי זיעה קרה כיסו את פניו של יוסף; הוא ניסה שוב ושוב להרגיע**

את דוידל תכול-העיניים, אך התינוק הוסיף לבכות. עיני יושבי הבונקר הופנו שוב ליוסף, גורלם היה בידיו, כך, על כל פנים, האמינו. גניה אשתו ישנה מאובנת כשהיא מחבקת את שני ילדיה האחרים. לפתע נשמעה הלמות פטישים: הגרמנים ניסו לברר אם לא התחבאו יהודים במקום, ודוידל מוסיף לבכות ולהתייפח. עד היום הזה אין יוסף יודע להסביר לעצמו מנין בא לו הכוח הנפשי להתגבר על רגשותיו: לפתע לפת בידו את צוואר בנו ודוידל פסק מלבכות.

עם מותו של דוידל ניצלו יושבי הבונקר ממוות בטוח. דוממים, חנוקים מבכי, התאבלו יושבי הבונקר על מות הפעוט האומלל. במשך שעות אמרו פרקי תהילים ויוסף אמר קדיש לזכרו. אשתו גניה מיאנה להירגע והתעלפה כמה פעמים. בלילה נטל יוסף את גופתו הקרה של בנו, יצא מהבונקר וכרה לו קבר בגן ביתו, כשהוא מבקש סליחה ומחילה מאלוקים. אגלי זיעה מופיעים עתה על פניו של יוסף. הוא אינו פוסק מלבכות וממלמל: "אתה מבין, במו ידי הרגתי את בני; ואילו היה בחיים, היה כיום בן 21 שנה. יפה היה דוידל, לעולם לא אשכח את עיניו החולמות, צלו רודף אחרי כל הזמן". הדלת נפתחה ונכנס בנו ישראל, בחור בן 24, שהצילו בשעתו מידיו של הקצין הגרמני. ישראל בחור יפה תואר, עובד כיום בבית חרושת "הארגז". הוא מתיישב ליד השולחן וסיפור האימים של האב נמשך כשנשמתו של דוידל כמו מרחפת בחלל החדר.

הבריחה מהגטו

אחרי השחיטה השנייה אירגן יוסף, יחד עם אחיו יצחק, קבוצה של 12 בחורים יהודים, שחפרו תעלה, תוך מאמצעים נפשיים כבירים, והצליחו לצאת באחד הלילות מהגטו. אך הספיקו לעבור כמה מאות מטרים והגרמנים הבחינו בהם ופתחו עליהם באש. מכל הקבוצה נותרו בחיים רק שלושה: יוסף, אחיו יצחק ולוי יצחק קוטון. הניצולים הצליחו להגיע אל האיכר הפולני יוזף דובאנביץ, ידידו הוותיק של יוסף, וזה אסף אותם לביתו. עוד לפני שעזבו את הגטו מסר יוסף לאשתו גניה, שאם תצליח להתחמק עליה להגיע לביתו של האיכר דובאנביץ, שאף היא הכירה אותו עוד מלפני המלחמה. בנו של האיכר הזה שירת כשוטר אצל הגרמנים אך ידע על מחבואם של היהודים בבית אביו ואף השתתף בהצלתם. באחד הימים בא ובפיו הבשורה האיומה, שהגרמנים חיסלו את הגטו ומכול אלפי היהודים נותרו בו רק 150 איש. היה זה ליל אימים בשביל השלושה. הם קרעו את בגדיהם מעליהם והתאבלו על מות יקיריהם. לבסוף החליטו לחזור ולהביא לקבורה את

הקרבתו. להפתעתו הרבה מצא יוסף בגטו את אשתו וילדיו. הבונקר נהרס וכמעט כל יושביו נהרגו על ידי הגרמנים. יוסף התחנן בפני אשתו שתברח אתו, אך היא סירבה וביקשה למצוא את מותה יחד עם כולם באמרה: "בין כה וכה אין כבר יהודים בעולם, הגרמנים הרגו את כולם".

בלילה לקח יוסף את בנו ישראל, העלה אותו על גבו, חמק מהגטו וכן הגיע שוב לאיכר דובאנביץ. כעבור יומיים הומתו אחרוני היהודים. גניה, אשתו של יוסף, פצועה קשה, ובתו ברטה, הצליחו להינצל והן הגיעו בלילה לביתו של האיכר. אשתו של יוסף היתה האשה היהודייה היחידה שנשארה בחיים בדולהינב.

במשך שבועות הסתתרה המשפחה בדיר חזירים של דובאנביץ. אמר להם האיכר: "המקום הזה טוב למחבוא; במקרה שיבכו הילדים, תתחילו להרביץ בחזירים ואז הם יתחילו לצווח, ודבר זה יעלים את הבכי מאזני הגרמנים והמלשינים הפולנים". גניה, שהייתה העדה האחרונה למותם של אחרוני היהודים, אינה יכולה להבליג ומתפרצת שוב בבכי. לעולם לא תשכח את דמותו של רב העיירה, ר' משה, שבו התעללו במיוחד לפני מותו. הרב התחנן לפני מעניו הפולנים, שהכירם יפה, לאפשר לו לומר וידוי "הן גם אתם אנשים דתיים", אמר להם "ולא פעם ראיתי אתכם הולכים לכנסיה להתפלל; הניחו לי להתוודות". ומשהחל הרב לומר "שמע ישראל" דקרו אותו הפולנים בכידוני-רוביהם. כשהוא שותת דם וגוסס שמעה גניה את קריאת "שמע ישראל" יוצאת מפיו, עד שהוציא נשמתו בטהרה.

האיכר הפולני דובאנביץ

האיכר דובאנביץ מילא הבטחתו ושמר אמונים ליוסף. הוא שמר עליו מכל משמר. באחד הימים, **כשהקיפו הגרמנים את הכפר והאיכרים נדרשו להסגיר יהודים**, שלפי השמועה הם מסתתרים בכפר, אמר האיכר ליוסף שלא יפחד ויישאר בדיר. הוא לא ימסרנו לגרמנים אפילו במחיר חייו. ולשם הסוואה הכניס בנו השוטר את הפולנים והגרמנים לביתו, השקה אותם במשקאות חריפים וכך ניצלו יוסף ובני משפחתו ממוות. גם בלילות היו הגרמנים באים אל השוטר, שגר יחד עם אביו, והיו משתוללים עד אור הבוקר מבלי שידעו כי ממש מתחת לאפם מסתתרת משפחה יהודית.

באחד הימים בא האיכר וסיפר ליוסף ששמע מפי הגרמנים כי ביערות הסמוכים מצויים הרבה פרטיזנים והגרמנים אף חוששים להיכנס ליערות. לבו של יוסף פעם בחזקה; הנקמה בגרמנים בערה בו להשחית, ובאחד הלילות נפרד ממיטיבו האיכר, נטל את אשתו ושני ילדיו ופנה לעבר היער, אך פרטיזנים לא מצא שם. עברו כמה ימים והוא ומשפחתו הוסיפו לחדור לעמקי היער, אך גם שם לא מצא כל זכר לפרטיזנים. בינתיים אזלו מצרכי-המזון שהצטיידו בהם אצל האיכר, והרעב החל להציק להם. הם אכלו עשב ושמו מי בוך. כוחותיו הלכו וכלו. יוסף הרגיש שקצו קרב. שני ילדיו היו כבר נפוחים מרעב ומצמא ואשתו לא יכלה לפסוע אף פסיעה נוספת. כוח הסבל פג והוא החליט שהם יאבדו את עצמם לדעת. ואז, לפתע, הרגיש יד חזקה אווזת בו ומטלטלת אותו. בפקחו את עיניו ראה לפניו שני בחורים מזויינים ברובים, כשהם מחייכים אליו. "מי אתה?" שאלוהו. "יהודי אני וזו משפחתי" - ענה להם בקול חלוש. "גם אנו יהודים, פרטיזנים אנחנו" - אמרו הבחורים. וכך הובל יוסף ומשפחתו לפלוגת פרטיזנים יהודים שפעלה ביעד הגדול.

קץ המלחמה. העלייה לישראל

יוסף השתלב חיש מהר בפעולותיהם של הפרטיזנים, פעולות שהפילו חתיתן על כפרים רבים. מספר הפרטיזנים היהודים ביעד זה הגיע אז ל- 250 והם הצטרפו אחר כך לגדודו של קולונל הצבא האדום טומאצ'ניק, שהוצנח ליער זה. קולונל רוסי זה היה ידיד יהודים ואויב מושבע של ליטאים, שלא רחש להם שום אמון.

ששה עשר חדשים שהה יוסף עם משפחתו ביער. גדוד הפרטיזנים מנה כבר למעלה מ- 3000 איש. בהרבה קרבות אכזריים השתתף וזכה גם לקבל כמה אותות הצטיינות על גבורתו. במיוחד אהב אותו מפקד הגדוד בשל העזתו ורוח ההקרבה שפעמה אותו. בתקופת היותו פרטיזן אירגן יוסף פעולות מוצלחות של חדירה לגטאות, שנותרו עוד לפליטה ובהצלת יהודים והעברתם ליערות. הוא ביצע גם הרבה פעולות נקם נגד איכרים שהשתתפו בהריגת יהודים.

עם סיום המלחמה השתקע יוסף במינסק, שם נפגש עם חבריו, הפרטיזנים לשעבר, קצינים רוסיים ופקידים גבוהים, ביניהם גם מפקד גדודו, טומאצ'ניק. במינסק נודה בתו גילה, ומשם חזרו, כנתינים פולנים לפולין. בעיירתו החרבה, אליה הגיע להשתטח על קבר אבותיו

ומשפחתו השכולה, פגש בפולני מכר, שנתן לו תמונת-מזכרת מחרידה, בה רואים כיצד הביא לקבורה את ההרוגים היהודים. הפולני, כך הסביר ליוסף, עבר "במקרה" וצילם את המחזה האיום.

מפולין עלה יוסף ארצה. חבלי הקליטה וההשתרשות בארץ הוקלו עליו, בהיודע לראשי הקליטה בתל-אביב על עברו הטראגי. יוסף קיבל דירה בשיכון רמת-יוסף ואף חנות "תנובה".

"טוב לנו כאן בארץ", אומר לי יוסף, בהיפרדי מעליו, "טוב לי בעיקר, כשאני מוקף הרבה יהודים ואינני רואה את פרצופיהם של רוצחינו". אך אין לו מנוח מן המחשבה, שהוא קיפד פתיל חייו של בנו יקירו דוידל.¹⁴

עדותו של אונגר אליעזר על האופה שהקריב את חייו וחיי בנו

לאחר חיסול הגטו בבוכניה ביום 2 באוגוסט 1943, נשארו עוד- כשלוש מאות יהודים, במסגרת "חטיבת עבודה" שמתפקידה היה לנקות את העיירה - אחד היהודים, בין אנשי החטיבה היה יהודי פשוט, אופה בשם צימט.

"הירשל צימט ובנו, נער צעיר וצנום אפו לחם בשביל ה"חטיבה היהודית", מתוך הקמח שהשאירו אחריהם יהודי הגטו. בנוסף לשלוש מאות היהודים שעבדו למען הגרמנים, בניקוי העיירה, נמצאו עוד כמאה יהודים מסתתרים בתוך "בונקרים". היהודים הללו גוועו ברעב, ממש, הם רעבו לפרוסת לחם או לטיפת מים. ובכן, **מצפוננו של הירשל צימט לא נתן לו**

¹⁴ נימצוביץ יצחק: "בזכותם – דמויות מן הפנקס", משרד הביטחון, תשכ"ח-1968, עמ' 33-38.

מנוחה, הייתכן שיהודים ירעבו ללחם, בה בשעה שיש לאל ידו לעזור להם, להגיש להם כמה כיכרות לחם, מתוך הלחם שהוא אפה.

הירשל צימט ובנו נהגו להתחמק מן המחנה בחשכת הלילה ולהתגנב לעבר הבונקרים, שם היו מוסתרים היהודים הנרדפים ולהכניס להם לחם ומים, בדרך זו הצליחו לקיים בחיים עשרות נפשות יהודיות, חיי אדם שריחפו בין חיים ומוות.

פעם בלילה, ארבו הגרמנים הרוצחים להירשל צימט ובנו הצעיר, וראו אותם חוזרים עם סלים וכדים ריקים, הרוצחים אסרו אותם והובילום אל בית-העירייה כדי לירות בהם. הנאצים ברצותם לדלות מהם מידע על הבונקרים, **הפרידו בין האב לבנו והבטיחו להם, שבאם יגלו את מקום הבונקרים, בהם מוסתרים היהודים - ישחררו אותם.**

האב הנפחד, בחששו שמא בנו הנער לא יחזיק מעמד בניסיון קשה זה, התחיל לצעוק לעברו במלוא כוחו:

"גזרני עליו בשם אלוקי ישראל ובגזירת "כיבוד אב" - שלא תגלה לרוצחים שום דבר!", ואילו הבן ניגש אל אביו החזיק בו וצעק לעבר הנאצים שהצמידו אליהם את כלי-נשקם :
- "רוצחים, ירו בנו, הרגו אותנו, אנו לא נגלה לכם שום דבר".
וכך, כששניהם חבוקים זה לזה, ניספו על קידוש-השם".¹⁵

¹⁵ אונגר אליעזר, קובץ "זכור", עמ' 153. וגם יהושע אייבשיץ: "בקדושה ובגבורה", עמ' 305,

"מאצ'ק" העדיף למות ולא להסגיר יהודי

הרש לייב ראדזינסקי, משרידי פינצ'ב, מספר על מעשה גבורה של יחיאל שכינז' היה "מאצ'ק". שם משחתו לא ידוע. מוצאו היה ממשפחת כראבארסקי.

לפני המלחמה עבד האיש בחברת המשאיות "אקפדיציה".

"מאצ'ק" נתפס ע"י הגרמנים כשהוא מסתתר ביער. הגרמנים שידלו אותו למסור את מקומות המסתור של היהודים ביער ותמורת זה הם יחוסו על חייו ושחררו אותו. יחיאל ידע את כל המקומות בהם הסתתרו יהודים, אך הוא לא נפתה לשידולי הגרמנים הרוצחים. הוא העדיף למות ולא להסגיר אותנו...

"בפסח 1943, הצטרפו יהודים אל קבוצתנו ביער כמה מיהודי פינצ'ב, שברחו והסתתרו ביערות ינדז'ב.

לאחר שפלוגת עונשין גרמנית ארבה לם הם הצליחו ללכוד את יחיאל "מאצ'ק". הוא ידע היטב היכן מסתתרים יהודים. ביערות סקוברוני. גם איכרי הסיבה ידעו על הבונקרים שלנו. **הגרמנים הביאו את יחיאל, עינו אותו והבטיחו להשאירו בחיים, אם יסגיר אותנו. אולם כל שידוליהם ועינוייהם לא הועילו. למרות שעינו אותו שעות ארוכות, הוא שתק.** הוא נפל כגיבור תוך ייסורי תופת ולא הזכיר אף אחד".¹⁶ כבוד לזכרו!

¹⁶ ספר יזכור פינצ'ב עמ' 322. תורגם מידיש ע"י יהושע אייבשיץ בספרו: "דברים ככתבם", עמ' 37.

איצ'לה גולדמינץ מעדיף לספוג מכות ולא להלשין

את איצ'לה היכרתי משחר ילדותי, מאותן שנים ששהיתי בפיוטרקוב בבית סבי. תמיד היה איצ'לה מ"גונדר" ומטופח בלבשו החסידי המהודר, והנה לפתע, בשלהי קיץ 1944 הוא נעמד מולי, באולם מפעלי הנשק "האסאג" הצ'נסטחוב. נדהמתי לראותו, קשה היה לזהותו, כאילו לא שנים ספורות עברו מאז ראיתי אותו, אלא עשרות-עשרות שנים עברו מאז ראיתי אותו.

נדהמתי ותמהתי: הרי רק לפני חמש שנים ראיתי אותו, וכמה שבחור מסכן זה השתנה? ממש היה קשה להכירו: הוא ההדור בלבשו ובנקיונו.

עתה, עמד לפני בסמרטוטים קרועים ובלואים. נוסף על לכך: הגמגום ממנו סבל מעט, הפך כעת למין יבבה אילמת. הוא נעמד לפני ופרץ בבכי-יללה בלתי-נשלט. בקושי הצלחתי לדובבו. והנה סיפורו:

הוא הגיע הנה, לצ'נסטחוב, ממחנה סקאז'סקו בתור מכונאי אומן [מייסטער] הוא אחראי על קבוצת עובדים בייצור כדורים. **והנה לאחרונה "התלבש" עליו המפקח הגרמני, לאחר שנוכח לדעת שבקבוצת איצ'לה "נעלמת" בתדירות כמות גדולה של שמן פאראפין המיועד לניקוי מכונות.**

הגרמני הפך את איצ'לה המסכן ל"שעיר לעזאזל". **הוא טוען כי איצ'לה בתור האחראי חייב לאתר, מי גונב את השמן? ומאחר שאיצ'לה מסרב להיות המלשין, הוא מכה אותו, יום יום, מכות רצח, עד שהוא מרגיש שלא יחזיק מעמד זמן רב.**

אמנם יודע איצ'לה, זהותה של "הגנבת", נערה מסכנה משידלובצה, המקבלת תמורת שמן הפאראפין, מאחד הפולנים העובדים במפעל כיכר לחם כל שבוע.

לאיצ'לה אין לב ומצפון להלשין עליה. כך הוא סופג יום-יום מכות רצח.

כעבור מספר ימים לאחר שיחתי עם איצ'לה גולדמינץ, הוא נשלח במסגרת משלוח קבוצה גדולה שהגיעה ממחנה סקאז'סקו לגרמניה, מאז שוב לא ראיתי אותו...¹⁷

¹⁷ יהושע אייבשיץ: "דברים ככתבם", עמ' 60. עדותו של אייבשיץ יהושע.

דילמה של אליעזר יוסלביץ' מסלונים

טעמה של הבלגה

ג'סי, אליעזר יוסלביץ', שהיה באותם ימים בן 18 – בחור כארז היה: בעל קומה, בעל מרץ ובכל כוח, בזמן המדובר היה עובד במסגריה הידועה של פסח מלכוביצקי. בתקופה זו – באביב 1942 – יצאק פקודת היק {הממונה הגרמני}, המחייבת את היהודים לעבוד במשך כל השבוע, בלי הפוגה, בלי יום מנוחה - והיק או מישהו מכנופיתו היה מבקר ביום ראשון בבתי-המלאכה כדי לראות, אם היהודים "הנרפים והעצלנים" מתחמקים מעבודתם.

באחד מימי ראשון אלה הופיעו פתאום על סף בית-המלאכה של פסח מלכוביצקי – היק וקריגר {הממונה על עבודות הבנייה}, ההפתעה היתה מבהילה עד כדי-כך, שכל הפועלים כאילו קפאו באותו מעמד, ששני הרוצחים מצאו אותם. במהירות הבזק סקר היק את כל הפועלים ומבטו נתקל באליעזר יוסלביץ', שמשכמו ומעלה היה גבוה מכל הובדים ועמד באותו רגע בלי נוע והמכשירי העבודה בידיו.

"דו פאולר הונד" {"אתה כלב עצלן"} – נשמעה צריחת היק בין-רגע הפילהו שני הרוצחים ארצה ובאלות-גומי שבידיהם המטירו מהלומות על הבחור הצעיר, על עורפו, על ראשו, על גבו... דומיה שררה בחדר ובין מכה למכה שמעו הפועלים, איך המוכה מהסס באצבעותיו בין כלי העבודה על הרצפה, כאילו ביקש שם עזרה, אך הגה לא הוציא מפיו...

"לא הרגשתי שום כאב, לא בעורף, לא בגב ולא בראש – סיים אליעזר את סיפורו, ודבריו נחנקים בגרונו – אלא פה, פה בלב עמד דבר-מה להתפוצץ... עוד רגע קט והייתי מניף את פטיש הברזל הענק שהיה תחת ידי ומוחץ את גלולותיהם של שתי חיות טרף אלה... **אך בכל שארתי כוחותיי התאמצתי לא לחדול אף לרגע מלחשוב על אבא, על אימא, על בני-הבית, על כל יהודי הגטו כולו...** וכך הייתי מוטל כבהמה עקודה, ספגתי מהלומה

אחרי מהלומה, ואני, בחור הצעיר, הבריא והחזק – החרשתי – וזהו המכאיב עד לטירוף הדעת..." – סיים ועיניו זלגו דמעות.¹⁸

דילמה את מי להציל? עדותו של מאיר הורביץ בפיוטרקוב

בזמן ה"אקציה הגדולה, כגורשו יהודי פיוטרקוב להשמדה באוקטובר 1942, הייתה אשתי רבקה הי"ד חבויה בבונקר שהוכן במרתף הבית: כיכר צ'רניאצקאגו 2. יחד עם רוב הני משחתי: הורי: שמואל גדליה ואסתר פרל, אחותי הבכירה רחל {רוז'יה}, בנם הנסל, בעלה מרדכי פרנקל ואמו בלה ועוד כמה משפחות, יחד כ-3 נפש.

אחרי הגירוש הגדול שנמשך שבוע נתגלה הבונקר על כל יושביו וכולם הועברו לגטו המוקטן, נכלאו במשטרת הגטו ומשם, אחרי כמה ימים, הועברו לבית-הכנסת ששימש אז כמקום הסגר ל"בלתי לגליים".

לא עזרו ההשתדלויות המרובות לשחררם, לא הועילו הפצרותי אצל ה"יודן-ראט" ומשטרת הגטו שכמה מהם היו כביכול מכרים או ידידים שלנו.

לא הועיל ניסיון שיחוד שוטר גרמני שעמדתי להיפגש עמו בתיווכו של ידידנו, מרדכי קמינסקי ז"ל, למען שחרור, לפחות אחד או שניים מעצורי משפחתי.

באחד מחילופי מכתבים שהתנהל ביני לבין אשתי המנוחה באמצעות מרדכי קמינסקי ז"ל, **משתקפת התלבטות טרגית: כלומר, את מי להציל קודם?** אשתי המנוחה עמדה על כך

¹⁸ "פנקס סלונים" [דברי ימי סלונים, דיוקנה של עיר, השמדת הקהילה, דפי הנצחה], העורך קלמן ליכטנשטיין, הוצאת ארגון עולי סלונים בישראל, 1961-1979.

שלילד עם האם, היא אחותה הבכורה, זכות קדימה להשתחרר, אבל התקווה להצלת מישהו ממשחתי ע"י השוטר הגרמני נתבדתה, כאשר בצהרי יום אחד, נורו ע"י איש גסטפו 2 שוטרים יהודיים, סנדובסקי וגולדשטיין הי"ד על שהצליחו להוציא את הוריהם מ"בית-הכנסת". המקרה גרם מיד להסתלקותו המוחלטת של השוטר הגרמני מכל העניין.

אני נמצאתי אז במקום עבודתי בבית החרושת "קארא" ולגטו הקטן הוכנסתי תחת משמר כל יום אחרי גמר העבודה. מפה כווננו בעיקר כל השתדלותי להוציא את בני משפחתי מבית-הכנסת, ואף התחמקתי כמה פעמים מהליכה לעבודה למרות הסיכון שהיה כרוך בזה.

יום אחד, כשחזרתי עם הקבוצה לגטו, קידמה אותי הידיעה הנוראה שכל כלואי בית הכנסת, כ-600 במספר, נשלחו בעגלות איכרים לטומשוב.

אין ביכולתי וברצוני לתאר את עינויי נפשי אשר עברו עלי בזמן הזה עקב כל התעלולים ולבסוף המהלומה הכבדה הזאת, כי כל תיאור גורע.¹⁹

¹⁹ ספר הזיכרון לקהילת פיוטרקוב טרבולנסקי, מאיר הורביץ: מהבונקר לבית הכנסת עמ' 813.

שאלות ודילמות שעלו בגטו קובנה והופנו לרב אשרי אפרים והתייחסותו לדילמות שנשאלו

השאלות והתשובות הובאו בספר שחיבר הרב אשרי אפרים: **"שאלות ותשובות ממעמקים"**, ספר שאלות ותשובות ועניינים שעמדו על הפרק בימי הרג ואבדן של שנות תש"א-תש"ה בגטו קובנא, ניו-יורק, תשכ"ט – 1969.
"שו"ת ממעמקים" הינו ספר מקיף ביותר ובו תשובות לשאלות שנשאלו בזמן השואה.

* * * * *

הרב אפרים אושרי נולד בקופישוק, ליטא בשנת ה"א תרע"ד (1914) ונפטר בניו-יורק, ארצות הברית בשנת ה"א תשס"ד (2003).

למד בישיבות ליטא ונסמך להוראה. **בזמן השואה** פעל לצד רבו, הרב אברהם דובער כהנא שפירא, שהיה רבה של **קובנה ואף השיב לשאלות שהופנו לרבו. הוא שימש כרב בגטו קובנה והקים שם בית מדרש**. לאחר שחרורה של קובנה הוא שימש כרבה היחיד, וממנה הוא היגר לאוסטריה שם ייסד ישיבה במחנה הפליטים וועלש (ליד זלצבורג).

בשנת ה"א תש"ו הוא היגר לרומא - איטליה שם פעל רבות להטבת מצב הפליטים והיהדות. ברומא ייסד ישיבה לפליטי השואה בשם "מאור הגולה". מרומא הוא היגר לארה"ב שם שימש כרבה של קהילת "בית המדרש הגדול" בניו-יורק.

אני מביא מספר דילמות שהובאו בספר הנ"ל. כדי להקל על הקוראים השמטתי את "השקלא וטריא" ההלכתי שעליהם הסתמך הרב אשרי אפרים בעת תשובתו. הבאתי את השאלה והמסקנה הסופית {תמצית התשובה}.

האם מותר להתאבד?

{מתוך שו"ת ממעמקים חלק א סימן ו}

דין המאבד עצמו לדעת כדי שיבא לקבר ישראל

שאלה: ביום ו' מר חשון שנת תש"ב יומיים לפני החורבן הנורא של גיטו קובנה, שעה שלעינינו הובלו כעשרת אלפים איש, אנשים, נשים וטף להכריעם לטבח וכל אחד מיושבי הגיטו ציפה לקץ המר עת שזרוע הרשע של הזדים הארורים תונף עליו באכזריות ותכריתו מארץ החיים, אז בשעה טרופה זו בא אלי בעל-בית אחד, מנכבדי העיר יגוע באנחתו ודמעתו על לחיו ובשיחו אמר לי כי בנפשו היא בשאלתו, כי איכה יוכל לראות ברעה אשר ימצא את משפחתו, אשתו ובניו ובני בניו, שייתכן מאד שיוטבחו לנגד עיניו כדי להגדיל את צערם וייסוריו, שהרי הרוצחים הגרמנים מנהגם היה להתענג על הייסורים והצער של קורבנותיהם ולכן היו נוהגים להרוג את הבנים לעיני אבותיהם ואת הנשים לעיני בעליהם ורק אחרי שהיו משביעים את זעפת חמת הרצח שבתוכם שרתחה בקרבם ונפשם התענגה על זעקת המעונים והמומתים, רק אז היו שולחים יד בראשי המשפחה, ולכן מכיוון שאין בכוחו לעמוד בפני ייסורי הנפשות האהובות והיקרות לו מכל יקר, ובלי ספק שליבו יתפלץ בקרבו ונפשו תצא ממנו בראותו זאת, **לזאת שאלתו היא אם מותר לו לקרב את קצו, לשלוח יד בנפשו אשר לא כדת ובלבד שלא יראה בעיניו באובדן בני ביתו. ונוסף לזה הוא עצמו לא יומת במיתה משונה תוך ייסורים גדולים על ידי הרוצחים הארורים ימח שמם וגם יזכה לבוא לקבר ישראל בבית הקברות שבגיטו קובנה.**

תשובה תמציתית:

ובכל זאת נראה לי שלפרסם ברבים כפסק הלכה שבנידון דידן מותר לו לאדם לאבד עצמו לדעת, בודאי אסור, כי בזה היינו נותנים יד לפושעים הצוררים ימ"ש, כי כמה פעמים טענו כלפי היהודים על שאינם מאבדים עצמם. לדעת כמו שעשו יהודי ברלין, ודבר זה יש בו משום חילול השם, מפני שזה היה מראה כאילו אין ליהודים בטחון בחסדי ה' שיצילם מידיהם

הטמאות והארורות של הצוררים ימ"ש, וכל רצונם של הרוצחים היה להכניס בקרב היהודים אדרלמוסיה של יאוש כדי לעקור מלבם כל תקוה ותוחלת לישועת ה'.

ואמנם יש לציין כאן בגאון כי לא היו בגיטו קובנה מקרי איבד ולדעת זולת שלושה אנשים שרוחם נפלה בקרבם, אבל יתר יושבי הגיטו האמינו באמונה שלימה כי לא יטוש ה' את עמו ויאמר למשחית די, כולם האמינו בביאת המשיח ובכל יום חיכו לו שיבוא.

* * * * *

אם מותר להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה?

{מתוך שו"ת ממעמקים חלק ב סימן א}

שאלה: בימים הראשונים לכניסת הגרמנים לליטא, בכ"ח סיון תש"א, מיד כשדרכו רגליהם הטמאות על אדמתה, הם החלו להראות את אכזריותם הגדולה כלפי היהודים בכל מעשי רשע וזדון, מדי יום ביומו הם התחילו לערוך ציד אדם ברחובות קובנו, צדו וחטפו יהודים, אנשים ונשים ושלחו אותם למבצר השביעי במקום שנקבע גורלם, במלאכת ציד היהודים והחטיפה נעזרו הזדים הארורים על ידי משרתיהם עושי דברם הליטאים שששו משוש על שניתנה להם על ידי הגרמנים ימ"ש האפשרות להצר את צעדי היהודים שנואי נפשם מאז ומתמיד, ולגרום להם צרות להרגם ולהשמדם שלזה איוותה וכלתה נפשם מעולם.

וכל המיצר לישראל נעשה ראש, היו בין הליטאים כאלה שהצטיינו במעשי אכזריותם ורשעתם כלפי היהודים ביחוד כשרצו למצוא על ידי כך חן בעיני אדוניהם הגרמנים, עד שהגרמנים מינו אותם לראשים ומנהלים על מלאכת הציד והחטיפה של היהודים בהיותם סמוכים ובטוחים שיעשו את מלאכתם באמונה מתוך שנאתם העזה ליהודים הכבושה אצלם מדור דור המפעפעת בתוכם כארס ממאיר, ואכן הרבו הליטאים האלה לעשות צרות ליהודים ולגאל את ידיהם בשוד ורצח במידה לא פחותה מהגרמנים, מאות יהודים נחטפו בימים ההם על ידיהם ברחובות והוצאו גם מהבתים, וביניהם גם מספר רב של בני ישיבה.

ואז בימים טרופים אלה נתבקשתי על ידי מרן הגאון הצדיק ר' אברהם גרודז'ינסקי הי"ד, מנהל ישיבת סלובודקה, שאלך אל ר' דוד איצקוביץ הי"ד שהיה מזכיר אגודת הרבנים

ולבקשו שהוא ילך אל הליטאים שהיו ממונים על ציד היהודים שהוא הכיר אותם עוד מלפני המלחמה, שישתדל אצלם שישחררו את בני הישיבה שנחטפו על ידם.

ועלתה לפנינו השאלה: אם מותר לו ללכת מצד הדין אל הליטאים הללו בדבר שחרור בני הישיבה, הואיל ויש בזה משום סכנת נפש בשבילו מכיון שהרי הם יכולים לחטוף גם אותו כדרך שהם חוטפים יהודים אחרים, אם מותר לו לסכן את נפשו בכדי להציל את חברו מצד הדין.

תמצית התשובה:

ואם כי יש לפלפל טובא בדברי רבינו הנצי"ב, על כל פנים מבואר מתוך דבריו במה שיצא לבאר את דברי התוספות דסבירא ליה, דאף אם נתפוס כשיטת הפוסקים דאפילו היכא שחבירו נתון בסכנה ודאית אין לו להסתכן אפילו מספק בכדי להציל את חברו, מכל מקום מידת חסידות היא שיחלץ לחוש ולמהר להציל את חברו הנתון בסכנת נפש ודאית.

ולפי זה בנידון דידן אם כי מצד הדין אין לחייב את ר' דוד הנ"ל שיסכן את עצמו בשביל הצלת בני הישיבה שנתפסו בידי הצר הצורר שפרש ידו עליהם, אבל אם בעל נפש הוא ורוחו נדבה לסכן את עצמו מספק עבור הצלתם בודאי שאין למונעו מזה וכדאי הוא רבינו הנצי"ב זצ"ל לסמוך עליו בזה ובפרט לפי מה שהעלה בערוך השולחן שהבאנו את דבריו לעיל, שיש לשקול ענין כזה בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדי אלא לקיים בעצמו מה שאמרו רבותינו ז"ל כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא, ועל אחת כמה וכמה בנידון דידן שעיקר קיום התורה תלוי בבני הישיבה ההוגים בה וממיתים את עצמם עליה, וביחוד לעת כזאת מאחר שכל עיקר כוונת הצורר היתה להכרית הגוף והנפש הישראלית גם יחד ולכן הם שפכו זעמם וחמתם על גדולי התורה וניאצו את קדוש ישראל כידוע שהיו מחרפים ומגדפים את אלוקי יעקב בשעה שהיו מענים את הקדושים ומכריעים אותם לטבח, לכן לפי דברי הנצי"ב ובעל ערוך השולחן שהעלה שיש לשקול הענין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדי, בודאי שהחובה מוטלת על כל אחד ואחד ששאר רוח בו לעשות כל מה שהוא יכול להצלת בני הישיבה כדי שגר ה' - נר התורה לא יכבה, ולהפר על ידי כך את מחשבתם הרעה שהם חורשים לפרוש יד על כל מחמדי ישראל - מחמדי התורה, ולהשכיח את זכרה מקרב העולם.

ואכן ר' דוד הנ"ל, שמע והאזין לבקשתי, הוא חגר עוז והלך להשתדל עבור בני הישיבה אצל הליטאים, והצליח בהשתדלותו שישחררו אותם ויוציאום ממאסרם, זכרה לו זאת אלוקים לטובה ונקום את נקמת דמו הטהור שנשפך כעבור זמן במחנות ההריגה והשמד.

* * * * *

אם מותר להכניס עצמו לסכנה בגלל לימוד תורה ותפילה בצבור?

{מתוך שו"ת ממעמקים חלק ב סימן יא}

שאלה: ביום י"ג אלול תש"ב הוציא הצר הצורר הנאצי ימ"ש את הצו שאסור ליהודים כלואי הגיטו לברך את ה' במקהלות ולהתאסף בבתי כנסיות ובתי מדרשות לתורה ולתפלה ולזעוק לה' בצר להם ולהפיל לפניו תחינה שיעזור להם ויושיע לחץ נפשם מן המיצר ולפדותם מרדת שחת.

כלואי הגיטו שבורי הלב ונדכאי הרוח, רצוצי הגוף ומרי נפש אחרי יום של עבודת כפיה מפרכת נוהגים היו לנשות את עמלם בהתאספם במקדש מעט, בית הכנסת ובית המדרש, ולקבוע עתים לתורה מפי מלמדים להועיל בחבורת ש"ס ומשניות ולשמוע דברי תוכחה ומוסר, עידוד ונוחם מפי רבנים ודרשנים שהנעימו מדברותיהם והעניקו לשומעים מצוף אמרי נועם של דברי חז"ל ונסכו לתוכם רוח תקווה ובטחון ואמונה ויראה בקדוש ישראל צורו וגואלו שיקום להשיב נקם לצריו ולמחוץ ראש הפתן הנאצי על ארץ רבה ורבבות אלפי ישראל יזכו לראות בעיניהם נקמת דם עבדיו השפוך.

וגם אני זכיתי להיות ממצדיקי הרבים שהמשיכו בתוך חשרת החושך ואפלת הצרות להרביץ תורה לעם ה' ובבית מדרשי שהיה מפורסם וידוע בשם "אבא יחזקאל"ס קלויז" המשכתי להגיד לפני קהל ועדה את שעורי הקבועים וגם אחר כך כשהזדים הארורים נטו קו על בית המדרש הזה שחתו את הודו ועשאוהו לבית סוהר העתקתי את מושבי לתוך "הלויית המת קלויז" ולבית הכנסת שבבית גאפינוביץ שברחוב וויטנא ולתוך בית הכנסת של חיים שאפיר שברחוב ווארענא סמוך לבית "מועצת הזקנים" (עלצטען ראט) וביחוד התמסרתי לשעורים

היומיים שלימדתי בחברת "תפארת בחורים", בכל המקומות הללו חזקתי בעזרת שוכן מרומים ברכים כושלות ורפות הרוח של צעירי ישראל והמוני עם, והתאמצתי ללמדם בינה ודעת שידעו ויבינו שכשם שמברכין על הטוב כך מברכין על הרעה ועלינו להוחיל דמם לעזרת ה' ולישועתו כי טוב ה' לקווי ולמיחלים לחסדו וקרוב הוא לכל קוראיו אשר יקראוהו באמת, ושעלינו להזדיין באמונה ובטחון לשאת עול בשמחה ורצון כי יש תקוה לאחריתנו.

והנה הרשעים הארורים שליבם האכזר חרש אך רע כל היום על זרע עם קדוש מעינים לא נעלם מקור הכוח והעידוד הנובע ממקומות התורה והתפלה ומאחר שכל - מגמתם ושאיתם היתה להכניס בלבבות הכלואים רוח של יאוש ואבדן עצה, **לכן הם גזרו כאמור את גזרתם שאסור ליהודים כלואי - הגיטו לברך את ה' במקהלות בבתי הכנסת ובתי המדרש ולהתאסף שם לשם תפלה ולימוד, וכל העובר על הפקודה אחת דתו להמית.**

ואז בזמן ההוא בא אלי ר' נפתלי ווינטרויב הי"ד גבאי בית הכנסת של גפינוביץ הי"ד **ושאל אותי כדינה של תורה, אם מחויב הוא להסתכן בסכנת גוף ונפש לילך להתפלל בציבור בקלויז שהיה רגיל בו להשכים ולהעריב? האם מחויב הוא למסור את נפשו על תורה ותפלה או לא?**

תמצית התשובה:

שאלה זו מסתעפת לשני ענפים והיא שאלה אחת שיש בה שתיים:
(א) האם יש חיוב למסור את נפשו על תורה. **(ב)** האם יש חיוב למסור את נפשו על תפלה, וזה אשר השבתי בעזרת החונן לאדם דעת על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

ולזאת בנידון דידן לא מלאני לבי להורות לשואל שילך לסכן את עצמו ולהתמסר על קדושת השם לשם תורה ותפלה בצבור, כי מי יודע אם מחשבתו טהורה וזכה מכל שמץ וסיג עד שיהא במדרגת מעלת דניאל וחבירו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם אפילו על דבר שיש לדרוש עליו "וחי בהם ולא שימות בהם", אבל מאידך גיסא לא אסרתי עליו לעשות כן מטעם מה שכתב הרמב"ם בפ"ה מה' יסודי התורה ה"א, שהרי כל ישראל קדושים הם ובעלי נפש שחוצבה משמי מרומים ממעלות הכי עליונות, כי מצד הדין יש להשאיר את הדבר הזה להכרעת כל אחד ואחד כפי גודל הרגשתו ומעלתו אהבתו ויראתו, ובוודאי שבעל הדין והרחמים יורה לו את דרכו, דרך החיים.

ולכן בודאי שיש למסור את הנפש על קיום התורה והתפלה ולעשות כמעשה דניאל איש חמודות שמסר את נפשו וגופו על התפלה למרות שידע שיטילוהו ויזרקוהו לגוב של אריות, וכן נהגו זרע קודש בני אל חי שהמשיכו לנהוג כמנהגם מקדמת דנא ללמוד ולהתפלל בצבור, וכמו שדניאל הוא מצלמא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה, כן גם הם המשיכו לברך את ה' במקהלות ולקבוע עיתים לתורה וברבים.

וגם בראש השנה של שנת תש"ג לא פחדו היהודים שהגרמנים ימ"ש ישמעו את קול השופר שהם תוקעים בשעת תפילתם לקרוע את השטן הצר המשחית מעליה, ולא רק התכנסו בצבור להתפלל במקומות התפלה שקבעו אלא אפילו בבית החולים שבגיטו התפללו בצבור בראש השנה והיוזמים את הדבר היו דווקא הרופאים המתבוללים שלא חשו לגזירה זו בהיותם נכונים למסור את נפשם על מצות התפלה.

וגם אני המשכתי את שעורי הקבועים ברבים מדי יום ביומו למרות הגזירה האיומה הזאת, ולא עוד אלא שחברי "תפארת בחורים" שיכללו וגמרו את בנינו של מר זינגער ברחוב קאקלו מספר 8, סיידוהו ושיפצוהו, וסידרו בו חשמל ועשו גם כן מחבואה כדי להינצל מהגרמנים, ולא נתקררה דעתם עד שעשו חג של חנוכת הבית בשעה שכלתה כל מלאכת שיכלול הבניין הזה והתחלנו בו ללמוד את שעורינו הקבועים ואת הדרשות שדרשתי לפניהם לעודד את רוחם לחזקם ולאמצם.

ואמרי פינו היו לרצון לפניו ית"ש שזכינו בזכות התורה והתפלה לצאת מגיא - ההריגה בשעה שכרע נפל האויב ואנחנו קמנו ונתעודד לצאת מאפלה לאורה.

* * * * *

אם מותר מצד הדין לאחד מכלואי הגטו לסכן את עצמו ולברוח ליערות הפרטיזנים?

{מתוך שו"ת ממעמקים חלק ד סימן י'}

שאלה: נשאלתי מהנכבד ר' יצחק גאלד בהיותנו בצרת השביה בגיטו קובנה את השאלה דלהלן, היות שמדי יום ביומו היו הגרמנים הארורים מוציאים מהגיטו למעלה מאלף לעבודת כפיה בשדה התעופה, שם היו מעבידים את המוצאים הללו בפרך כדי לענותם בסבלותם במכסת עבודה יומית שהיה עליהם למלא.

והיה אם היו רואים הגרמנים שהמוצאים מהגיטו לא יוכלו למלא את מכסת העבודה היומית שהם קבעו ברשעתם, הייתה מיד מתלקחת בהם חמתם כאש להבה והיו פושטים על הגיטו בחמת רצח כדי לתפוס יהודים נוספים לעבודת הכפייה למען מלא את מכסת העבודה. וכיון שניתן רשות למשחית להחל הנגף בכלואי הגיטו, היו הקלגסים הגרמנים ימ"ש מוחקים מעליהם כל צורה אנושית והיו הופכים להיות לחיות טרף דורסות שכל מגמתן היא אך לטרוף טרף ולרוות את צימאונם לדם, הם היו מתנפלים על היהודים האומללים והיו מפליאים להם מכות רצח ושמים אותם בשעת מעשה ללעג וקלס, ברצונם לגרום ליהודים יסורי גוף ונפש כאחד.

ואין לך יום בגיטו שלא תהא קללתו מרובה מחבירו ושלא יתחדשו בו גזירות חדשות משונות לבקרים שהרה וילד רוחם ולבם הרע, ושמועה רודפת שמועה, וכלואי הגיטו המעונים בעוניים שואלים זה לזה, שמועה מה מיום? שמועה מה מלילה? ויהי היום ותעבור השמועה לא טובה במחנה הכלואים לאמור, שהנה הגרמנים החליטו לקחת מספר רב של אנשים על מנת להעבירם למחנה אחר, **זאת אומרת למחנה השמדה.**

ובעקבות השמועה הזאת עשתה שמועה אחרת לה כנפים, שהנה מספר רב של כלואי הגיטו בורחים בחשכת הלילה ליערות כדי להצטרף לחבורות הפרטיזנים העושים נקם בגרמנים ומרבים בהם חללים, כי זוהי הדרך היחידה שנשארה ליהודים הנחשבים אצל הגרמנים כצאן לטבח יובל, והיא לעמוד על נפשם על ידי צירוף לחבורות הפרטיזנים הלוחמים בהם בחירוף נפש.

אולם דא עקא, כי הדרך ליערות היא הרת סכנות, כי מלבד שהגיטו עצמו מוקף הוא בגדר תיל מחושמל שכל הנוגע בו קובע את נפשו, ובמרחק ידוע זה מזה בנויים מגדלי תצפית עליהם עומדים חיילים גרמנים כשבידיהם מכוונות ירייה דרוכות, הם עומדים וצופים יום ולילה על המגדלים הללו ומוכנים מיד לפגוע בכל דבר מתנועע אפילו בחשכת הלילה, כי זרקורים גדולים מאירים את כל סביבות המחנה.

זאת ועוד אחרת, כי אצל הפרטיזנים היה חוק ולא יעבור שלא לצרף אליהם אנשים הבאים להסתפח על צבאם, אלא אם כן האנשים באים אליהם כשכלי זינם בידם, כי אצל הפרטיזנים היה מחסור גדול בנשק, ולכן היו אוספים אל שורותיהם רק את האנשים שיש להם נשק משלהם.

והתנאי זה עוד הגדיל יותר את הסכנה שנשקפה לכל אלה שברחו מתוך הגיטו מתוך רצון להצטרף לפרטיזנים, כי הגרמנים היו ממיתים מיד את הנתפס מחוץ לגיטו כידוע, ועל אחת כמה וכמה כשנתפס מישהו כשנשק נמצא ברשותו, איש כזה נחשב תיכף ומדי לגברא קטילא.

מלבד זאת היו ביערות פלוגות /פלוגות/ פרטיזנים כאלה שלא רצו בכלל לקבל לתוכם יהודים, כי גם הם היו שונאי ישראל גדולים למרות שנלחמו עם הגרמנים, ויהודי שנפל לידי פלוגת הפרטיזנים כזאת שילם לא אחת בחייו.

ולזאת נשאלתי אז על ידי הנכבד הנ"ל, אם מותר מצד הדין לאחד מכלואי הגיטו לסכן את עצמו ולברוח ליערות, כי אולי ה' יהי' בעזרו יצליח על ידי בריחתו להישאר בחיים, כי כאן בתוך הגיטו הסכנה הנשקפת לחייו היא ודאית ואילו על ידי בריחתו הוא יכניס את עצמו רק לספק סכנה.

מפני שידועה הייתה האימרה שהייתה מהלכת בגיטו, אימרה אופינית מאוד שכינתה את כלואי הגיטו בשם "מתים בחופשה", כלומר שהם נחשבים כמתים אלא שקיבלו חופשה לפי שעה...

כי מלבד הפעולות ("אקציאן") שהגרמנים היו מעבירים בגיטו מזמן לזמן, בהן היו תופסים אנשים נשים וטף ושולחים אותם למחנות ההשמדה, היו חיי היהודים תלויים להם מנגד גם בעתים זמנים שלא היו בהם פעולות, כי על כל דבר קטן היו הגרמנים יורים ביהודים והורגים אותם, בין אם נדמה היה לגרמני שיהודי לא נהג בו כבוד הראוי, ובין אם נמצא בתוך בגדי היהודי בשובו מעבודת הכפייה פרוסת לחם יבש ברצונו להחיות בזה את נפש עוללו הגווע מרעב, האם נחשבים חיי הגיטו לוודאי נתונים בסכנה בהשוואה לסכנת הבריחה שאינה רק ספק סכנה.

או דילמא יש מקום לשקול להיפך ולומר, שהחיים בגיטו כפי שהם עכשיו אין בהם סכנה, כי ישנה גם שמועה האומרת שאלה שנשארו בגיטו עד עכשיו לא יאונה להם כל רע אם רק יעבדו וימלאו את כל מה שהגרמנים דורשים מאתם, ולעומת זאת גדולה היא מאוד הסכנה לבורחים לא רק מצדם של הגרמנים אלא גם מצדם של גויי הארץ הליטאים המתנכלים לתפוס יהודים כאלה להמיתם או למסרם לידי הגרמנים.

תמצית התשובה:

מעתה לפי דברי המנחת חינוך הרי ברור, שהמלחמה הזאת שהגרמנים הארורים צאצאי עמלק ימ"ש הכריזו על היהודים לאבדם ולהשמידם, בוודאי שהחיוב והמצוה מוטלים על היהודים להשיב מלחמה שיערה ולהשיב להם כגמולם ולעשות להם כאשר הם זוממים עלינו ומצוה לרדוף אותם באף ולהשמידם מתחת שמי ה'.

ולזאת בוודאי "דחוויה סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותם אף שיסתכן", כמו שכתב המנחת חינוך, ואדרבה ככל אשר יתרבו האנשים הבורחים לתוך היערות אל מחנות הפרטיזנים המזנבים את כל הנחשלים שבחיילי הגרמנים, כן תתמעט הסכנה מאלו הבורחים ליערות, וכן תתחזק ידם האוחזת בשלח ויגבר חילם לעשות בגרמנים נקם ותוכחות.

ולכן הוריתי שאין לרפות את רוחם של המתכוננים לברוח ליערות אלא אדרבה, יש לעודדם ולאמצם וכמובן שיש להושיט להם כל מיני עזרה לשם רכישת כלי זיין ונשק כדי שלא יבואו ריקם למחנות הפרטיזנים אלא יהיו מלומדי קרב ומלחמה ויהיו מיד מוכנים להיות בין העומדים בשורות הראשונות של הלוחמים.

וא-ל נקמות יופיע להילחם להם כדי שיחזו נקם וישמחו וירחצו פעמיהם בדם הרשעים הגרמנים ימ"ש, אשר יפוצו וינסו מפניהם וכנדוף עשן ינדופו ויאבדו עדי עד, ואלה המעטים השמים את נפשם בכפם לברוח ליערות יהיו מבשרי צבא רב שימחץ ראש האויב הגרמני וישוף קדקוד הפתן הגרמני ימ"ש"ו.

* * * * *

אם יש היתר לקיים מצות לולב ביום ראשון של החג שחל להיות בשבת, כשאי אפשר ביום אחר?

{מתוך שו"ת ממעמקים חלק ד סימן ה}

שאלה: בשנת תש"ג כשהיינו כלואים במכלאת גיטו קובנה ובחוץ שיכלה חרב ובחדרים אימה, בכל זאת היינו מלאי תקווה שסוף כל סוף יבוא הקץ לצרותינו ושומר ישראל ישמור שארית ישראל יצילנו מיון המצולה ויקרא לאסירים דרור, ישלם לרשעי הגרמנים הארורים כגמולם ויחיש פדות וישע לעמו.

תקווה זו חיזקה את כוחנו למען לא נכרע תחת עומס הגזירות הרעות והקשות שהזדים הגרמנים ימ"ש היו מחדשים עלינו /בכל/ יום, כל אחד ואחד מכלואי /מהכלואים/ עסק כפי יכולתו בתורה ומצוות, קול התורה לא נדם בגיטו ולא פסקו אף ליום מעשי הצדקה והחסד שהיו עושים אחד עם חברו.

אולם עם התקרבותו של ירח האיתנים כשהימים הקדושים משמשים ובאים וחג הסוכות זמן שמחתנו עמד מאחורי כותלנו, נפל רוחם של יושבי הגיטו וחשך משחור תארם, הם הורידו לארץ ראשם ולבם צעק אל ה', האם יוכלו לקיים בגיטו את מצוות החג, האם ירשו להם הגרמנים הארורים להקים סוכה, האם יתגלה להם נס מן השמים ויוכלו להשיג אתרוג ולולב כדי לקיים מצות ארבעה מינים כמצווה עלינו בתורה. ובפרוס חג הסוכות, במקום הבעת שמחה, שמחת החג, הי' נסוך על כל פנים ארשת תוגה ויגון כאב וצער, על שאין באפשרותם לקיים את המצווה הגדולה של נטילת לולב וברכתה, יגונם גבר עליהם מפני המחשבה האיומה, מי יודע אם יוכלו אי פעם עוד לקיים את המצווה הזאת, מי יודע אם אי קיום מצוה זאת הוא אות מבשר רעות לאמר, שאפסה מהם כל תקווה ואין להם עוד תוחלת שיוצאו ממסגר לראות אור עולם.

והנה פתאום עברה הרינה במחנה הכלואים שזה עכשיו הגיע יהודי מווילנה ובידו אתרוג מהודר עם יתר המינים וישנה האפשרות של קיום מצות נטילת לולב.

וזה הדבר, בוויילנא ובקובנה היו להם לגרמנים בתי מלאכה שבהם עבדו עובדי כפיה יהודים וביניהם כמה מומחים שהגרמנים מינו אותם למפקחים על העבודה, ומזמן לזמן נהגו הגרמנים לשלוח את המומחים הללו מוויילנא לקובנה ומקובנה לוויילנא הכל לפי הצורך, כגון לתיקון מכונות בבתי המלאכה כדומה.

אין צורך לומר שהמומחים היהודים הללו שנשלחו תמיד בלוויית גרמנים שתפקידם היה להשגיח על היהודים אבל היה אפשר לשחד אותם בממון שיעצמו עין ויעשו את עצמם כלא רואים מה שהיהודים הללו מובילים אתם, ולא אחת מילאו היהודים האלה שליחויות חשובות בשביל יהודי קובנה

מומחה יהודי כזה הגיע אז לקובנה מוויילנא ובידו אתרוג שהצליח להביא אתו כדי לקיים מצות נטילת לולב.

למותר לתאר את גודל השמחה של יהודי קובנה כשנודע להם שיוכלו גם הם לקיים מצוה גדולה זו ולברך עליה במשך כל ימי החג.

אולם דא עקא, אליה וקוץ בה, כי באותה השנה כל /חל/ היום הראשון של סוכות ביום השבת שאין נוטלין בו לולב, ולפי צו הגרמנים מוטל היה על המומחה היהודי עוד במוצאי שבת זה שהוא מוצאי היום הראשון של החג לשוב לוויילנא.

כשנודע הדבר ליהודי גיטו - קובנה שנבצר יהיה להם לקיים את המצוה הגדולה של נטילת לולב למרות שנמצא כעת אתרוג בקובנה גדל צערם ביותר על שנגנזה תקוותם לקיים את מצוה הזאת ולהכניס על ידי כך זיק של אורה ושמחה לתוך חשכת היגון והסבל של עמק הבכא בגיטו - קובנה.

ואז נתעוררה השאלה, האם יש איזה היתר לקיים מצות נטילת לולב ביום הראשון של החג אף על פי שהוא חל בשבת או לא. ונשאלתי להורות להם את הדבר הלכה למעשה.

תמצית התשובה:

ואף על פי כן לא רציתי להורות בזה לא איסור ולא היתר, ומכיון שלא הוריתי להם לאיסור הבינו מעצמם שכל הנוטל אינו מפסיד, ואכן רבים מיהרו בזריזות לקיים

את מצות נטילת לולב ולברך ברכת שהחיינו על שזכו לקיים את המצווה הגדולה הזאת, ועיניהם זלגו בשעת מעשה דמעות של שמחה ודאגה בIODעם שאולי זוהי הפעם האחרונה בחייהם לקיים את המצווה של נטילת לולב.

וגדולה במיוחד היתה השמחה אצל בני הישיבה ובני תורה אחרים בגלל הדבר הזה, ואחד מחסידי ליובאוויץ ר' פייבל זיסמאן הי"ד (נהרג ג' ד' ניסן תש"ד) אמר לי, אני מקיים את המצוה הזאת מבלי לשאול כל שאלות, ומוכן אני לקבל גיהינום על קיומה של מצוה זו, כי כל ימי פזרתי הון רב בכדי לקנות אתרוג מהודר, ועכשיו אולי לפני מותי בטוח אני שקיומה של מצוה זו, זכות התעמוד /זכותה תעמוד/ לי ליום הדין. והנה מרן הגאון ר' אברהם דובער כהנא שפירא זצ"ל הגאב"ד דקובנה (נפטר בשבי הגיטו בש"ק כ"ב אדר א' תש"ג) היה אז חולה גדול ולא רק שאי אפשר היה לו לקיים את המצוה הזאת אלא אי אפשר היה בגלל מחלתו אפילו לספר לו על כך ולדבר אתו, וכשהבריא נכנסתי אליו וספרתי לו מה שקרה כי נזדמן ליושבי הגיטו אתרוג שהביאו מגיטו ווילנה, והצעתי לפניו את צדדי השאלה בנוגע קיום המצוה, והוא שלא איך פסקתי את הדין, אמרתי לו שלא הוריתי לא לאיסור ולא להיתר, ואמר לי שמותר היה לכלואי הגיטו לברך לכתחילה על האתרוג, כי בכגון דא לא גזרו חכמים את גזרתם.

בעת למודי בתפארת בחורים כשמסרתי להם מה שפסק הגאב"ד דקובנה, גדלה מאוד שמחתם על שזכו לקיים את מצות נטילת לולב ובשמחת התלהבות שמחו וששו בשמחת בית השואבה ושרו את שירי החג תוך צפיה לישועה ורחמים.

ויהי רצון כשם שזכינו לקיים את המצוה הגדולה הזאת בצרה ובשביה כן נזכה לקיים אותה מתוך שמחה אמיתית מתוך הרחבה בעת ביאת משיח צדקנו במהרה בימינו. **אמן.**

* * * * *

**אם מותר ליתן ילדי ישראל לעכו"ם שיטמנם עד
אחר המלחמה, באופן ספק אם יישארו ההורים
בחיים, ויישארו הילדים בין עכו"ם
וילכו באמונתם בדרכם?**

{מתוך שו"ת ממעמקים חלק ה סימן ט }

שאלה: חודשים אחדים לפני שהגרמנים ימ"ש הוציאו לפועל את הרג הילדים היהודיים הידוע בשם "קינדער אקציאן" בגיטו קובנה ביום ג' וד' ניסן תש"ד, כבר נפוצה השמועה הלא טובה בגיטו על פעולת זוועה זו שהזדים הארורים עומדים להעביר, בפעולת רצח המוני זה נרצחו אז כאלף ומאתיים ילד.

ההורים האומללים חיפשו עצות ותחבולות איך להבריא את ילדיהם עולליהם מידי הרוצחים הטמאים כדי להצילם מטבח השמד הזה.

אחת העצות הייתה לקנות תעודות לידה מגויים שבהן היה כתוב שם נוכרי, ולשים תעודה כזאת בתוך העטיפות של העוללים והיונקים שבהן עטפו את החבילות החיות הללו, שהיו נזרקות על יד בתי יתומים של גויים, ועל ידי בתי יראתם, כדי שהגויים יחשבו על סמך התעודות הללו שתינוק זה הוא תינוק של נכרים למען יאספו אותו אליהם ויגדלו כאחד האסופים.

היו כאלה שמסרו את תינוקותיהם מדעת לכמרים למען יגדלו אותם באמונתם כדי להצילם, מתוך תקווה שאם ישארו בחיים הם יצליחו להוציא את ילדיהם מידי הנכרים.

והיו כאלה שמסרו את ילדיהם למכריהם הנכרים שיחביאום עד לאחרי המלחמה ואז יחזירו להוריהם היהודים אם יהיו בחיים.

ונשאלתי: אם מותר לעשות כן מצד הדין מאחר שספק גדול הוא אם ההורים יישארו בחיים והתינוקות הללו יטמאו בין הגויים ולא ידעו את עמם ומולדתם?

תמצית התשובה:

מכל מקום נראה, מכיון שאיכא סכנת נפש ודאית לתינוקות הללו, באם לא ימסרו לבית נוכרים אלו המבטיחים להורים שיחזירו להם את תינוקותיהם אחרי המלחמה, אמרנו בזה אין ספק מוציא מידי ודאי, דהרי סכנת הנפש היא ודאית ואילו שהנכרים הללו המקבלים את התינוקות של היהודים ירעו להם וישחיתום הוא רק חשש וספק, לכן אמרינן לעניין זה אין ספק מוציא מידי ודאי, ומותר למסור להם התינוקות. ולא עוד, אפילו אם נניח שהורי התינוקות תדבקם הרעה וימותו בימי הרעה והיגון, מכל מקום הלא כלל גדול הוא בידינו שאין לך ישראל שאין לו גואלים, ומאוד יתכן שאחד מבני משפחתם יבוא אחרי המלחמה לדרוש ולבקש את התינוקות מבתי הנכרים הללו, ואפילו אם לא ישאר בחיים שום אחד ממשפחת התינוקות הלא כל ישראל הם קרוביהם וגואליהם, כפי שראינו אחרי המלחמה שהרבה אנשים משארית הפליטה שנשארו בחיים, עסקו בהצלת ילדים כאלו.

וגם אני בעצמי טפלתי בזה ונדדתי ממקום למקום ולא חשכתי עמל ויגיעה כדי להציל תינוקות כאלו מבתי הנכרים, והצלחתי אחרי תלאות רבות להציל כמה וכמה תינוקות וילדים משבי הנכרים.

לכן נראה מכל זאת, שמותר למסור את התינוקות לבית נכרים כדי להצילם, וה' הטוב יראה בעני עמו וישלח לנו את משיח צדקנו בב"א.

* * * * *

**דילמה של שומר מצוות התורה
האם מותר להסתכן על מצוות שמירת שבת
שאינה נכללת בקריטריונים של
"ייהרג ואל יעבור"?**

{מתוך שו"ת ממעמקים חלק ג שאלה י"ד }

שאלה י"ד

אם רשאי למסור נפשו גם על שאר מצות שבתורה

שאלה: הדוחק בגינו קובנה היה עד אין נשוא, כי בתוך השטח הקטן של הגיטו נכלאו כשלושים אלפים איש ובכל חדר וחדר המבתים הצטופפו יותר מדי דיירים עד כי החדר היה צר מהכיל את כל האנשים שגרו בו.

ומובן מאילו שהלכלוך והזוהמא היו בכלל כך נוראים ואיומים, וחץ מזה וביחוד, באה הזוהמא בגלל חוסר בגדים, כי לכלואי הגיטו היה על פי רוב רק בגד אחד בכדי לכסות בו את מערומיהם, ולמותר להגיד שלא היתה לאנשים כותנות לגופם ובמקרה המוב ביותר היתה לאיש רק כותונת אחת ולא היתה לו אפשרות להחליף את מלבושיו התחתוניים, וגם לא היה סכון במה לרחץ את הגוף ולכבס את הבגדים.

אי לזאת לוקו כלואי הגיטו במכת מצרים השלישית, מכת הכינים שרחשו על האנשים ובגדיהם, ובגיטו לא היו בנמצא שום חומרי ניקוי וחיטוי שבעזרתם אפשר היה להשמיד את הרחשים המתועבים האלה, ומרוב הגרידה והלכלוך כוסה עור האנשים במכות ופצעים והמבל היה רב.

אולם ריוח והצלה מועט היה לכלואי הגיטו בבית המרחץ שהגרמנים הרשו לפתוח בגיטו שהיו קוראים לו „ענטלויזונג-אנשטאלט“ כדי שישמש מקום ניקוי וחיטוי לכלואים, בבית מרחץ זה היה חדר מיוחד שבו היו המתרחצים שמים את בגדיהם לחיטוי, והחום בחדר זה הי עצום כי היה מיועד להריגת כל מיני הרחשים שרחשו בכגדים.

קכמ

המתרחצים היו מקבלים גם מעט סבון נוזל שהיה מספיק בקושי לרחיצת גופם אבל לא היה מספיק בשום אופן לכביסת הבגדים וגם לא היה מקום שם במרחץ זה לכביסת בגדים כי אם חדר החיטוי שהמתרחצים היו מצווים לשים בו את בגדיהם.

חשיבות מיוחדת מרובה היתה נודעת למרחץ זה בשביל חולים ותשושים, כי הגרמנים לא הכירו שמחלה או חולשה תהא סיבה מספקת להשתחרר מעבודת הכפיה, אולם משהגיע תורם של האנשים ללכת לה, "ענטלויזונג-אנשטאלט" והיו מקבלים פתקא שהיו שם, הם היו פטורים מללכת לעבודה, ודבר זה היה חשוב מאוד בשביל החולים והתשושים.

ואני הקטן הייתי הבלן הממונה על מרחץ זה ועשיתי את מלאכת הבלנות ברצון ובחפץ לב, עשיתי את הכל בדיוק גדול והתאמצתי לקבל עצים במידה מספקת בכדי לחמם את המים ואת חדר החיטוי כראוי, וכל עיקר כוונתי היתה לתת את האפשרות לכלואים להנקות מרוב החלאה והזוהמה שדבקה בהם הודות למצבם, ולהבריא על ידי הרחיצה את גופם החלוש וכך להקל עליהם את סבל עבודת הפרך ולחזק את נפשם ורוחם.

ולא אחת אמר לי ידידי הרב הגאון הצדיק ר' יהושע לעוויןסאן הי"ד, מנהל ישיבת ראדין, נכד הח"ח זצ"ל, שנשאר גלמוד בגיטו קובנה כי נשפחתו נשארה בראדין, מקנא אני בכך בגלל המצוה הגדולה הזאת עושה, כי הרחיצה במרחץ נותנת לי חיות ורצון חיים כדי לזכות לראות בנחמת ישראל ובמפלתן של הגרמנים הארורים ימ"ש.

ונצלתי את דבר היותי הבלן, להחזיק את המרחץ סגור ביום שבת ומועד לרבות ערב שבת וחג, ואפילו בימי החורף, וראש מועצת הזקנים שהיה נקרא בלע"ז ה, "עלטסטען-ראט", דר. אלחנן עלקעס, אמר לי כמה פעמים שאני מסכן בזה את נפשי באם יוודע

שאלות ותשובות ממעמקים, חלק ח' קלא

לגרמנים שאני סוגר את המרחץ בשבתות ובימים טובים בלי שום סיבה.

עוד הוא אמר לי שהוא מוכן לתת לי עבודה אחרת, ולמה לי להיות עסוק בעובדה פחותה ככללות שאינה לפי כבודי כרב בישראל, ולא עוד שאני סמכן בעבודה זו את חיי בגלל זה שאני משבית את המרחץ בשבתות ומועדים.

אולם אני אמרתי לו, שאני שמח בחלקי ומרוצה לעשות עבודה זאת שאני רואה אותה כזכות גדולה בשבילי, כי אטו מילתא זוטרתא היא לנקות ולטהר בני ישראל מחלאתם וזוהמתם ולהצילם על ידי כך מנגע ומחלה.

ועבודה זו שהוא אומר שהיא פחותה בשבילי ואינה לפי כבודי, אדרבה גדולה היא וחשובה היא עד מאוד, כי על ידה אני יכול לבוא לעזרת הבורחים מהמבצר לתשיעי הידוע לשמצה, כי שם במבצר ההוא היו עובדי הכפיה עסוקים בשריפת גופות היהודים שהוצאו להורג על ידי הגרמנים, כפי שספרתי במפורט בספרי „חורבן ליטא“, ובורחים אלה שהיו עסוקים בעבודה איומה של זו של שריפת גופות יהודים תרוגים, ידעו היטב שבסופו של דבר יוצאו גם הם להורג על ידי הגרמנים שירצו למחות את עקבות פשעייהם לבל ישאר מהם זכר ולמען יוכלו אחר כך להכחיש ולומר, לא פעלנו און, לזאת לא היו היהודים האומללים האלה חוסכים כל מאמץ והיו משתדלים לברוח מהמבצר התשיעי ולהגיע לגיטו.

מהבורחים האלו ומכנדיהם היה נודף ריח של מתים בגלל טיפולם בגופות התרוגים, וריח התרוגים נספג בהם ובכנדיהם, ולזאת מיד כשהיו מצליחים לברוח לגיטו, היו נכנסים למרחץ זה להתרחץ ולשפשף היטב את גופם עד שיפוג מהם ריח המות של התרוגים, ואת כנדיהם היו שורפים בתנור המרחץ, וכעבור איזה זמן לאחר שהיו

נחים קצת בגיטו היו בורחים הלאה לתוך היערות כדי להציל את עצמם ולספר מה שהגרמנים הארורים עוללים ליהודים במצר התשיעי.

ופעם כשבא הרוצח הגרמני פילגראס ימ"ש לבקר ולראות המרחץ בשבת, ומשראה אותו סגור הוא שאל, למה המרחץ סגור היום ואיפה הוא המפקח על המרחץ.

וכששמעו זאת כלואי הגיטו חזקו עלי דבריהם לפתוח את המרחץ בגלל הסכנה הנשקפת לי אם אחזיק אותו סגור, אולם אני לא נענית להם, וכשבאתי אחר כך לבית גאפאנאוויץ ללמוד את שעורי הקבועים עם תלמידי, הם שאלו אותי, איך זה מותר לי לסכן את עצמו, הלא רק על ג' עבירות שינו הדין של יהרג ואל יעבור, והיאך זה מותר לי לסכן את עצמי על שמירת מצוה אחרת כמו שמירת שבת?

תשובה תמציתית:

הרי חזינו מכל המובא דרשאי אדם למסור נפשו גם על שאר מצות שבתורה, ושמירת שבת הרי היא מצוה גדולה עד מאוד ששקולה כנגד כל מצות

קלד

שאלות ותשובות ממעמקים, חלק ח'

שבתורה, ועוד אמרו רבותינו כל המשמר את השבת כאילו קיים כל התורה וכלה מחלל את השבת כאלו כופר בכל התורה.

מעשה לפי זה הרי בודאי מותר לי למסור נפשי ולהסתכן עבור שמירת שבת, ולכן שפיר קא עבידנא שאני מחזיק את בית המרחץ הזה סגור ביום השבת, כי לצערנו הרב ודאבון נפשנו נתחלל השבת בגיטו עד בלי הכיר, כי הגרמנים הארורים ימ"ש הרי מכריחים את היהודים לעבוד גם בימי שבת וחג כך שבמשך הזמן עלול השבת להשכח בגיטו, לזאת מן הראוי להסתכן על שמירת שבת ולהזכיר את יום השבת לקדשו.

ואף על פי שהרמב"ם בפרק ה' מהלכות יסודי התורה הלכה א' כתב, כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבור ואל יהרג שנאמר במצות, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, עיי"ש ברמב"ם, מכל מקום לעת כזאת שהודות למצב הקשה בגיטו לא ניכר השבת לגמרי, נראה לי שאני יכול לתמוך יתדותי בכל הגני רבבאת שבתורה סבירא להו כהרמב"ם בזה ומתירין להחמיר וגם על שאר מצות שבתורה כדי להחזיקן בשעת הגזירה והשמד, וכל המחמיר ועושה כן יש לו שכר מרובה על זה ועליו נאמר גבורי כח עושי דברו, כמו שכתב המאירי שהבאתי.

זהו מה שהשבתי לתלמידי אשר שאלוני היאך מותר לי לסגור את המרחץ בשבת ולסכן את נפשי, והנני סמוך ובטוח שאכן קויים בי מה שהבטיחו כל הגני אשלי רברבי שהבאתי, שעל החזקת מצוה מכל שאר מצות שבתורה בשעת הגזירה והשמד, כדי שתהא מוחזקת בישראל כמו שהחזיקו בה מקדמת דנא, מקבלים שכר מרובה.

והודות לזה הגעתי עד הלום להנצל מעמק הבכא בגיא ההריגה ולזכות לראות במעלתן של רשעים זרעו של עמלק חלל לד' בחיי ולומר לאלקי בעודי.

